

A RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNETI INTÉZET KIADVÁNYAI

A TRIENTI ZSINAT HATÁROZATAINAK VÉGREHAJTÁSA MAGYARORSZÁGON.

A MAGYARORSZÁGI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ-
FEGYELEM ALAKULÁSA

1600—1850.

Írta:

DR. VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR O. S. B.
pannonhalmi főiskolai tanár, a Római Collegium Hungaricum v. tagja.

PANNONHALMA
1933.

A RÓMAI MAGYAR TORTÉNETI INTÉZET KIADVÁNYAI

A TRIENTI ZSINAT HATÁROZATAINAK VÉGREHAJTÁSA MAGYARORSZÁGON.

A MAGYARORSZÁGI RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZ-
FEGYELEM ALAKULÁSA

1600—1850.

Írta:

DR. VANYÓ TIHAMÉR ALADÁR O. S. B.
pannonhalmi főiskolai tanár, a Római Collegium Hungaricum v. tagja.

PANNONHALMA
1933.

Különlenyomat
*a Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona
országainak egyházmegyéiről 1600—1850.*
Pannonhalma, 1933. c. műből.

Édesatyámnak
gyermeki hálával és szeretettel.

A trienti zsinat határozatainak végrehajtása Magyarországon.

A magyarországi római katolikus egyházfegyelem alakulása 1600—1850.

A trienti zsinatnak a különböző államokban való végrehajtásáról összefogó képet adó munka, amely a tudományos igényeket kielégítené, nincsen.¹ Nem is lehet, míg a zsinat határozatainak magyarázatára és végrehajtásuk ellenőrzésére rendelt legfőbb szervnek, a Congregatio Conciliinek levéltára nincs megfelelően felkutatva. Ez a kutatás pedig eddig még az egyes országokban való végrehajtásra nézve is szerény és kevésbé átfogó. A *limina-jelentések külföldi közlései*, illetve feldolgozásai közül megemlítiük Schmidlin művét, aki elsőnek jutott hozzá Rómában e levéltárhoz, s aki az osztrák és német egyházmegyékkal foglalkozik a harmincéves háború előtti korra nézve.² Az ő módszere között a közlés és feldolgozás között, anyagát püspökségek szerint adja, jó könyvészeti kiegészítéssel, de az egészet felölelő összefoglalással adós marad. Az örökös tartományokról szép anyagot hoz, elsősorban a 17. sz.-ból *Dengel*, sajnos azonban csak nyersen, feldolgozására még kísérletet sem tesz.³ Szép és rendszeres feldolgozást nyújt Belgiumra vonatkozólag *Pasture*, főként a nunciusi jelentésekre és limina-relációkra támaszkodva.⁴ De míg ő csupán 1633-ig ment, addig *Paquay* az egész 17. és 18. századra terjeszkedik ki forrásközlésében, szépen rendezett és gazdag anyagát azonban nem foglalja össze.⁵ Szükségesnek látjuk még itt megemlíteni a trienti zsinatnak Belgiumban és Hollandiában való kihirdetésére nézve *Willocx* művét, amely ugyan nem püspöki jelentéseken épül fel, de tárgyára vonatkozólag annyira rendszeres és alapos munkát nyújt, hogy mindenképen megérdemli a figyelmet. A Tridentinumnak Svájcban, Franche-Comtéban és Francia-

¹ Pastor, Geschichte der Päpste VII. Freiburg i. Br. 1920. 362 l. 1. jegyz.

² Die kirchlichen Zustände in Deutschland vor dem Dreissigjährigen Kriege nach den bischöflichen Diözesanberichten an den Heiligen Stuhl. 3. rész. Freiburg i. Br. 1908—1910.

³ Berichte von Bischöfen über den Stand ihrer Diözesen. Forschungen und Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlbergs, IV. Jahrgang, 1907. 307—72.

⁴ La restauration religieuse aux Pays-Bas Catholiques sous les archiducs Albert et Isabelle, 1596—1633. Louvain, 1925.

⁵ Les rapports diocésains de la province ecclésiastique de Malines et du diocèse de Liège au Saint-Siège. Tongres, 1930.

országban történt végrehajtásáról szóló művek után érdeklődő olvasót szintén hozzá utasítjuk.¹

A *püspöki jelentések magyar kutatása* eddig nagyon el volt hanyagolva, és még a megjelent kevés, de nagybecsű anyag sem részesült a kellő figyelemben, s történetíróink nem igen használták fel. Knauz Nándor a Magyar Sion 1869-i évfolyamában közzétette Pongrácz György váci püspök 1675-i Informatióját az egyházmegye állapotáról. (889—904. ll., de csak a fontosabb részek közölve.) Hodinka Antal a bosnyák-djakovári püspökségről szóló tanulmányának függelékében kiadta a boszniai püspökségnek 1600-ból való, a délvidéki keresztény-török viszonyokat szemléletesen megvilágító jelentését.² Hornig Károly br. pedig közzétette Biró Márton veszprémi püspöknek 1752- és 1758-ból való (utóbbi helyett hibásan 1757-et ír) rendkívül érdekes és bő jelentéseit.³ Huszár Elemér jogi tanulmányt írt a visitatio liminumról, s ennek függelékében egészében hozza Lippaynak 1650-ből, Szelepcsényinek 1676-ból és Rudnaynak 1825-ből való, az esztergomi érsekségről szóló jelentéseit, sajnos különösen a helyneveknél rendkívül hibásan; a jelentésekről adott magyarnyelvű összefoglalásba is komoly tévedések csúsztak be. A Rudnay-féle reláció alapján Meszlényi Antal ismertette az esztergomi főegyházmegye állapotát a reformkor elején⁴. Szelepcsényinek 1684-es jelentését Telgárti Lipót közölte a Magyar Sion 1868. évfolyamában (522. stb.), s ugyancsak Meszlényi dolgozta fel. (Magyar Kultúra, 1925. 85.) Hanuy Pázmánynak három rövid jelentését adta ki.⁵ Géfin A Szombathelyi Egyházmegye Történetében a jelentésekről a püspöki levéltárban maradt fogalmazványokat használta. Meg kell még jegyeznünk, hogy a horvát püspökségek jelentéseit Rómában délszláv részről használták, de a kutató nevét nem sikerült megtudnunk, és Sisics Nándor professzornak 1932. szept. 9-éről kelt, hozzánk intézett levele szerint semmiféle ilyen természetű anyag közzététele még nem történt meg.

A Magyar Szent Korona alá tartozó püspökségek eddig föl-kutatott jelentéseinek száma az említett V. Sixtus-féle intézkedéstől kezdve 1850-ig, ideszámítva a zágrábi püspökségnek 1820-i supplex libellusát, de kizárva a szombathelyi 1814-i levéljellegű fölterjesztést, összesen 101. Közülük az előbb idézett helyeken, a

¹ L' introduction des décrets du Concile de Trente dans les Pays-Bas et dans la Principauté de Liège. Louvain, 1929. E mű XI. lapján említve Mayernek, Fébvre-nek és Martinnek a szövegben szereplő területekről írt feldolgozásai.

² Tanulmányok a bosnyák-djakovári püspökség történetéből. Ért. a tört. tud. köréből, XVII. k. 3. sz. Bpest, 1898. IV. függelék, 103—114.

³ Padányi Biró Márton Naplója, Veszprém, 1903. 223—374. Az 1758-as évszámra nézve l. a 369. lapot.

⁴ Huszár i. m. 93—146. Meszlényi cikke a Kat. Szemlében, 1932. 3—20. és 109—119.

⁵ Pázmány Péter összegyűjtött levelei I. 784—86, 787—89. és II. 769—71. Budapest, 1910—11.

Pannonhalmi Szemle 1931. évfolyamában tőlünk közölt 1629-i győri jelentéssel együtt, közzé van téve 12. Három jelentésnek viszont (Bosznia 1591, Győr 1781, Szatmár 1810) csak megírásáról tudunk¹, de őket megtalálni nem sikerült. A 101 jelentésből a 16. századra esik 1 (horvátországi); a 17. századra 21, közülük 11 horvátországi; a 18. századra 44, közülük 13 horvátországi; a 19. sz. első felére 35, közülük 9 horvátországi. *Püspökségek szerint a jelentések megoszlása* a következő: Zeng-Modrus 17; Boszna-Szerém², Esztergom, Győr és Vác 9—9; Zágráb 8, Szombathely 7, Szatmár 5; Nyitra, Pécs és Székesfehérvár 4—4; Erdély, Szepes és Veszprém 3—3; Besztercebánya, Kalocsa és Várad 2—2, Csanád 1. A többi nyolc egyházmegye, azaz Eger, Eperjes, Fogaras, Kassa, Körös, Nagyvárad (görög), Munkács, Rozsnyó és Swidnic, valamint a pannonhalmi főapátság nullius területe egyetlen püspöki jelentést sem tudnak felmutatni 1850-ig. Ha ezeket a számokat összehasonlítjuk a németországi, ausztriai vagy a belga püspökségek jelentéseinek számával, akkor látjuk, mily kevéssé teljesítették a magyar püspökök ebbeli kötelességüket. Leszámítva a török hódoltság századát a megszállt egyházmegyékre nézve, még mindig messze vagyunk az óhajtott és elvárható eredménytől. A magyar püspökök ily természetű eljárásával, a mentő és marasztaló körülményekkel alább részletesebben foglalkozunk.

Ily hosszas, de szükséges előzmények után rátérünk tanulmányunk tulajdonképeni gerincére, a *trienti zsinat Magyarországon való végrehajtásának kérdésére*. Eddig — tudomásunk szerint — senki mégcsak meg sem kísérelte, hogy e méltán fontos problémával pozitív adatok alapján egységesen és átfogóan foglalkozzék. Végignéztük erre vonatkozólag összefoglaló és monografikus jellegű egyháztörténelmi irodalmunkat és nemzeti történetünknek nagyarányú feldolgozásait, de egyikben sem találtunk kielégítő feleletet. A legtöbb munka az események sorozatába állítja bele az egyházi fejlődést, a belső egyházi élet elhanyagolásával csupán a külsőségekkel törődik. Az írók másik csoportja foglalkozik ugyan e kérdéssel, de megelégszik egy-két közhelyként emlegetett — igaz, hogy fontos — reformnak, eredménynek (szemináriumok, jezsuiták stb.) közlésével, általában a felületen mozogva és a messzibb jövőbe nem tekintve, a fejlődést nem láttatva. Ha pedig az Egyház belső életét is tekintetbe vesszük, előadásuk rendszerint kimerül a magyar zsinati határozatok ismertetésével és az egyházlátogatási jegyzőkönyvek némely részeinek felhasználásával. A kérdés egészét azonban egy író sem fogja meg. A trienti zsinatnak mint nagy szellemi áramlatnak hatása a magyarság lelkére, megnyilvánulása az egyházi és világi katolikusok gondolkodásmódjában, szellemi termékeikben és életükben: mindezeket a nagyon modernül ható problémákat pedig történészeink mégcsak föl sem vetik. A követke-

¹ V. ö. Hodinka i. m. 104, s e mű 153. és 187. l.

² Külön véve: Bosznia 5, Szerém 1, egyesített diakovári 3.

zókben kísérletet teszünk a probléma első felének körvonalazására, azaz a trienti határozatoknak hazánkban való érvényesülésére. A zsinat eszméinek megvalósulását nem évtizedekkel fogjuk mérni, mert — s ez a mi viszonyainkra fokozott mértékben áll — eredményei nem lettek oly gyorsan valósággá. A trienti reformok, az Egyház belső életét megújító, hozzájuk kapcsolódó pápai rendelkezésekkel együtt (V. Pius, V. Sixtus és különösen XIV. Benedek) századokon át irányítói voltak az egyházmegyéek életének. Próbálkozásunkat halvány kísérletnek tekintjük csupán, mert — bár forrásaink a legilletékesebbek ily vizsgálat számára — megiscsak egyirányúak és gyakran hézagosak. Az is megnehezíti feladatunkat, hogy a vizsgálandó terület igen kiterjedt, a számbajöhető egyháztörténelmi irodalom elég tekintélyes, a belőle meríthető okulás viszont szempontunkból meglehetősen csekély.

Bár nem tartozik szoros értelemben véve tanulmányunk kereteibe, mégis kitérünk röviden a **trienti zsinat hazánkban történt kihirdetésének kérdésére**. Egykorú, döntő okmányok hiánya folytán csak megközelítő feleletet lehet adni. A kezdet nagyon biztató volt: a magyar főpapok voltak a legelsők az egész katolikus világban, akik a kihirdetésre magukat elhatározták. *Oláh* Miklós esztergomi érsek már az 1564. év első napján egyházmegyei zsinatot hirdetett a Tridentinum közzététele céljából, sőt néhány hét múlva püspöktársaival tartományi zsinat tartására is megtette az előkészületeket, de sajnos az utóbbi nem valósult meg. Az 1564. április 23-ára egybehívott nagyszombati egyházmegyei zsinat Miksa ellenkezése folytán nagy valószínűség szerint szintén nem ülhetett össze. (Pastor i. m. VII. 385—86. és Steinherz, Nuntiaturberichte aus Deutschland, 2. Abt. 1560—1572. IV. 65. és 101. Wien, 1914.) *Draskovics* György már zágrábi püspök korában is buzgó hirdetője volt a trienti végzéseknek, s elfogadásukat a horvát rendeknek a kívánt foganattal ajánlotta, vizitációi alkalmával pedig mindenütt terjesztette azokat. („... recepti ab universis statibus huius regni pridem, sub Georgio Draskouichio ...”, zágrábi 1675-ös püspöki jelentés, I. a 335. l.) Mint győri püspök az 1579-ben Szombathelyt tartott egyházmegyei zsinaton kihirdette a trienti zsinat határozatait. A zsinatnak más egyházmegyében megfelelő módon történt közzétételéről nincs tudomásunk. Végeredményben megállapíthatjuk tehát, hogy néhány egyházmegyét kivéve a Tridentinumot a kívánt formában nem hirdették ki hazánkban; még kevésbé lehet szó erről a *házasságkötésnek* a zsinattól elrendelt *formájára* nézve. (Sessio XXIV. de ref. matrimonii c. I.) Az eddig érintettől merőben különböző kérdés a zsinatnak Magyarországon való érvényesülése. Bizonyos, hogy a 16. sz. végétől kezdve lassankint kisebb-nagyobb késéssel és módosulásokkal általában átment hazánkban a gyakorlatba, a zsinatok szabályai is szerinte készültek, s a nép és előkelők hallgatag beleegyezéssel elfogadták; több mint három századon át irányítója volt egyházi jogi életünknek és törvénykezésünknek. Tehát — s ez jogászaink

általánosan elfogadott álláspontja — a gyakorlat, *szokás emelte törvényerőre*. Ugyanezt kell mondanunk házassági rendelkezésére is.¹ Mielőtt a trienti határozatok hazánkban történt érvényesülésének részletes tárgyalásához hozzáfognánk, rá kell irányítanunk a figyelmet a magyar katolikus újjászületés első nagy képviselőjére és a Tridentinum gyakorlati megvalósulásának első apostoli mozgatójára, *Oláh Miklós* esztergomi érsekre. Törekvéseinek részletező méltatásába azonban, mivel kora a tőlünk megszabott időhatáron kívül esik, és értékelését mások már részben úgyis elvégezték, itt nem bocsátkozunk. Oláh után Verancsics és a székiuresedés alatt a katolicizmus visszaesik tehetetlenségébe. A 17. sz. elején tűnik föl a katolikus megújódás tulajdonképeni megindítója, Forgách Ferenc prímás.² Utána folytatólagosan és tervszerűen halad a magyar katolicizmus életrekeltése. Ezzel a századdal kezdjük vizsgálódásunkat.

A trienti zsinat abból a helyes elvből indult ki, hogy a reformnak felülről kell kezdődnie s ezért a **püspökökön** kezdte. A főpásztoroknál alapvetőnek tekintette a székhelyen való tartózkodás, vagyis a **rezidencia** kötelezettségét. Két, legfeljebb három hónapi távollétet engedett meg a püspököknek, ezt is méltányos okból és a hívek kára nélkül. De ne essék e távollét advent és nagyböjt vasárnapjaira, karácsonyra, húsvétre, pünkösdre és úrnapjára. IV. Pius pápa még külön ismételten is hangsúlyozta, hogy mindenképen rajta lesz e rendelkezésnek pontos megtartásán.³ Rátérve a hazai viszonyokra meg kell állapítanunk, hogy a rezidencia megtartása a 17. sz. folyamán nem volt nagyon jellemző tulajdonsága a magyar püspököknek. A székhellyel rendelkező főpásztorok nagyrésztét távoltartotta az ekkor sűrűn rájuk bízott közhivatali szereplés: a kormányzást intéző legfontosabb vezetőállásokban főpapokat találunk.⁴ Délen pedig, Horvátországban és Boszniában, a török állandó veszélye s a nagymértékben rendezetlen egyházi állapotok álltak az egyházi törvény megtartásának útjában. Ezért pl. Balicsevics Ferenc boszniai püspököknek a pápai kinevező bulla egyenesen meghagyta, hogy meghatározott helyet kell székhelyül kiválasztania; elődei nem tudták ezt megtenni —

¹ Fraknói, Magyarország. egyházi és politikai összeköttetései a Római Szentszékekkel III. Bpest, 1903. 143—44. — Lányi, Magyarföld egyháztörténeti I. Nagyszombat, 1844. 278. és 157—59. — Péterffy, Sacra concilia II. Posonii, 1742. 150—56. — Szép rövid fejtegetés: Szeredy, Egyházjog³ I. 139—40. Pécs 1883. — Elsősorban a házassági formára: Kovács. A házasságkötés Magyarországon egyházi és polgári jog szerint, Bpest, 1883. 48—51. Utóbbi helyesbíti és magvas összefoglalást ad e kérdésről Br. Roszner Ervin, Régi magyar házassági jog. Bpest, 1887. 120—31.

² Hóman—Szekfű, Magyar Történet. IV. 282. és V. 281.

³ Sess. VI. 1. és 2., főként pedig XXIII. 1. de ref. — Pastor i. m. VII. 288, 290—91. — Nálunk az 1630-as nagyszombati nemzeti zsinat veszi át a Trid. előírását. Péterffy, Sacra Concilia II. 308.

⁴ Mályusz, Kossuth működésének társadalomtörténeti háttére. Napkelet, XI. k. 1928. 167.

mondja a jelentés — a török veszedelem miatt. De már ötven év múltán a püspök újra más helyen lakik.¹ Tipikusan jellemző e vidékre a zeng-modrusi püspök esete: Zengben a püspöki rezidencia romlott állapotban van, a gyenge püspöki jövedelemből nem javítható ki; viszont mint modrusi főpásztornak szintén nincs állandó tartózkodási helye. Korbávia megyének török kézre jutása után ugyan sokszor húzódott meg mint menekült a tengerparti Noviban, de ott sem lévén egészen biztonságban, a jelentés idejéig, vagyis 1695-ig nincs állandó tartózkodási helye. A zengi püspök helyzete még a 18. sz. első felében sem jutott kielégítő megoldáshoz: 1728-ban azt jelenti, hogy a zengi püspöki lakás benne való megtelepedése (1718) előtt a legrosszabb karban volt, mert az elődök nem székeltek ott (pedig a székesegyház Zengben volt!), vagy csak rövid ideig voltak e püspökségben. Megtörtént ebben az egyesített püspökségben az a különös dolog, hogy a püspök egyházmegyéjén kívül rezideált. Az év nagyobb részét Zengben töltötte, hogy azonban társegyházmegyéjében is lakjék, e célból Fiumében tartózkodott. E hely már a pólai egyházmegyéhez tartozott, tehát a püspök igazában idegen joghatóság alatt álló területen élt. Már az elődök is ott székeltek, mondja, a hely alkalmas fekvésétől vezetve.² Általában véve azonban a 18. sz.-ban a rezidencia-viszonyok nagymértékben *javultak*. Köztudomású, hogy III. Károly és főként Mária Terézia alatt a központi hivatalok élére egyre inkább laikusok kerülnek³, s a főpapság világi elfoglaltságától megszabadulva sokkal nagyobb gonddal és állandósággal élhet egyházmegyéjének. E folyamatnak külső megnyilvánulásai is vannak. Egymásután épülnek fel a szebbnél-szebb püspöki paloták és nyaralók. Míg az 1629-i győri jelentés szerint a püspök háza szűk és főpaphoz méltatlan, az elsőrangú püspöki kúriát pedig Miksa ideje óta a katonai parancsnok lakja, addig 1745-ben a palota visszakerül a püspök tulajdonába.⁴ A váci püspök régi székháza alig ért fel egy rendes polgár házával, az újnál már Migazzi Kristóf gr. bíboros külön figyelemmel volt arra, hogy megfeleljen a magyar püspöki vendégszeretetnek, amelyet — mint mondja — nem tart a püspöki hivatás utolsó feladatának.⁵ Biró Márton veszprémi püspök, aki három éven át hitvány és megviselt kunyhóban (gazula) lakott, csak hogy népe között lehessen, és veszprémi palotáját a szeminárium rendelkezésére bocsátotta, Sümegen oly rezidenciát építtetett magának, amelynek — saját jelentése szerint — alig van párja a magyar püspöki paloták közt.⁶ Hivatalos útjaik leginkább a csak ritkán tartott országgyűlésekre és a

¹ Bosznia 1600. Kiadva: Hodinka, i. m. 104; és Bosznia 1650. E mű 74. l.

² Zeng 1695, 1728 és 1741. L. a 366, 376. és 383. lapon.

³ Mályusz i. h. 167.

⁴ Az 1629-es jelentés adata: Pannonhalmi Szemle 1931. 137. A másik: Győr 1752. 142. l.

⁵ Vác 1761 és 1785. L. a 262. és 271. l.

⁶ Hornig, Biró Márton naplója, 334. és 350. (1758-as jelentés.)

királyi udvarba szólították el a főpásztorokat. Kertiza Máté diakovári püspök pl. tízéves kormányzása alatt mindössze három-négyyszer volt távol, a királyi udvarnál, egy vagy két hónapra. Bíró Márton veszprémi püspök tizenhárom év alatt az országgyűlési és hivatalos utak kivételével egy-két hétre is ritkán távozott el megyéjéből. Utódának, Koller Ignác püspöknek még hivatalos, indokolt távolléte is csak néhány hétre szorítkozott.¹ A 19. században az országgyűlési tevékenység szólítja el leghosszabb időre a püspököket. A besztercebányai jelentésben olvassuk, hogy Belánszky József püspök 1825-végétől 1827 augusztusáig az országgyűlésen volt, az erdélyi püspök, Mártonfi József 1802-ben öt hónapig tartózkodott az országgyűlésen és a királyi udvarban. 1835-ben azt írja Nádasdy Ferenc gr. váci püspök Rómába, hogy már harmadik éve van Pozsonyban a diétán. De a nagyheti szertartásokra és a húsvéti istentiszteletre a főpapok visszatértek székhelyükre.² Az országgyűlésen való részvételt a Szentszék kánoni oknak tekintette, amely fölment a székhely-kötelezettség alól.³

A Tridentinum az **igehirdetést** a püspök főkötelességének mondja és sok alkalommal megkívánja tőle gyakorlását, ha nem lehetséges személyesen, megfelelő helyettes által. Előírja, hogy legalább minden vasár- és ünnepnapon, továbbá adventben és nagyböjtben mindennap, vagy legalább is hetenkint háromszor hirdetessék a Szentírás és az isteni törvény.⁴ Nem szólva a nagy térítő és szónok-püspökökről, ez a rendelkezés a maga egészében korántsem ment át a gyakorlatba. Az 1611-es nagyszombati zsinat is csak azt kívánja meg, hogy évente gyakrabban prédikáljanak. Szorosan összefügg ez a rezidenciának előbb érintett kérdéseivel. Mert a központi hivatalokban elfoglalt vagy az országgyűlés politikai légkörében élő főpapnak, hacsak nem született szónoki egyéniség, természetesen nehezebb fog esni a prédikáció. Mégis a 17. sz. a hitszónoklat terén alapvető fontosságú, mert ekkor megszületik nálunk — Pázmány működése folytán — a szentbeszéd tökéletes formája, amely napjainkig mintául szolgál. Főpapi ujjmutatás szab tehát új irányt. Pázmányon kívül több kiváló szónok-püspökünk is volt e korban. Egyébként azonban a magyar püspökök nagyon is igénybevétték a *helyettes állításának lehetőségét*. Személyesen csak a nagyobb ünnepeken beszéltek. Leggyakrabban az egyházmegye látogatásakor gyakorolták szónoki tisztüket, ilyenkor szinte

¹ Bosznia 1783. 77. l. és Hornig i. m. 334. — Veszprém 1769. 323—24. l.

² Besztercebánya 1829, Erdély 1803, Vác 1835, Kalocsa 1827. L. a 72, 127, 283, 156. l.

³ Az 1835-i szatmári jelentésről készített referátum mondja kánoni oknak Reiffenstuelre hivatkozva. 196. l.

⁴ Sess. V. 2. és főként XXIV. 4. de ref. — A magyar zsinatok közül az 1611-es (I. 7.) és 1638-as (I. 3.) nagyszombati zsinat hangsúlyozza a főpapok igehirdetési kötelezettségét. Péterffy i. m. II. 205. és 358.

mindennaposan prédikáltak.¹ De az átlagon messze felülemelkedő jelenségekkel is találkozunk. Így pl. *Biró Márton* veszprémi püspök, ki a Szentháromságról magyar kateketikus könyvet írt, ennek tartalmát nagyon gyakran, főként kánoni látogatáskor néha napjában háromszor-négyszer is prédikálva megmagyarázta, a benne előforduló imádságokat előimádkozta, úgyhogy az egész egyházmegye visszhangzott a Szentháromság dicsőítésétől és sok áttérés volt az eredménye. *Biró* a székesegyházban is nagyon gyakran szónokolt; ha útjában egyházmegyéjének valamely templomához ért, ott szintén gyakorolta az ígehirdetést. Ahol a templom szűk volt, vagy egyáltalán nem volt, ott a szabad ég alatt beszélt. Sőt e harcias püspök azt is megtette, hogy vegyesvallású helyeken a felekezeti imaházban a prédikátor és az akatolikusok jelenlétében hirdette az evangéliumot s — mint írja — a végén a prédikátor köszönetet mondott neki. Vizitációkor napjában háromszor, négyszer is prédikált. A buzgó *Klobusiczky Péter* kalocsai érsek még hetvenhatéves korában is beszélt és pontifikált a nagyobb ünnepeken, nagybőjtben pedig minden héten hirdette az ígét. Egyházlátogatási körútján a magyarajkú plébániákon szintén ő prédikált.²

Salbeck szepesi püspök egyházlátogatása alkalmával mindenütt magyarázta a keresztény tanítást. Beszédét a körülötte álló helybeli papok tolmácsolták. Ő maga kérdezte ki a hittitkokból a jelenlevőket, s bár a tót nyelvet tökéletesen nem beszélte, mégis a felelőket többnyire megértette. A népet anyanyelvén imádkoztatta. Hogy mennyire szívén viselte a szentbeszéd ügyét, bizonyítja az a körülmény, hogy a gyermekek és egyszerű emberek számára mondott beszédek formáját és módját előírta. *Eszterházy Károly* gr. váci püspök németül is prédikált. *Biró Márton* a Szentháromságról írt könyvét illír és német nyelvre is lefordíttatta. *Zerdahegyi Gábor* besztercebányai püspök írja, hogy pásztorleveleit a nép nyelven is közzéteszi.³ E néhány példából is látjuk, hogy püspökeink az anyanyelven való lelkigondozásban igazi katolikus alapra helyezkedtek.

A trienti zsinat az egyházmegyei látogatást, mint a katolikus reformáció egyik legfontosabb eszközét nagyon szorgalmazta. Kötelezte a püspököket, hogy kétévénként feltétlenül látogassák végig megyéjüket. Ez az ú. n. általános (generális) vizitáció. E látogatást a főpásztornak személyesen kellett elvégeznie, csak akadályoztatása vagy az egyházmegye nagy kiterjedése esetén látogathatott helyette az általános helynök vagy megbízott vizitátor. E püspöki vizitációkon kívül a zsinat életben hagyta a főesperesi és esperesi egyházlátogatásokat, csupán azt kívánta, hogy

¹ Mihalovics, A kat. prédikáció tört. Magyarországon II. Bpest, 1901. 3, 79—81. — Bosznia 1600 (Hodinka i. m. 105, 111.), Erdély 1788, Szepes 1780, Veszprém 1769. L. a 100, 206. és 324. l.

² Hornig i. m. 289—90. és 334—35. Kalocsa 1827. 157. l.

³ Szepes 1780, Vác 1761 és Besztercebánya 1805. L. a 206, 261, 68. l.

ezek is a püspök megbízásából történjenek.¹ Utóbbiak a *kerületi* vizitációk. Mi most elsősorban a püspöki látogatásokra vagyunk tekintettel. Mindjárt előljáróba meg kell állapítanunk, hogy a zsinat előírásainak oly mérvű *megtartása*, amelynek értelmében a püspök két év alatt személyesen bonyolította volna le az általános egyházlátogatást, nálunk a legnagyobb ritkaságok közé tartozik. Így 1600-ban beküldött jelentésében a boszniai püspök, *Balicsevicz Ferenc* leírja, mint látogatta meg egész egyházmegyéjét, amely török uralom alatt állott. Jelentése valóságos regény: a közvetlen benyomások és tapasztalatok oly bőséget nyújtja, hogy méltán foglalhat helyet a legbecsesebb történeti források közt. Leírja útját községről községre, minden helységnél szól a templomról, papról, kolostorról, a keresztény és török házak számáról, a skizmatikusokról. Hosszasan leírja a török adónemeket, s összefoglaló statisztikát is ad. Vizitátori útját mint egyszerű barát végezte, hogy a törökök fel ne ismerjék. Jobbára éjjel kellett egyik helyről a másikra mennie, mert a törökök elverték és megsebesítették; továbbá attól való félelmében, hogy miatta a törökök a keresztényeket üldöznék. Zeng püspöke, *De Dominis Antal Márk* is azt jelenti 1602-ben, hogy fölszentelése után mindjárt az első évben végiglátogatta egyházmegyéjét. Igaz, hogy az akkor a török miatt elég kicsire zsugorodott össze. — Már az első szepesi püspök, *Salbeck Károly* pl. csak az első négy év alatt végzett az általános vizitációval, de ezzel az eredménnyel még a legelső sorban járókhoz tartozik. *Cerovacz* és *Chiolich* zeng-modrusi püspökök a 18. században is igen serények voltak az egyházlátogatásban.² A 19. században *Lonovich* csanádi püspök is csak négy év alatt végzett megyéjével. *Klobusiczky* szatmári püspök egyenesen kérte a Kongregációt, hogy négyéves szakaszokban végezhesse a látogatást. A kétéves látogatásban több dolog akadályozta: világi tisztsége, az országgyűlés; továbbá nagy kiadás a püspöknek, mert a megvendéglést részben megtéríti a plébánosoknak. Tudja, hogy helyettesekkel is elvégeztethetné, de ez nem jár oly haszonnal, katolikusokra és akatolikusokra nézve egyaránt, mint ha személyesen teszi. A Kongregáció meg is engedte a négyévenkénti vizitációt, de kikötötte, hogy a püspök személyesen végezze.³ — Voltak persze egyházmegyek, ahol rendes viszonyok mellett is a személyes, általános látogatás *húsz-harminc évig is váratott magára*. Így az 1730-i győri jelentésben olvassuk, hogy személyesen végzett vizitációra az emberek már nem is emlékeznek, az utolsó főesperesi óta is

¹ Sess. XXIV. 3. de ref. — Magyar földön különösen az 1638-as (VI. fej.) nagyszombati nemzeti zsinat foglalkozott részletesen a vizitációval. Péterffy I. m. II. 365—66. Röviden már az 1611-es nagyszombati tart. zsinat is: I. fej. 3. Péterffy II. 203.

² Bosznia 1600, Hodinka közli i. h. Zeng 1602, Szepes 1780, Zeng 1741 és 1753. L. a 354, 206, 378, 387. l.

³ Csanád 1841, Szatmár 1820 és a Kongregáció erre adott felelete. L. a 86, 191—92. és 194. l.

immár tizenhét év telt el. Gr. Esterházy Pál pécsi püspök 1781. jún. 14-i levelében jelenti a Kongregációnak, hogy rövidesen vizitálni fogja a székesegyházat és a káptalant, ami már emberemlékezet óta nem történt meg. Vác 1761-i relációjából tudjuk, hogy az utolsó általános egyházlátogatás 1744—46-ban volt. Az új látogatást az egyházmegyének a székhelytől messzebb fekvő helyein kezdte meg gr. Eszterházy Károly főpásztor. Rudnay Sándor 1819-i erdélyi jelentésében azt mondja, hogy elődei koruk s egyéb akadályok miatt több mint harminc éve nem jutottak el az egyházmegye távolabbi helyeire. Ő maga 1817-től 1819-ig, három év alatt — inaudito hactenus exemplo — elvégezte.¹

A püspököknek a vizitáció végzésénél az *anyagi viszonyokra is tekintettel* kellett lenniük, egyrészt sajátmaguk érdekében, másrészt a nép illetve plébánosok miatt. Rudnaynak 1819-es erdélyi jelentése fogalmat ad nekünk arról, mibe került a főpásztornak az egyházlátogatás. A háromévi általános vizitációra kereken 20.000 frtot költött. De figyelembe kellett vennie a látogató püspököknek a nép és pap anyagi körülményeit is. Forgách Pál gr. nagyváradai püspök 1754-ben egész megyéjét végigvizitáltatta főespereseivel, csak a békési esperességet nem, mivel azt előde látogatta, tekintve a megterhelést, amit ilyenkor a még oly szerény ellátás is a szegény népre mér.² A székesfehérvári püspököknek, Milassin Miklósnak jelentéséből láthatjuk, hogy anyagi szempontból a leg gondtalanabb időt választotta ki, amikor 1795-ben — mivel nagy volt az inség — csak aratás után indult körútjára. Böle András szombathelyi püspököknek az volt az elve, hogy évenként a népnek legmegfelelőbb időben vizitáljon.³ A püspökök az egyházlátogatás idejét természetesen felhasználták a *bérmálásra*.⁴ Barkóczy László székesfehérvári püspök alaposan felkészülve fogott hozzá az egyházmegye látogatásához: mindjárt kormányzása elején tájékoztatást kért lelkészeitől a plébániákra és filiákra vonatkozóan, s így nyert tudása alapján végezte el körútját.⁵ A *püspöki vizitáció lefolyása* az 1817-i szombathelyi jelentés szerint a következő volt. Minden plébániatemplomban a püspök a Pontificale Romanum szerint először a halottaknak megadta a feloldozást, azután áldást osztott a népnek, beszélt hozzá és kifejtette a fő hitigazságokat. Ezután az oltárszekrényen kezdve hozzáfogott a vizsgálathoz. Majd az előkészülteket megbérmálta, s a gyermekeket hittanból vizsgáztatta. Mindezek után a püspök összehíva a nép tekintélyesebbjeit a plébános jelenlétében érdeklődött az ő kötelességteljesítése és anyagi viszonyai után, megadta az esetleg szükséges figyelmeztetéseket, megnézte a plébánostól vezetett könyveket, eligazította a

¹ 141, 179, 264, 131. l.

² 133. és 288. l.

³ Székesfehérvár 1795 és Szombathely 1838. L. a 224. és 248. l.

⁴ De ezt kifejezetten ritkán említik a jelentések, pl. Veszprém 1769, 324. l., Szepes 1780, 206. l. és Szombathely 1781. 233. l.

⁵ Székesfehérvár 1842. 229. l.

plébános és a nép közt tán fennálló ellentéteket, s végül áldást adott. A jelentés még megemlíti, hogy sehol sem kértek a püspöktől a lakás- és ellátásért pénzt, vagy természetbelit, hanem a plébános és a kegyúr ingyen látták vendégül. Otthon következett azután a vizitáció írásba foglalása.¹ A *kerületi egyházlátogatásokat* a főesperesek és esperesek végezték, mégpedig évente,² amiről ismételtelen olvasunk a jelentésekben.³

Az egyházi fegyelem javítására és a reformok végrehajtására egyik leghatásosabb rendelkezése volt a Tridentinumnak az évenként tartandó **egyházmegyei** és a háromévenkénti **tartományi zsinatok** felújítása, illetve bevezetése.⁴ A tizenhatodik, de különösen a tizenhetedik században hazánkban gyakran voltak megyei és tartományi zsinatok. Elsősorban a *primások* voltak szorgosak a megyei zsinatok összehívásában. A többi magyar püspök messze elmarad mögöttük. Legfeljebb még a zágrábi püspökséget emelhetjük ki.⁵ Nem voltak különbek az örökös tartományok és Bajorország püspökségeinek viszonyai sem e szempontból, sőt tán még rosszabbak. Schmidlin a harmincéves háború előtti három évtizedről megállapította, hogy a trienti zsinatnak az évenkénti megyei zsinat tartására vonatkozó rendelkezését a püspökök csak a legkevesebb helyen tudták megtartani, mert nemcsak a protestáns, hanem a katolikus kormányok is megakadályozták. Tartományi zsinat pedig csak egy volt, az aquilejai patriarkátusban.⁶ A 17. században, különösen a második felében a zsinati intézmény *egyre ritkábbá* válik az Egyházban, s ez az állapot még csak rosszabbodik a tizennyolcadikban. Az államhatalom

¹ 242. 1. Az egyházlátogatás történeti fejlődését és lefolyását hosszan ismerteti Huszár Elemér, Az egyházmegye látogatása c. cikkében. (Hittud. Folyóirat 1909. és 1910.)

² Így kívánták zsinataink, és pedig hogy a főesperes által személyesen történjék. A főesperesi egyházlátogatásokra l. a köv. zsinatokat: Nagyszombat 1611. V. 1629. IV. 1—2, 1633. 4, 1638. VI. 14, 1648. 4, 1658. 2. (utóbbi kettő csak propos.) és Zágráb 1634. 3. s 1673. II. 2. Péterffy II. 215, 257, 328, 366, 378, 389. és Szvorenýi, Synopsis decr. synod. 256. s Péterffy II. 395.

³ Erdély 1788. szerint Batthyány Ignác püspök évente rendelte el, Győr 1762, Besztercebánya 1805. L. a 100, 146. és 67. lapon. Karácsonyi szerint az évenkénti látogatásokat 1780-ig a főesperesek, utána az esperesek végzik. Magyarország egyháztörténete³, Veszprém 1929. 342.

⁴ Sess. XXIV. 2. és XXV. 2. de ref. — A magyar zsinati határozatok is évenként kívánják. V. ö. e tárgyra: Nagyszombat 1611. I. 2, 1630. 16 (nemzeti), 1630. 1 (egyházmegyei), 1633. 1, 1638. V, 1648. 3. Péterffy II. 203, 311, 314, 327—28, 364—65, 378.

⁵ Szépen ismerteti a zsinatokat Lányi-Knauz, Magyar egyháztörténelem II. Esztergom, 1869. 320—33. V. ö. Karácsonyi i. m. 198—200. — Ergely Ferenc zágrábi püspök írja 1634-i jelentésében, hogy hatéves püspöksége alatt egy megyei zsinatot tartott, a másikat a reláció évében fogja, s meg is tette (334 l. L. még Szvorenýi, Synopsis decretorum synodaliū, Vesprii 1807. 251.) Borkovich Márton zágrábi püspök (1668—87.) öt megyei zsinatot tartott. Szvorenýi i. m. 268—81. Ezekkel csak felhívtuk a figyelmet, de nem merítettük ki a zágrábi zsinatokat.

⁶ I. m. I. k. LXI. 3. jegyz. és LXIV. 2. jegyz.

gyámkodása, sok püspöknek és a klérusnak elernyedése, a püspökök és exemt kolostorok s káptalanok közti gyakori ellentétek, az egyházi közigazgatásban lábrakapó bürokratikus szellem és még sok más ok juttatta ide a Tridentinum után annyira virágzó intézményt.¹ Magyarországra nézve a *hanyatlást* inkább csak a 18. századtól kell számítanunk. Innen kezdve azután a tőlünk tanulmányozott korszak végéig a zsinatok — legyenek bármilyenek is — a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak. A *főok* a jelentésekben szüntelenül visszatérő refrén: nem lehetséges az uralkodó állásfoglalása miatt, politikai szempontból a király megtartásukat nem látja kívánatosnak, nem hívhatók össze csak királyi engedéllyel, és ilyen időben (1832), amikor minden társulás gyanút kelt, a közfigyelem felkeltése nélkül nem tarthatók meg.² Érdemes megemlíteni, az erdélyi püspök 1788-as jelentéséről készített referátumot. A referáló azt ajánlotta válaszul, hogy ámbár a Kongregáció meggyőződött róla, hogy Batthyány Ignác püspök mindent megtett zsinat megtartása érdekében, mégis buzdítsák minden eredményesnek hitt eszköz felhasználására. Véleményének felülbírálója azonban nem volt megelégedve ily megoldással, s ezeket az emlékeztető szavakat írta az előterjesztés megfelelő helye mellé: „jelen körülmények között nagyobb bölcseségnek látszik minden ünnepélyesen összehívott zsinattól tartózkodni, hogy az Egyház tekintélye kétségbe, sőt szolgálivá ne váljék.” Részben hasonló a referátum és válasz Rudnay primás jelentésének a nemzeti zsinat királyi jóváhagyását érintő részére. A „*ratihabitio*” szó mindjárt megütötte Róma fülét s a következőképen válaszolt: a Kongregáció bíboros atyái nem kételkednek, hogy a királyi jóváhagyásra csak azon keretek között gondol a primás, amelyeket az egyházi dolgoknál meg kell tartani. Majd ez a látszólag nagyon ártatlan, de valójában mélyen célzó mondat következik: „Minthogy súlyos igazságtalanság lenne a primás érzelmeinek tisztaságában csak egy pillanatig is kételkedni arra nézve, hogy más címen, mint a királyi védelemén, királyi megerősítés alá bocsátotta volna a határozatokat.”³

Miután láttuk a zsinatok tartásának *akadályait*, most fordítsuk arra figyelmünket, hogyan vélekedtek ezek hiányáról a püspökök, és *milyen eszközökkel törekedtek pótlásukra*. II. József a jelentések nem emlegetik a zsinattartás akadályaként az államhatalmat, hanem különféle kisebb *személyi és helyi okokat*. Sinzendorff Fülöp gr. győri püspök 1730-ban azt írja, hogy négyéves

¹ Hergenröther-Kirsch, Handbuch der allgemeinen Kirchengeschichte III.⁴ 641.

² Erdély 1788, Várad 1754, Nyitra 1832, a közlés sorrendjében. L. a 100, 289, 174. l.

³ Az erdélyi jelentésről szóló előterjesztést l. a 124. lapon. Rudnay primás jelentésének id. részét hozza Huszár, A vis. lím. 137. A relációról készített referátum és a válasz idézett helyeit a Concilii levéltárából eredetiben használtam, mert Huszár e részben hiányos.

kormányzása alatt még nem volt zsinat az éhínségre való tekintettel, továbbá az országgyűlésen és Rómában való időzése miatt. Zichy Ferenc gr. 1762-i jelentése szerint főként a *háborús idők* miatt sem ő, sem mások nem tudtak zsinatot összehívni. Givovich Miklós szerémi püspök 1760-i relációjában kijelenti, hogy a papság és a *hívők kis számára* való tekintettel (csak kilenc plébániája volt!) nem látja szükségesnek, mert az évenkénti vizitációkor mindent el tud intézni. Ez az egyetlen eset, amikor a referátum törvényesen felmentettnek nyilvánítja a püspököt. Brajkovich Márton zágrábi püspök azt írja 1707-ben, hogy megyei zsinatot a háborúk és népmozgalmak, elsősorban a gyanus vlach népnek mozgolódásai miatt nem tartott. Az egyházmegyéek *nagy kiterjedését* s a papság csekély számát (amelynek távolléte tehát a lelkipásztorkodásnak kárára lenne) is akadályként emlegetik egyes főpásztorok.¹ A zsinatokat püspökeink a szentszékekkel, a papság kerületi gyűléseivel, vizitációkkal, egyházmegyei szabályokkal és pástorlevelekkel vélték *pótolhatni*. A *consistoriumokon* nemcsak házassági ügyekkel, hanem hibák orvoslásával, üdvös intézkedésekkel és általában az egyházkormányzathoz tartozó összes ügyekkel is foglalkoztak.² A rendszeren háromhavonkénti *papi gyűléseket* nemcsak a püspökök tartották alkalmasaknak a zsinatok pótlására, hanem Róma is ilyenként ajánlotta azokat.³ Salbeck szepesi püspök a helyettesítő intézkedések közt megemlíti, hogy látogató útja végzetével egy-egy kerület papjait (az esperesi korónákon kívül) összehívja maga köré. Verhovác Miksa zágrábi püspök szerint a zsinat Magyarországon már régen kiment a szokásból, ő helyettesítésére a *vizitációt* használja föl.⁴ Mindezek mellett egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a főpásztorok a *pástorleveleket* és az *egyházmegyei szabályok* alkotását. Így a váci püspök, gr. Althann Frigyes kétszer is kinyomatta Instructio Pastoralisát (1719- és 1724-ben); Raffay Imre djakovári püspök jelentéséről készült 1822-i előterjesztésben Mr. Pandolfi egyenesen kimondja, hogy zsinat helyett időközben gondoskodjék főpásztori utasításokról. Rudnay Sándor erdélyi püspök korában a káptalan, főesperesek, plébánosok és a szerzetesi előljárók összehívásával több egyházfegyelmi konstitúciót adott ki.⁵ Az 1822-i nemzeti zsinatot Magyarország legtöbb egyházmegyéjében előkészítő megyei zsinatok előz-

¹ L. a 141, 146, 223. és 338. lapon. — Az utolsó megállapításra: Vác 1726, Erdély 1819, Várad 1836. L. a 253, 131. és 299. lapon.

² Várad 1754, Kalocsa 1827, Vác 1830. L. a 289, 156. és 280. lapon.

³ Szepes 1780, Várad 1836, Székesfehérvár 1842. A boszniai jelentésre 1784-ben írt római válasz ajánlja ezt az intézményt zsinatok hiányában. L. a 206, 299, 229, 79. lapon.

⁴ Szepes 1780 és Zágráb 1794. L. a 206. és 341 l.

⁵ Vác 1726 és Erdély 1819, I. a 253—54, és 131—32. lapon. Az id. referátum a 83. l. — Pástorlevelekre: Pécs 1784, Szepes 1780, Vác 1835 stb. a 181, 206. és 283. l.

ték meg, amelyeken az előterjesztendő pontokat előzetesen megvitatták.¹

A trienti zsinatnak a püspökökre vonatkozó legjelentősebb rendelkezései közül még meg kell említenünk azt a határozatot, amely az egész szegényügyet a püspök felügyelete és irányítása alá helyezte. Ezzel a Tridentinum az Egyház ősrégi gyakorlatát újította föl. A szegényekkel való foglalkozást a főpásztor-nak hivatalából eredő feladatává nyitvánította, s megadta neki a jogot az összes jóléti intézmények legfőbb irányítására és ellenőrzésére. A jámbor alapok és helyek kezelőinek illetve gondnokainak évente számot kell adniok a püspöknek.² Az egyházi szegénygondozás a középkorból az újkorba való átmenetkor a szegényházakra volt alapítva (hospitalia.) Ott találtak lakást és ápolást megtört öregek, árvák, nyomorékok, munkakeptelenek stb. Ugyanott kaptak otthont az idegenek is néhány napra, míg munkához jutottak. Ezért a Tridentinum e téren elsősorban a szegényházakra terjesztette ki törvényhozó működését.³ Az egyházi szegénygondozásnak kiindulópontja a püspöki székváros volt. Itt találjuk az első jóléti intézményeket, a püspök és a káptalan költségén.⁴ A 18. században a szegénygondozók száma jelentősen megnő, már minden jelentékenyebb mezővárosnak is van szegényháza. E század folyamán a szociális intézmények az eddigi egyházas jelleggel laikkussal cserélik föl. Ez az átalakulás Mária Terézia alatt kezdődik. (Hóman-Szekfű: Magyar tört. VI. k. 271—73.) II. József uralkodása pedig e szempontból határkö. Utána az Egyház mindvégig nem tudja visszaszerezni előbbi elsőbbségét. A 18. sz. végén s a 19. sz. első felében kezdenek nálunk a szoros értelemben vett kórházak meghonosodni, mégpedig erősen egyházas színezettel: irgalmasok és nővérek kezelésében.⁵ De a kórházak elterjedése lassú. Az 1823-as nyitrai jelentés pl. nyíltan megmondja, hogy szoros értelemben vett kórház még nincs az egyházmegye területén.⁶ A kórházaknál a megalapításon és fenntartáson kívül még külön jótétemény az ú. n. alapítványi ágyak. Szepesváralján az irgalmasoknál a tiz ágyból a fele alapítványi volt. A Nyitrán épülő közkórházban Vurum József püspök megbetegedett zarándokok számára egy alapítványi ágyról gondosko-

¹ Zeng 1822, Besztercebánya 1829, a 398. és 72. l.

² Sess. XXII. 8. és 9. de ref. — Ratzinger, Geschichte der kirchlichen Armenpflege³, Freiburg i. Br. 1884. 464. — Nálunk hasonló tárggyal az 1638-i nagyszombati nemzeti zsinat foglalkozott: VI. fej. 6 és 9. Péterffy II. 365—66.

³ Ratzinger i. m. 463.

⁴ Az 1636-os esztergomi jelentés két szegényházat említ: egyet Pozsonyban és egyet Nagyszombatban. Hanuy i. m. II. 771. — Lósy Imre érsek jóvedelmét az egyházmegye és saját szükségletein kívül a végvári katonák fizetésére, adókra és nyomorgók eltartására fordította. 1637-es jelentés, I. a 137. lapon. — Zágrábban az 1634-es reláció két szegényházat említ, az egyiket a püspök, a másikat a káptalan tartja fenn. 331. l.

⁵ Szepes 1780, Várad 1836, Zágráb 1816, Szatmár 1835 stb. L. a 212, 296, 298, 347, 195. l.

⁶ 171. l.

dott. Révay János szepesi püspök pedig beteg papoknak tett alapítványt a már említett szepesváraljai kórházban.¹ A *szegényházakról* már tudjuk, hogy sokkal szélesebb körben voltak elterjedve, mint az igazi kórházak. Ezekben szegény, nyomorult, dolgozni képtelen emberek kaptak szállást, mégpedig nem egy helyen kizárólag csak száilást az alapítvány gyengesége miatt. Ezek az ú. n. *hospitiumok*, pl. Udvarhelyt, Nagyszebenben stb. A szepesi reláció szerint ott a szegényházak nagyon szerény épületek, alig van jövedelmük, úgyhogy a koldusok csak szállást kapnak bennük; a szükséges ellátást úgy kell összekoldulniok, a házakat a községek kötelesek karban tartani.² A szegényházak számára nézve tájékoztatásul közöljük, hogy a besztercebányai egyházmegyében az 1805-i jelentés szerint összesen 19 volt, de közülük csak 5 egyházi kezelésben. A nyitrai püspökségben az 1832-i reláció összesen 21-ről tud, ezekből négyet a püspökök alapítottak és láttak el. Ingatlanuk nincs, csak tőkéjük, ami általános eset a szegényházaknál. Néhol a napi adagot pénzben kapták ki a szegények, pl. Gyulafehérvárott a Sztojka püspöktől alapított szegényház az 5000 frtnyi alapnak évi kamatából, 250 frtból állandóan nyolc koldust táplált, úgyhogy mindenegyes napi 3 krajcárt kapott. Kolozsvárott a Bándi-féle szegényházban minden szegény (hetet tartott el) naponta 5 krajcárt kapott. Másutt belső és külső szegényeket különböztethetünk meg. Kőrmöcbányán a Szt. József-szegényház (esztergomi érsekség alapítása) 10 szegényt tartott el és 14 külsőt segített.³ Az egyházi kezelés alatt álló szegényházak minden évben benyújtották a püspöki hivatalnak számadásukat, s falun a plébános felügyelete, illetve személyes vezetése alatt állottak. Legfőbb ellenőrzőjük püspöki megbízatás alapján az egyházmegyei alap volt, amelyet a káptalan kezelt. Kiváló szociális érzékről tanuskodik gr. *Forgách Pál váradi püspök* jelentése, amely szerint a püspök összeíratta a szegényeket, s ezek, valamint a konvertiták és koldulni szegénylők, továbbá a rabok és kivételesen megjelenő nemesek a váradi szegényházzal együtt hetenkint részesültek alamizsnában. (1754-es jelentés, 290. l.) Az egyházi intézményeken kívül még a városok, községek, földesurak is alapítottak és tartottak fönn szegényházakat, sőt a hívők fillérei is. Győrött két hospitale volt: a magyar a káptalan és a német a katonai prefektus vezetése alatt.⁴

A *szegényházak lakóinak és segítettjeinek vallásáról* a legtöbb jelentés hallgat, csak az 1788-as erdélyi reláció érinti a vallási szempontot is, és Nagyszebennél megemlíti, hogy a luther-

¹ Szepes 1780, Nyitra 1832, Szepes 1801. L. a 212, 178. és 220. ll.

² Erdély 1788, Szepes 1780. L. a 100. és 205. lapon.

³ Besztercebánya 1805, Nyitra 1832, Erdély 1788, L. a 66–67, 174. és 99–100. l.

⁴ Besztercebánya 1805, Erdély 1788, Szatmár 1820. D) melléklet, Szombathely 1781 és 1817, Győr 1730, Vác 1835. L. a 66–67, 99–100, 192–93, 233, 241, 139, 283. l.

ránusoknak is van ott — a katolikusoktól elvett — szegényházuk, amelyből a városi tanács a katolikusokat elutasította. Segesvárott és Marosvásárhelyt szintén lutheránusok kezében van a xenodochium, de mindkét helyen katolikusokat is befogadnak. Láttuk már, hogy a karitatív intézmények II. Józseftől kezdve nagymértékben laikus jelleget nyertek. Ennek megfelelően az 1803-as erdélyi jelentés már sokkal szomorúbb képet tár elénk: az egyházmegyében csak egyetlen szegényház van a püspöknek teljesen alávetve, Gyulafehérvárott; a városokban és nagyobb mezővárosokban fekvő többi hospitale felett a világi hatóság rendelkezik, s a támogatottak, illetve bennlakók vegyesvallásúak.¹ Rómának e kérdésben még az őskereszténység idejéből átvett és kifejlődött hagyománya volt, amelynek értelmében a máshitűekkel való minden közösködéstől eleve elzárkózott. Ezt alkalmazta az erdélyi helyzetre is. Az 1788-as jelentésről készített előterjesztés és a rá adott válasz egyhangúan arra buzdítják a püspököt, hogy minden erejével legyen rajta, hogy a *katolikusok és eretnekek ne legyenek ugyanegy házban*; vagy ha erre kényszerítők a körülmények, legalább legyenek egymástól elkülönítve, mert az együttlét a hitbeli megtántorodás súlyos veszélyével jár. A következő erdélyi jelentésről készített 1804-es előterjesztés a jó katolikusok elomlásának és a szertartások profanációjának veszedelmét látja a közös szegényházakban, és a püspök figyelmét az őskeresztényeknek hasonló esetekben tanúsított feltékeny tartózkodására hívja fel. A cél elérésére a kormánnyal és a világi hatóságokkal ebben a kérdésben való együttműködésre biztatja a püspököt az 1820-as erdélyi referátum és felelet.² A püspökök azonban még ily körülmények közt is gondoskodtak részint személyes ellenőrző látogatásuk által, részint papjaiknak adott megfelelő utasításokkal a szegényházak és kórházak lelki szükségleteinek kielégítéséről. Batthyány Ignác gr. erdélyi püspök a betegekkel való bánásmódról külön körlevelet adott ki.³

A szegényházakon kívül még *sok más egyházi alapítású és jellegű intézmény és alap* volt az egyházmegyékben. Különös előszeretettel karolták fel a püspökök s a többi egyháziak a konvertitákat, a vegyesházasságból származó s otthon a hitükben veszélyeztetett fiatalokat, az árvákat, szegény diákokat és leányokat. A 17. és a 18. században a főpapoknak elsőrendű gondjuk a nemes ifjak számára, legtöbbször jezsuita vezetés alatt álló konviktusok létesítése.⁴ Az *áttértek támogatása* az egyházi jellegű jótékonyági intézményeknél vezérfonalként húzódik végig. Elég itt a kőszegi Adelffy-Kelcz árvaházat megemlíteni, vagy a tizenkét

¹ 100. és 127. l.

² 123, 129, 134—35. l.

³ Instructio de ratione aegris adsistendi. Külön melléklet az 1788-as jelentéshez. 123. l.

⁴ Esztergom 1650 (Huszár, A vis. lim. 99.), Nyitra 1725, Vác 1785. L. a 161, 267, 268, és 272. l. Stb.

árva nemes ifjú konviktusát Vácott. Az előbbiben 40—50—70 mindkétnemű, elsősorban a katolikus hitet felvenni óhajtó árva gyermek nevelkedett, akikből Szily János szombathelyi püspök derék papokat is remélt, s amely ház az akatolikusok közepette — ugyan csak az ő jelentése szerint — sokat használt a lelkek üdvének. Révay János szepesi püspök, 12 Lőcsén tanuló, elsősorban konvertita ifjúnak évente jelentős segítséget adott; Csabaffy János szepesi kanonoknak ugyancsak Lőcsén tanuló szegény, főként konvertita ifjak számára tett alapítványából évente huszan részesültek. 1801-ben Liptó- és Túrócme gyéből való, kizárólag konvertita, nemes származású diákok részére újabb és még jelentősebb alapítvány létesült a szepesi egyházmegyében néhai Plaththy Mátyás beszercebányai kanonok bőkezűségéből.¹ Klobusiczky Péter szatmári püspök az irgalmasság cselekedeteit gyakorolja a hozzáfordulókkal, elsősorban a konvertitákkal és a *vegyes házasságból származó gyermekekkel*. A szatmári püspöki konviktusban, a püspökség fennállása óta a püspökök főként vegyesházasságból származó ifjakat neveltettek. Nádasdy Ferenc gr. váci püspök örömmel adott évi segílyt vegyesházasságból született fiataloknak. Lajcsák Ferenc váradi püspök vegyesvallású szülőktől származó és a hitbéli elcsábítás veszélyének kitétt gyermekeknek Váradolasziban házat vett és saját költségén neveltette őket.

Az *árvák számára* szépen kifejlődött intézményekkel dicsekedhetett a váradi püspökség. Debrecen katolikus árváinak Mária Terézia 30.000 frtot adott árvaház felépítésére. Vettek is megfelelő épületet, amelybe azonban a kerületi tábla költözött be, úgyhogy az árvák magánházakban nevelkedtek. Lajcsák püspök sürgette az alapítvány végrehajtását, de a református városi tisztviselők, akik ezt az alapot a maguk árváira is ki akarták terjeszteni, magasabb helyen közbenjárva késleltették az effektuálást. Az árvaház tőkéje is szépen megnőtt, bécsi értékben több mint 150.000 r. frtra. A Salamon-Simon-Molnár-féle váradolaszi árvaháznak is jelentős tőkéje volt: 86.971 frt. Mindhárom alapító nagyváradi kanonok volt. Németh Ignác váradi kanonok pedig 1823-ban egész vagyonát végrendeletileg szegény árváknak hagyta, hogy a humanisztikus iskolákat látogathassák. Összesen harmincketten részesültek, — egyenkint évi 150 frt — segítségben. A nagy-szebeni nemesi árvaházban a bennlakókat a legkülönbözőbb hivatásokra nevelték katolikus szellemben. Vurum József nyitrai püspök, mivel az 1831—32. évi kolera pusztítása folytán nagyszámú gyermek jutott árvaságra, közülük sokat saját költségén mesterségre taníttatott. S hogy ezentúl az árváknak állandó ellátásuk legyen, tágas házat vett számukra, eltartásukra pedig a káptalan-nál 60.000 frtot helyezett letétbe.²

¹ Szombathely 1781, 1785, 1791; Vác 1785, Szepes 1793, 1801. L. a 233, 237, 238; 267, 218, 220. l.

² Várad 1836, Erdély 1819, Nyitra 1832. L. a 297—98, 131, 175. l.

Az Egyház Alapítójától örökölte a műveltség hordozásának feladatát, s egész multja tanúság a mellett, hogy ezt a feladatot szociálisan fogta fel, és elsősorban a tehetetlen szegényeket iparkodott ennek áldásaiban részesíteni. E téren is tehát a trienti zsinat igazában csak a régi életszabály kodifikátora volt, amidőn kimondta, hogy a szemináriumba első helyen szegényeket vegyenek föl az egyházfők. (XXIII. 18. de ref.) Ebből az elvből szükségszerűen következett a nehéz körülmények közt élő *diákok felkarolása*. Zágrábban a 18. sz. elején a szegény tanulók számára külön intézet volt a jezsuiták vezetése alatt. A későbbi zágrábi püspökök is hűek maradtak ehhez az elvhez: Verhovác Miksának a 18. sz. végén készített jelentésében olvassuk, hogy naponta több mint 50 iskolásgyermeket látott el. Kluch József nyitrai püspök évente közel 5.000 frtot osztott ki szegény gimnáziumi tanulók között; utóda, Vurum József évente 14 diákot látott el stipendiummal. Molnár József tormovai apát, váradi örkanonok 1826-ban 16.400 frtos alapot létesített debreceni szegény katolikus tanulók számára. Az 1836-os váradi jelentés szerint kamataiból tíz gimnazista évi 100 frt stipendiumot kapott.¹

A Tridentinum a keresztény családon keresztül akarta életre hívni a népjavítás nagy művét: ebből már megértjük a házasságra vonatkozó határozatnak alapvető fontosságát. (XXIV. de ref. matr.) De ugyanebből az elvből szükségképen következett a *leánynevelés felkarolása* a munka és imádság keresztény anyai típusának kialakítása érdekében. Nálunk az ily szellemű, terv- és intézményszerű leánynevelés a trienti zsinat után csak lassan és nagyon szerény kezdettel indul meg, s igazán nagyarányúvá csak a 19. sz. második felében és a 20. században lesz. Összefügg ez a női rendeknek lassú és késői elterjedésével hazánkban. De azért a 19. sz. *első felének* püspöki jelentéseiben megtaláljuk a nyomát a főpásztorok ez irányú gondoskodásának. Kluch József nyitrai püspök Trencsénben iskolát alapított leányoknak a keresztény tanításban és a női munkákban való nevelése érdekében, oktatónőről gondoskodott, valamint megfelelő alapról is, a városnál letétbe helyezett 6.000 frttal. Ugyanő a nagyszombati orsolyáknál hét nemes leány számára a műveltségben és nevelésben, a keresztény tanban és erkölcsökben, továbbá a finomabb női munkában történő kiképzése céljából 5.000 aranyból álló alapítványt tett, Nyitrán pedig évente tizenkét szegény lányt taníttatott ugyanerre a munkára. Utóda, Vurum József viszont Fuchs püspöknek a nagyszombati orsolyáknál négy nemes lány nevelésére 1803-ban tett és már csaknem teljesen elértéktelenedett alapítványát a magáéból helyreállította. Lajcsák Ferenc váradi püspök a tőle vásárolt házban húsz leányt taníttatott és neveltetett. Leonhard Mihály, a közös hadsereg apostoli vikáriusa, Szatmáron a Vince-nővéreknél 1839-ben katonák leá-

¹ Zágráb 1707, 1794; Nyitra 1823, 1832; Várad 1836. L. a 337, 342; 169, 175; 297. l.

nyainak nevelésére 76.000 frtos alapítványt tett. Hetven ily leány tanult itt s rajtuk kívül még jobb nemesi családok gyermekei is, utóbbiak közül hatnak részére Hám János püspök alapítványt létesített. A Vince-nővéreknél ezenkívül tizenkét árva leány is nevelkedett, hogy a helyzetükkel járó erkölcsi veszélyektől megmeneküljenek. Ezek részben szintén Hám püspöktől, részben előző alapokból nyerték ellátásukat. A Szentszék a leánynevelés fontosságának tudatában ismételten sürgette a püspököket, hogy egyházmegyéjükben legalább egy női kolostort állítsanak fel.¹

A középkor folyamán a szegény emberek hitelszükségletének kielégítésére s az uzorásoktól való megvédésükre többnyire egyháziak, nevezetesen ferencesek hitelt nyújtó intézeteket, zálogházakat alapítottak (*montes pietatis*), amelyek mint egyházi intézmények a püspök felügyelete alatt állottak. A trienti zsinat kifejezetten megkívánta a püspököktől ezek ellenőrzését. (Sess. XXII. 9. de ref.) A magyar fejlődés azonban e pontban merőben különbözött a külfölditől, s nálunk a zálogházak mint egyházas jellegű intézmények mindvégig hiányoznak. A jelentésekre adott feleletek mindig újra és újra sürgetik felállításukat, s a magyar püspökök mindig lényegében ugyanazt válaszolják: azokra rögtön rátenné kezét a világi hatalom, ezek Magyarországon nem magán-, hanem közügyek; pótolják őket az alapítványi pénzek, amelyekből kellő biztosíték mellett nemesek, sőt jobbágyok is kapnak kölcsönt a törvényes feltételek megtartásával; pótolja továbbá a zálogházakat a püspökök bőséges jótekonysága természetben és pénzben egyaránt.²

A fentiekben a trienti zsinatnak a püspökökre vonatkozó főbb határozatait és hazánkban való végrehajtásukat vázoltuk. Most tovább haladva a megkezdett úton a papság: a káptalanok, kanonokok, lelkészek és szerzetesek trienti vonatkozású kérdéseit fogjuk vizsgálni a püspöki jelentések világánál. A *Tridentinum* a káptalanok életét és működését főként a következő rendelkezésekkel akarta új és jobb mederbe terelni: megszüntette az *exemptiót* s a káptalanokat is alávetette, különösképen vizitáció szempontjából, a püspöknek; a püspökökre nézve mindenekelőtt hangsúlyozott *székhelykötelezettséget* a kanonokoktól is megkívánta, szintén legfeljebb háromhónapi távollétet engedve meg; az istentiszteletet tekintvén a kanonokok főkötelességének elrendelte, hogy mindnyájan személyesen vegyenek részt a *karimán* s ne

¹ Nyitra 1823, 1832; Várad 1836, Szatmár 1848; a boszniai jelentésre adott 1823-as, a csanádira adott 1848-as felelet. L. a 169, 175; 298, 198; 84, 90. l.

² Ratzinger i. m. 403. — Erdély 1788, Nyitra 1832, Vác 1830, 1835. L. a 100, 174, 280, 283. l. — Az egyháziak alapítványaira, jótekonyságára bő anyagot hoz Pauer, Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Székesfejervár, 1847, 304—76, 384—91, 414—15, 416—21. Továbbá Lányi, Magyar catholicus clerus érdemeinek történet-igazolta emléke. II. korszak. Posony, 1848, 25—56, 147—72.

helyettesek által; hogy pedig erre minél hathatósabban sarkalja őket, kötelezővé tette a székes- és társaskáptalanokban egyaránt, ahol még nincs meg, a *napi osztalékot*, amelyben csak a karimán jelenlevők részesülhetnek; végül a megtámadott hit és erkölcsök védelmére és erősítésére a káptalanokat is sorompóba szólította s megkívánta, hogy a székes- és társasegyházakban, amelyek jelesebb városban vannak, állíttassék fel *teológus javadalom*, illetve az első üresedésbe jutó javadalmat a püspök örökre e célra rendelje; e javadalom birtokosa köteles a székesegyházban a népnek a Szentírást magyarázni. A lelkiélet fellendítését szolgálta a *penitenciárius* prebenda, amelyet a Tridentinum szintén szorgalmazott.¹ Káptalanjaink viszonyait összehasonlító európai alapon tanulmányozva mindenekelőtt szembeszökő a *külföldi káptalanok sokkal nagyobb száma és jóval népesebb állapota*. Így pl. a *katolikus Németalföld* két érseki főmegyéjéhez tartozó 12 székesegyházban a kanonokok, káplánok és javadalmasok stb. száma a 17. sz. elején 500 körül járt, míg a 60 társaskáptalanban kb. 900 pap szolgált Istennek! Igaz, hogy ezek a nagy számok idő folyamán csökkentek, de még akkor is messze felülmúlták a mieinket. Pedig nem egy belga egyházmegyének ugyancsak sokat kellett szenvednie a háború és a szomszédos protestánsok miatt. Az *örökös tartományok* és a *délnémet* vidék püspökségeiben már nem találjuk meg az említett nagy kereteket, de még itt is a legnagyobb rész megüti a magyarországi átlagot, sőt nem egy messze fölülmúlja. Minden káptalannak itt is megvan a maga 10—12 kanonokja, az olmützinek ellenben 30, az augsburginak 40, a regensburginak 24 kanonokja s még 12—15 káplánja és javadalmasa volt. Ezenkívül több társasegyház is volt, mint nálunk.²

Hazai viszonyaink közepette az esztergomi és a zágrábi egyházmegye dicsekedhetik a legnagyobb számú káptalani klérussal, Nagyszombatban 24 kanonok szolgált, a zágrábi székesegyházban 32, bár a szám időközben kisebb változásoknak volt alávetve. A szerémi püspökség egészen különálló a maga nemében: sem székesegyháza, sem káptalana, sem szemináriuma nem volt. A török elől elmenekült modrusi káptalan viszont nyolc helyen volt szétszórva és kis létszámú társaskáptalanokból állt, még jóval a török kiűzése után is. A széttagolással keletkezett új egyházmegyék kanonokjainak száma csak hat volt. II. József pedig minden püspöki székesegyháznak csak nyolc kanonokot engedélyezett. Ez természetesen csupán átmeneti helyzet volt. A magyarországi káptalanokban átlag *négy méltósággal* (dignitas) találkozzunk, ezek a prépost, olvasó-, éneklő- és örkanonok. A kanonokok mellett rendszerint még csak egy-két *karkáplán* működött. A külföldön néhol oly nagyszámú egyéb székesegy-

¹ Sess. VI. 4, XXIV. 12, XXI. 3, V. 1, XXIV. 8, valamennyi de ref.

² Pasture i. m. 235, Paquay i. m. 31 32, 71—72, 128—30, 155—56. stb. Schmidlin i. m. I. 19, 35, 133, 168. II. 33, 73, 101. A német és osztrák adatok a 16. sz. végére és a 17. elejére értendők.

házi javadalmasoknak szinte nyomát sem találjuk meg nálunk.¹ A külföldi káptalanok nagy száma és népes volta a multa, az alapítás és továbbfejlesztés korára nézve valóban a vallásos élet buzogásának és az Egyház tekintélyének kifejezése. De tudjuk, hogy a helyzet a középkor vége felé nagyon megváltozott, s a nagyszámú és méltatlanul élő javadalmas papság nem kis mértékben hozzájárult a vallási állapotok kiéleződéséhez. Ami tehát egykor érdem és dicsőség volt, az utóbb sok esetben hátránnyá és szégyenné vált. A hanyatlás mélypontja nem ért véget a hitszakadás befejeződésével, hanem az ortodoxiának külső nyilvánulása mellett és az exemciónak palástjába burkolva tovább folytatódott. A magát több-kevesebb jogon exemtnak valló sok káptalan szinte fellegvára volt az önakarat szerint berendezett kényelmes és nem egy esetben méltatlan életnek, és hatalmas gát minden javítást célzó egyházi intézkedés ellen. Így a káptalanok gyakran *ellenlábasai lettek a püspököknek*, amikor ezek őket is alá akarták rendelni a trienti zsinattól megalkotott új egyházi közjognak. Sok összeütközés és vita származott ebből úgyhogy bizonyos szempontból szinte püspöki és káptalani „párt-ról” beszélhetünk a 16. sz. végén és a 17. elején. A német limina-jelentések a püspöki reformtörekvések fő nehézségeiként említik a székeskáptalanok és exemt kolostorok ellenállását.²

Már az előbbiekből következik, hogy *nálunk* a káptalanok nem lévén oly számosak és hatalmasak, nem beszélhetünk a helyzetnek ily mérvű kiéleződéséről.³ A magyar püspöki jelentések nem is szólnak az exemtio körüli harcokról, de ez nem jelent annyit, mintha a trienti rendelkezések karikacsapásra megvalósultak volna káptalainkban. A *rezidencia* elhanyagolása miatt szintén nem panaszkodnak püspökeink, bár előfordult, hogy a káptalan tagjai közül többen „bevett szokás szerint” nem tartózkodtak a székhelyen, hanem plébánosok voltak.⁴ Ebben a kérdésben éppenúgy, mint az egyházi fegyelem más területein is *nem tudták függetleníteni magukat a hazai szokásoktól* és gyakorlattól, részben pedig a szükségstől: gondoljunk csak a kanonokok hiteleshelyi, tanári, referensi stb. működésére. Egyébként a székhelykötelességnek alapot a káptalan istentiszteleti kötelessége adott, az alábbiakban pedig látni fogjuk, hogy e téren egészen különös felfogás és gyakorlat fejlődött ki Magyarországon, amelyet még az igazán egyházas püspökök is vallottak.

¹ Esztergom 1598 1600, Zágráb 1607, Szerém 1760, Zeng 1728, Szombathely 1781, Szatmár 1848, Pécs 1789 stb. L. a 135, 328, 222–23, 376, 232, 199, 183. l.

² Pasture i. m. 242–45, Schmidlin i. m. I. k. LXIV.

³ A hazai káptalanoknak a 17. sz. eleji kat. megújulásra vonatkozó külön felfogásáról röviden szól Tóth László, A kassai székesegyház rekatolizálása 1604-ben. Századok, 1932. 490.

⁴ Nyitra 1725, 161. l. V. ö. Vagner, Adalékok a nyitrai székeskáptalan történetéhez, Nyitra 1896. 3. E szokás a paphiány miatt honosodott meg a 17. sz.-ban. V. ö. az 1630-as nagyszombati nemzeti zsinat 3.) sz. határozatával. Péterffy II. 308.

A káptalan legfontosabb ténykedése, amiért igazában a javadalom is jár, a konventmise és a zsolozsma.¹ A *konventmisét* általában véve a hazai káptalanokban elvégezték, helyesebben szólva elvégeztették, mert a legtöbb helyen *helyettesekkel*: káplánokkal, kisebb javadalmasokkal mondták el; a kanonokok személyesen rendszerint csak vásár- és ünnepnapon mondták. A Congr. Concilii 1797. máj. 6-i leiratában a szepesi káptalan tagjainak megengedte, hogy a konventmisét a karkáplánokkal végeztessék, de stipendium fejében. (Szepes 1801. 220. l.) E mise énekes volt, s rajta a káptalan tagjai a legtöbb helyen személyesen megjelentek. A veszprémi kanonokok a 18. sz. közepén a konventmisét leggyakrabban külső papokkal, főként szerzetesekkel végeztették, s ezek nem az előírás szerint, azaz a jötevőkért, hanem a saját szándékukra ajánlották fel. De Koller Ignác püspök jelentése (1769) szerint már javulás van e téren: a konventmisét a hetes kanonok mutatta be, akadályoztatása esetén az egyik karkáplán, mégpedig a jötevőkért. A zengi kanonokok szokás alapján csak akkor mondtak konventmisét, amikor az évfordulati misék ebben nem akadályozták meg őket; ez az eljárás természetesen a legszigorúbban tilos volt. A zágrábi kanonokok a 18. sz. végén még csak meg sem jelentek a konventmisén. Velük ellentétben a szombathelyi kanonokok nemcsak személyesen megjelentek rajta, hanem maguk mutatták be. A csanádi egyházmegye kanonokjai szintén. (1841. 87. l.) Az 1726-os jelentés szerint a váci kanonokok hétköznapi más közös istentiszteleten nem is vesznek részt a konventmisén kívül. A szétszórt modrusi káptalan tagjai a lelkipásztorkodáson kívül más kanonoki tiszteletet nem gyakoroltak. A 19. sz. eleji jelentés tanúsága szerint a négyre csökkent modrusi társaskáptalanokban, bár mindennapos kórus nem volt, konventmisét azért naponta énekeltek.²

A következőkben a káptalanoknak az Egyháztól legfontosabbként vallott kötelezettségére, a **karimára** térünk rá. Szükséges mindjárt a tárgyalás kezdetén kijelentenünk, hogy mi e kérdést elsősorban a Tridentinum és az egyetemes Egyház gyakorlatának szemszögéből tekintjük. Tanulmányunk eredményeivel kapcsolatban meg kell vallanunk, hogy nem hiába keletkezett, mert van valami igazsága a külön „magyar glóbus” hangoztatásának, még *egyházi téren is*. S mint a következőkben látni fogjuk, nem a karima kérdése az egyetlen, amelyben a mi fejlődésünk kissé távol állt az egyetemes Egyház életétől. A kanonokok kis száma,

¹ A káptalanok istentiszteleti kötelezségeiről a Trid. sess. XXIV. 12. de ref. rendelkezett. Magyarországon a konventmisével az 1638-as nagyszombati nemzeti zsinat foglalkozott: II. fej. 2. és 9.-ben. (Péterffy II. 360.) A székes- és társaskáptalanokban naponta két énekes misét kívánt meg, amelyeket a kanonokok sorrendben kötelesek végezni.

² Frankl, Pázmány Péter és kora II. Pest, 1869. 273. — Győr 1730, Pécs 1784, Szepes 1870, Várad 1836. L. a 138, 181, 210, 293, 299. l. — Hornig i. m. 227–28, 294. Veszprém 1769. 325. l. — Zeng 1741, Zágráb 1794, Szombathely 1781, Vác 1726, Zeng 1795, 1802. L. a 380, 342, 234, 252, 392, 394. l.

öreg koruk, betegeskedésük, a javadalmak szegénysége, az egyházmegyei, szentszéki, káptalani elfoglaltság: ezek a jelentésekben minduntalan felcsempészte és kimagyarázások alaphangjai. Ezeken a sok esetben igazolt egyéni és helyi nehézségeken kívül figyelembe kell vennünk azt a súlyos örökséget, amelyet papságunk a 16. századtól kapott, az egyéni lelki beállítottság, a közfelfogás és közviszonyok terén egyaránt. Mi távol voltunk Rómától, egy államrendszerbe szorítva, amely ugyan katolikusnak vallotta magát, de az érdekek összeszővődése folytán nem egyszer lépett a megalkuvás álláspontjára; egy államrendszerbe, amelyben ugyan a fő a legtöbbször katolikus felfogású volt, de amelyben a nem mindig katolikus alsóbb tekintélyeknek és végrehajtó szerveknek akarata sokszor éppenséggel elhatározóbb volt. Ehhez járult még az államhatalmi és bürokratikus törekvés, többkevesebb jóhiszeműséggel, de gyakran alkalmazott erőszakkal az egyházi és világi ügyek laikus szemmel elgondolt kiegyenlítődése, összehangolása érdekében. S ott volt a súlyos, megpróbáltatató kérdés: a *dinasztiai, uralkodói* s a nagy és megtévesztő jóhiszeműséggel, de kevesebb alappal vélt *magyar közjogi érdekek*; a másik oldalon pedig Róma felfogása és gyakorlata az egyházkormányzat alapvető ténykedéseiben. E két mágnes közt állottak főpapjaink és papjaink, s a dolog természete szerint általában a közelebbi vonzása alá kerültek. Ha mai nyelven akarnók kifejezni ezt a megállapítást (mindig a fejlődés nagy vonalait s nem egyes, ezeket esetleg meghazudtoló megnyilvánulásait nézve, hiszen itt századokról van szó, s a hatás igazában napjainkig tart), azt mondhatnók: sok esetben *kevés a „római szellem”*.¹

Az Egyház fegyelmi életét nem a ritkán előtérbe nyomuló nagy megnyilatkozások, hanem a szürke mindennapok eltöltésének mikéntje jellemzik. Térjünk mi is vissza az egyházi élet átlagjelenségeinek kutatására! Schmidlin megállapította a német és osztrák katolicizmusról, hogy a Tridentinum utáni húsz év egyházi viszonyai siralmasak voltak, csak azután kezdődik a katolikus megújulás.² Munkájából azt is látjuk, hogy az egyházi közösségek, a káptalanoktól az apácákig mélyre süllyedtek. Nálunk ez a folyamat még tovább tartott, mert a 16. századi megújító kísérletek nem vertek mély gyökeret, a protestantizmus viszont a 17. század elejéig emelkedőben van. De a történeti hűség kedvéért mindjárt azt is hozzá kell tennünk, hogy a 17. sz. első felében lejátszódó magyar katolikus újjászületés sokkal átfogóbb

¹ Nem akarunk ezzel a magyar kat. egyház multján pálcát törni, csupán fel akarjuk hívni a figyelmet egy oly szempontra, amely eddig nem részesült kellő méltatásban; s amely nem jelent szükségképen elítélést, mert Róma sem hangoztatta mindig egyforma erősen kívánságait az idők és körülmények változása folyamán. A „kevés római szellemet” nem a magyar kat. egyháznak Róma iránti hűségére értjük (ezt a Szentszék és követői sokszor ismerték el dicsérőleg), hanem a római Egyház rendelkezéseinek és közjogának némely kérdésben való gyakorlati megvalósítására.

² I. m. I. k. XLVIII. skv.

és nagyobb következményekkel járó, mint a német. A megújuló magyar katolicizmust elsősorban a külső hódítás jellemzi: önmagának a trienti reform szerinti belső meghódításában már sokkal lassúbb. *A káptalanok élete a tőlünk vázolt fejlődés kezdetén nem épen biztató.* A trienti rendelkezésnek főjellegzetességeit, az istentiszteleten való személyes részvételt és a napi osztalékot (sess. XXIV. 12. de ref.) még a káptalani zsolozsmát sürgető *zsinataink* sem veszik át, hanem megelégszenek a sorrend szerinti hetes kanonok megjelenésével. A teljes zsolozsma mindennapos elvégzését azonban a székes- és társaskáptalanokra nézve egyaránt kötelezőnek rendelik el.¹ Az 1630-as évek zsinatainak eme követelményei az előző állapothoz mérten mégiscsak haladást jelentenek. A zengi székesegyházban csupán vásár- és ünnepnapon volt ünnepélyes istentisztelet, s a kanonokok nem énekelték el kórusban az officiumot. Ez az állapot nem is javult egyhamar. Dimitria Jácint püspök a század vége felé azt írja jelentésében, hogy székfoglalásakor a székesegyházban egyáltalán nem volt meg a karima, s elég sokáig kellett „vért izzadnia”, míg a kanonokokat rá tudta venni, hogy a zsolozsmát mindennaposan végezzék a templomban.² Az 1626-os vizitáció szerint a *pozsonyi* káptalanban a kanonokok már hosszú idő óta oly gyakorlatot állapítottak meg, hogy meghatározott sorrendben csak hárman tartoztak a kóruson megjelenni s ezek sem személyesen, mert fizetett világi énekesek által helyettesíthették magukat; csak arra volt gondjuk, hogy legalább egy pap legyen jelen. De utóbb még ezt is elviselhetetlen tehernek tartották, s 1619-től 1626-ig a kórust egészen elhagyták. A vizitátor előtt azzal mentegették magukat, hogy jövedelmeik jelentékenyen megfogytak, s így magukat kötelezettségeiktől fölmentve hitték. Nem sokkal külbülből állt Pázmány *érseki káptalana* (nagyyszombati) sem, mert az 1636-os jelentés szerint a karimát nyolc prebendárius végzi, a 23 kanonokból pedig mindig csak egy jelenik meg. *Győrött* az 1638-as (II. 1.) nagyyszombati zsinat tanúsága szerint a karima-fegyelem szintén elhanyaglott.³ Ily viszonyok mellett messze kimagasló teljesítmény a *szepesti* kanonokoké, akik az egész zsolozsmát mindennap közösen elvégezték, és csupán a laudest rövidítették meg némileg a zsoltárok elhagyása által. A *zágrábi* székesegyházban a 12 kisebb javadalmason kívül a 31 kanonok is mindig megjelent az egész, énekelve végzett karimán.⁴

A 18. században a karima fegyelmében *némi haladás* tapasztalható, de a helyzet még a legtávolabbról sem kielégítő. A püs-

¹ A káptalani karimára vonatkozó zsinati rendelkezések: az 1579-i szombathelyi zsinat 2.) pontja (Szvórényi i. m. 227.), nagyyszombati zsinatok: 1633. 9, 1638. II. 1. és 9, 1648. 2. (utóbbi csak propos.) s a szigorúbb felfogású 1635-ös jászói (II. 2.) Péterffy II. 329, 360, 378, 339.

² Zeng 1615, 1684. L. a. 358. és 362. l.

³ Frankl i. m. II. 272. — Hanuy i. m. II. 770. — Péterffy II. 360.

⁴ Frankl i. m. II. 273. — Zágráb 1634. 330. l.

pökök egymásután törekszenek a már régóta elhanyagolt kötelesegek szorgalmazására, s annyi eredményt a legtöbb helyen el is érnek, hogy a kanonokok a zsolozsmának *legalább egy részét közösen* végzik; a törvénynek megfelelő teljes kórus csak kevés helyen valósul meg. A *győri* kanonokok kötelesek a vesperáson és completoriumon résztvenni, a többi néhány énekes végzi egy káplán vezetésével. A jelentés maga is megvallja, hogy még így sem látogatják elég szorgalmasan a kórust. 1764-ben Zichy Ferenc gr. megyéspüspök új kórusrendet állapított meg. E szerint az egész zsolozsmát recitálják, nagyobb ünnepeken tonó sollemniori, a vesperást és completoriumot régi szokás szerint mindig ünnepelesen éneklik. *Pécsett* Esterházy Pál gr. püspök a székesegyház vizitációja alkalmával a zsolozsma-fegyelmet a lehetőség szerint jobb állapotba hozta: a karimát a kanonokok és néhány világi énekes mindennap elmondják, nagyobb ünnepeken éneklük, s ilyenkor a püspök is megjelenik. A *váci* kanonokok közül 1761-ben a kóruson még csak a hetes kanonok vett részt, 1785-ben azonban már azt jelenti Migazzi, hogy elrendelte az összes kanonokok megjelenését, s ezt mind állandóan teljesítik is.¹ A *szepesi* káptalannak nem voltak a kórustartásra vonatkozó törvényei; az első szepesi püspök, Salbeck Károly akként találta a karimát, hogy egy káplán és négy világi énekes végezte. A kanonokok közül a hetesen kívül csak kevesen jelentek meg, esetleg egy sem; a jövedelemben mind egyenlően részesültek, osztalék nem volt. A püspököknek nem tetszett ez az állapot, szeretett volna is segíteni rajta, de jelentésében nyíltan megvallja, hogy a megvalósításnak akadályai lesznek. Mert *más magyarországi káptalan sem teszi meg* — íme az egykorú tanu vallomása 1780-ból! — s így a szepesi kanonokokra nagyobb teher nehezednék, mert sem az ország szokásai, sem a káptalan statútumai nem kívánják meg a napi osztalékot. A jövedelem csökkenése is nehézség. Salbeck indítványt is tett: szerinte leginkább megfelelne az országnak, ha az osztalék elejtésével a hetes kanonok a felfogadott káptalani miniszterekkel együtt jelen lenne az egész officiumon, a többi kanonok pedig csak a konventmise előtt és után végzendő részekben, nagyobb ünnepeken az egészen. A *Kongregáció* válasza nem fogadta el a püspök érvelését, a távollevők részeseését *rossz szokásnak mondja*, s az így megszerzett jövedelmekre a Szentszéktől utólagos engedély kérését látja szükségesnek. A helyzet azonban a régi maradt, bár az 1793-as római válasz újra hangsúlyozta a személyes megjelenést. Sőt még a Conciliinek 1796. júl. 30-i külön leírata után sem javult sokat, mert a kanonokok valamennyien még ennek ellenére sem jelentek meg mind a karimán.² Az újonnan felállított *szombat helyi* egyházmegye káp-

¹ Győr, 1730, 1766; Pécs 1784, 1789; Vác 1761, 1785. L. a 138—39, 148—49, 181, 184, 262, 267, 270. l.

² Szepes 1780, a felelet reá 1782-ből, referátum 1793-ból és az 1801-es jelentés. L. a 209—10, 215, 219, 220. l.

talánában csak heten voltak kórus-kötelesek (hat kanonok és a karkáplán), ezért Szily János püspöksége elején úgy intézkedett, hogy a kanonokok minden d. u. a vesperásnak és completoriumnak, vasárnap a konventmise előtt a tertianának gregorián módon való eléneklésére kötelesek. Tapasztalatból tudja u. i. — mondja a püspök jelentésében — hogyha oly kevesen az egész zsolozsma közös mondására vannak kötelezve, csekély áhítattal végzik és szinte botrányára a keresztény népnek. Továbbá a kanonokok köz- és magánügyeik, betegség stb. miatt nem lehetnek mindig mind jelen, s így képtelenség nemcsak az egész officiumnak éneklése, hanem mondása is. *Róma nem hajolt meg* a püspök érve-lése előtt, s a Tridentinumnak megfelelő rendelkezést kívánt. Szily iparkodott is erre rávenni a kanonokokat, de ők mentegették magukat, s így nem sikerült őket meggyőznie. Lényegében ugyan-ez volt Szombathelyen a zsolozsma sorsa a 19. sz. első felében is. Az 1817-es jelentés azt írja, hogy a kanonokok közelfoglaltságuk és a jámbor alapok kezelése miatt kezdettől fogva nincsenek az egész karimára kötelezve. Erre nézve még akkor, sőt még 1833-ban is az eredeti konstitúciók voltak érvényben; de a nagyhét három utolsó napján, karácsony éjjelén és húsvétkor a matutinumot és laudest a kispapok részvételével ünnepélyesen énekelve végzik a káptalan tagjai. Érdekes megemlíteni, hogy az 1818-as római referátum szerint a kanonokok kis száma észszerűvé teszi a zsolozsmának csak részben való mondását, de a legfőbb ünnepeken az egész végzésére buzdít. Hasonló szellemű volt az 1819-es felelet is.¹

A *veszprémi* káptalanban még a 18. sz. közepén is a karimának híre-hamva sem volt. Biró püspök ugyan iparkodott a kanonokokat erre megnyerni, de a kórusról még hallani sem akartak. A fegyelmet nem tűrő kanonokok ellen a tevékeny Biró püspök a pápa segítségét, tőle való felhatalmazást kért, hogy a káptalanban a kánoni törvények megkívánta intézkedéseket végrehajthassa, így többek közt a konventmise személyes elmondására és pszallásra szoríthassa őket. Következő jelentésében sajnos nem szól a káptalani istentiszteletről, de Koller Ignác püspök 1769-i jelentéséből tudjuk, hogy Biró Márton püspök 1762-ben meghonosította a karimát a veszprémi káptalanban. A kanonokok ugyan csak a vesperáson és completoriumon vettek részt, a többi a két karkáplán két világi énekessel végezte. Koller püspök mindennap megkívánta a hetes kanonok megjelenését az egész karimán, vásár- és ünnepnap pedig valamennyi kanonoknak meg kellett jelennie a négy kis órán is, egyébként azonban csak a vesperáson és completoriumon.² *Erdélyben* a zsolozsma rendezéséhez Batthyány Ignác gr. püspök fogott hozzá apostoli lelkéhez méltó alapaossággal, de

¹ Szombathely 1781 és az 1782-es referátum, továbbá az 1785, 1817. és 1833. évi jelentések, valamint az 1818-as referátum és 1819-es felelet L. a 234—36, 243, 245 (a felelet hasonló s ezért ott újra nem közöltük), 247. l.

² Hornig i. m. 227. és 294—95. — Veszprém 1769. 325. l.

azért számolva a magyarországi lehetőségekkel. 1785-ben adta ki a kórus felállításáról szóló rendelkezését, amelynek az a körülmény ad különös jelentőséget, hogy az összes magyarországi püspöki jelentésekben említett intézkedések közt ez az egyetlen, amely a trienti zsinatnak megfelelően az *osztalékra is figyelmet fordít* és meghonosítását legalább megkísérli. Összes többi püspökségeinknél nyomát sem találtuk a Tridentinumtól és a Conciliutól annyira sürgetett napi osztalék alkalmazásának. Batthyány püspök behozza a teljes kórust, mégpedig személyes kötelezettségként. Csak annyi engedményt tesz, hogy a három téli hónapban (nov.—jan.) az idő zordsága miatt szünetet ad a kanonokoknak; ilyenkor a karimát a székesegyház miniszterei végzik a hetes kanonok vezetése alatt, de a konventmisén ebben az időben is kötelesek a kanonokok mind megjelenni. Az officium éneklését csak nagyobb ünnepeken kívánta meg. Jelentése szerint a kanonokok állandóan részt is vettek a kóruson és a püspöki rendelkezésnek megfelelően pszalláltak. De úgy látszik, hogy ez a gyakorlat nem sokáig állott fenn, mert Batthyány Ignác püspök halála után nemsokára azt jelenti utódja, Mártonfi József, hogy a kanonokoknak nincs állandó kórusuk, s vallomásuk szerint az akadályozó körülmények miatt soha nem is volt. De ha a püspök megjelenik a kóruson, ők is eléneklik a kánoni órákat. Rudnay Sándor jelentésében pedig azt olvassuk, hogy ő a káptalan visszaállítása óta mellőzött karimát behozta. Vizitációs rendelkezése értelmében a kanonokok a kóruson állandóan megjelentek, de a matutinumot és laudest a nagyobb ünnepek és a nagyhét kivételével magánosan végezték. S még erről az újításról is megvallja relációjában Rudnay, hogy — mint minden kezdet — nehezen megy. Az erdélyi káptalanban tehát a kórus-fegyelem ügye 30 év folyamán igazában *visszafejlődött*.¹

A horvát püspökségek közt a 18. sz.-ban a *diakovári* vezet, ennek kanonokai u. i. mind jelen vannak az egész zsolozsmán. Ugyanezt megtették a 19. sz. első felében is, bár a jelentés ama kifejezése, amely szerint Raffay Imre püspök vizitáció alkalmával — mivel addig nem volt — dekrétumot adott ki a kórus-kötelezettségről, legalább is meggondolásra késztet. A zengi székesegyházban a 17. sz. utolsó negyedében meghonosodott az úgy látszik időközben elhagyott karima mondása, azonban a 1728-as jelentés már arról panaszkodik, hogy állandóan kevesen vannak jelen a kanonokok közül, mondván, hogy nincsenek rá kötelezve és nincs alapítványuk. Köznapokon recitálták, vásár- és ünnepnapokon énekeltek az officiumot, mégpedig illír nyelven; ugyanezt használták a Szentszék engedélyével a misénél is. Cerovacz püspök az osztalékot is meg akarta honosítani, de nem sikerült. A káptalani javadalom kisebbedése miatt a kanonokok küzdeni kezdtek a teljes

¹ Erdély 1788: 5. melléklet, 1803 és 1819. L. a 102, 118—19, 127—23. és 133. ll.

karima végzése ellen, azért is, mivel sem osztalékot nem kaptak, sem javadalmuk igazában nem volt, mert az egész káptalani javadalmazás csupán alapítványi misékből gyűlt egybe. A 18. sz. végén a matutinumot és laudest a káptalan már csak a nagyobb ünnepeken végezte el, mindennaposan csak a többi órát. Róma sürgető válaszára Jesich János püspök levelet írt a Kongregációnak, s ebben a kívánt feladat megvalósítását, az egész karimát lehetetlennek mondja a kanonokok kis száma, betegeskedése és egyéb elfoglaltsága miatt. A lehetetlen azonban úgy látszik mégiscsak megvalósult, mert 1802-ben ugyanaz a püspök jelenti Rómába, hogy a Kongregációnak már említett válasza óta a káptalan a teljes kórust mondja. A négy helyen szétszórót *modrusi* káptalan, amelyben a lelkipásztorkodás és a kanonokok kis száma miatt sohasem volt mindennapos zsolozsma, csak szombaton és ünnep előtt vesperást, vasárnap és ünnepeken pedig a nappali órákat és a vesperást végezte el. Az 1822-i jelentés alapján ezen a téren is javulást jelezhetünk: a zengi és a modrusi kanonokok állandóan résztvesznek a kóruson. Még a *zágrábi* káptalanról kell röviden megemlékeznünk. Ennek kanonokai 1730 körül azt vallották, hogy jövedelmük úgy tekintendő, mint napi osztalék, statútumaik szerint pedig a karimáról elmaradókat jövedelmüktől meg kell fosztani; a század végén mégis túlnyomó részük a konventmiséről és a kórusról büntetlenül elmaradt. Verhovác Miksa püspök erre megvizsgálta a káptalant, s ez alkalommal új rendelkezéseket tett közzé, amelyek a kanonokok vonakodása miatt ugyan csak 1799-ben léphettek életbe, de ettől kezdve a káptalan tagjai megfeleltek kötelességeiknek, úgyhogy a püspök 1816-os jelentésében megdicséri őket.¹

A 19. századi *jelentésekben* a karima fegyelméről *vigasztaló* dolgokat olvasunk, bár nem mindegyik reláció részletezi a kóruson elmondott kánoni órákat, s ilyképen nem lehet megállapítani, vajjon az általános kifejezés nem akarja-e a kórus teljességének hiányát takarni. Már az előzőkben említettük a diakovári, erdélyi, szepesi, zengi, modrusi stb. káptalanok karima-fegyelmében bekövetkezett javulást, illetve teljes restaurációt. Ezekhez még folytatólagosan hozzácsatolhatjuk a 19. sz. első feléről tanuskodó *csanádi* jelentést. E szerint a kanonokok a kóruson mindig megjelennek, mégpedig reggel mondják a matutinumot, a laudest, primát, tertiát, majd a konventmise után a többi órát, nagybőjtben a vesperást és completoriumot is. Csak a vasár- és ünnepnapi matutinumot és laudest végzik el előző napon a completorium után, a prédikációra való tekintettel. Rudnay primás elragadtatással írja az *esztergomi* és *pozsonyi* kanonokokról, hogy nemcsak állandóan jelen vannak a karimán, hanem a teljes

¹ Bosznia 1783 (más sajnos nincs a 18. sz.-ról) és 1820. — Zeng 1728, 1741, 1795 és az 1797-es referátum, illetve felelet, Jesich 1797-es levele, 1802-, és 1822-i jelentések. — Zágráb 1794, 1816. — L. a 78, 82; 374, 377, 390, 392, 393–94, 399; 342, 347, 348. l.

officiatúrát s az összes többi kanonoki ténykedést Magyarország, sőt tán az egész katolikus világ székeskáptalanjainak példaként szolgálva csodálatos buzgósággal végzik. Napi osztlék nincs, de nem is szükséges. A *kalocsai* kanonokok szintén szorgalmasan résztvettek a kóruson. A *nagyváradiai* is megjelentek a karimán, s a matutinumot és laudest praeoccupálták. A *váci* káptalan tagjai állandóan buzgón és áhítattal végezték a zsolozsmát. A *szatmári* kanonokok kórusa a jelentések szerint személyesen mondott és teljes volt. *Nyitrán* azonban nem valósult meg a teljes karima. Itt a kanonokok az elődök rendelkezése szerint — mivel a székesegyház különösen télen nehezen közelíthető meg, s a káptalan tagjai többnyire hosszú lelkipásztori évek után jutnak a stallumba, korban és erőben megtörve — évente 34 meghatározott alkalommal, valamint vásár- és ünnepnapokon az összes órákon megjelentek; egyéb napokon a kisebb órákat személyesen végezték el, a karima más részeit egy hetes-kanonok jelenlétében erre a célra szolgáló koralisták mondták.¹

A trienti zsinat már említett határozataiban (Sess. V. 1. de ref. és XXIV. 8. de ref.) elrendelte, hogy a püspök a székes- és társasegyházakban állítsa fel a **teológus és penitenciárius javadalmat**, illetve az első megüresedő kanonoki prebendát egyesítse az említett tisztségekkel. Az *1638-i nagyszombati zsinat* első fejezetében a Tridentinumra hivatkozva nálunk is megkívánja, hogy a székesegyházakban a főpásztorok teológiai javadalmat létesítsenek.² Ebből a pontból egyúttal azt is látjuk, hogy a Tridentinumnak e dologban való végrehajtásával főpapjaink eléggé megkéstek, bár nem lehet állítani, mintha a délnémet és osztrák püspökök e korig serényebbek lettek volna a szóbanforgó határozat végrehajtásában. A belga jelentésekben sem találjuk 1800-ig sokszor említve a káptalanoknál e prebendákat.³ A teológus és gyónató magyarországi sorsára nézve mindvégig jellemző, hogy helyzete — csekély kivétellel — *nem a Tridentinum szerint alakult*. A *17. századból* való püspöki jelentésekben alig van adatunk e tisztségekről, mindössze a zágrábi székesegyházi fősperesről olvassuk, hogy egyúttal a penitenciárius hivatását is gyakorolja. A *18. században* Róma sok sürgetésére püspökeink már kezdenek e kérdés megoldásával foglalkozni, a jelentésekben egymásután felmerül e két tisztség ellátásának ügye, s több püspökségben gondoskodás is történik róluk. A *19. sz.-ban* már alig van

¹ Csanád 1841, 87. l. — Huszár, A vis. lim. 139—40. — Kalocsa 1827, Várád 1836, Vác 1830, Szatmár 1816 és 1848, Nyitra 1823. L. a 158, 299, 281, 189, 199, 170. l.

² Péterffy i. m. II. 358. E határozatnak előfutáraként tekinthető az 1611-es zsinaté. (III. 12.) U. o. 213.

³ Schmidlin i. m. és Paquay i. m. alapján. Utóbbiban l. különösen a megvalósításra nézve a 32, 72, 91, 105, 106. lapokat. Belgiumban azonban külön javadalom volt e célra.

székesegyház, amelyben e két fontos hivatás pontosabb körvonalozáshoz ne jutna. A hazai megoldást azonban mindvégig két vonás jellemzi: egyrészt a trienti zsinattól hangsúlyozott *külön javadalom alig egy-két püspökségben* van összekapcsolva e tisztségek ellátásával: a püspök egyszerűen megbízta az egyik kanonokot, a nélkül hogy a prebendához lenne kötve a feladat; másrészt nem egy esetben — elsősorban a penitenciárius szerepét — *a káptalan kebelén kívül álló* pap látja el. Erdély ama kevés egyházmegye egyike, amelyben a teológusnak külön javadalma volt, Sztoyka Zsigmond püspök állította föl 1754-ben. De a gyóntatónak már itt sem volt, s amennyire figyelemmel kísérhető, később sem lett. Batthyány Ignác jelentése szerint penitenciárius prebenda nincs, s felállítására nem is lát módot, legfeljebb a meglevő stallumok valamelyikéhez lehet csatolni. De azért a gyóntató tiszteinek ellátásáról megbízás útján gondoskodott. Utódai alatt sem valósult meg a gyóntatói javadalom: Mártonfi József püspök saját költségén a gyulafehérvári plébánossal gyakoroltatta, Rudnay alatt szintén a plébános töltötte be egyszerű kanonoki javadalommal és parókiái jövedelemmel rendelkezvén. A teológus-prebenda elnyerője azonban nem gyakorolta személyesen hivatását, hanem sajátjából fizetett helyettes tanár által. — Az *egri káptalanban* a teológus-javadalmat Barkóczy Ferenc gr. állította fel 1754-ben.¹ A *győri* püspökök sem siettek a két javadalom felállításával: Zichy Ferenc gr. 1757-i jelentése mondja, hogy sem az emberek emlékezetében, sem a régi írásokban nincs nyoma annak, hogy akár a székesegyházban, akár a vasvári társaskáptalanban e két prebenda valaha is meglelt volna. Rövidesen ezután a püspök mégis hozzáfogott a megvalósításhoz, s a teológus kötelezettségét egy üresedésben levő kanonoksághoz csatolta, bár teljesen az előírásoknak megfelelően megszervezni nem tudta; utóbb a penitenciárius-javadalmat is kijelölte. A megindult fejlődés azonban nemsokára megakadt, és Zichy püspök a káptalan tanácsára elállt a teológus-javadalom végleges és formaszertinti meghonosításától. Az *akadályt a magyarországi klérus rendszerében* nevezi meg. Magyarországon u. i. felszentelése után mindenki a lelkipásztorkodásban nyer elhelyezést, s így a jövőendő tanári hivatásra nem tud előkészülni. Ha idő múltán kanonoksághoz jut, akkor vagy kora, betegeskedése, vagy pedig a káptalanoknak az ország törvényei szerinti egyházi és világi tevékenysége annyira lefoglalják, hogy a tanári tisztelet a szemináriumban nem töltheti be. Egyébként is nehéz lenne a tanári utánpótlásról gondoskodni. A penitenciáriusnál Győrött szintén fennakadás állott elő, mert káptalani jószágkormányzóvá lett, s ezért nem tudta tovább gyakorolni hivatását. A jelentésről készített római referátum nyíltan megmondja, — s ez találó a magyar egyháziak felfogására — hogy sem a győri püspököknek, sem a kanonokoknak

¹ Zágráb 1634, Erdély 1788, 1803, 1819. L. a 330, 102, 128, 130. l. — Bozsik, Az egri papnevelés története a XVIII. sz. Eger, 1910. 103—104.

nincs helyes fogalmuk a teológus hivatásáról, mert tanár-félének tekintik, holott hivatásának lényege nem a szemináriumi tanárkodás, hanem a klérus és nép számára tartott évenkénti 40, a Szentírás körébe vágó előadás. Egyébként — folytatja a referáló — a magyar klérus jelenlegi rendszerének, amelyre a püspök hivatkozik, mivel általános az országban, az összes magyar egyházmegyékben ugyanazt a rossz eredményt kellene előidéznie, de ilyenről Rómának nincs tudomása. A penitenciáriusra vonatkozólag a Conciliinak már régebbi határozatát idézi az előterjesztés, amely szerint nem köteles a káptalani javak kezelését elvállalni. Mindennek ellenére Zichy püspök nem állította fel a teológus-prebendát a már említett okok miatt, később ezekhez hozzájárult még a királynő részéről támasztott nehézség.¹

Salbeck Károly, az első *szepesti* püspök a káptalanban penitenciárius-prebendát nem talált, mivel ez Magyarországon nincs szokásban — mondja a reláció. A kanonokokat u. i. a királynő nevezi ki, de gyóntatót sem ki nem nevezett, sem nem alapított. Egyébként sincs rá javadalom. A kanonokok azonban alkalomadtán gyóntatnak. Teológus-javadalom szintén nincs az új székesegyházban, s a püspök véleménye szerint nem is szükséges, mert a kispapok a budai egyetemen tanulnak. Ime, újra a már említett felfogás, amely *a teológusban csupán tanárt lát!* A Kongregáció 1782-i feleletében mindkét, de különösen a teológus-prebenda felállítására utasítja a püspököt, mert utóbbi az egyházmegyében lakó sok protestáns miatt nagyon szükséges. A következő jelentések nem értesítenek a helyzet javulásáról, az 1793-as szerint egyik javadalom sincs megszervezve. Róma sürgetése ellenére javulásról a 19. sz. elején sem szólhatunk.² A *veszprémi* káptalanban a 18. sz. közepén egyik sem volt meg. A *zengi* székesegyházról a jelentés megvallja, hogy sohasem volt benne teológus- és penitenciárius-prebenda, és nincs is számukra anyagi alap. Jesich püspök, nem is látja szükségesnek egyiket sem, mert szeminárium úgy sincs, a kanonokok közül viszont egy úgyis plébános. *Nyitrán* a székesegyház fekvésére való tekintettel sohasem volt penitenciárius, csak Vurum püspök nevezett ki rövidesen székfoglalása után; a teológus-kanonokot előde, Kluch József 1815-ben honosította meg a káptalanban, de külön javadalom nem szolgált e célra. A teológus-kanonok tanár volt a püspöki szemináriumban.³ Magyar viszonyokhoz mérten korán meghonosodott a teológus és penitenciárius a *váci* káptalanban. Gr. Althann Mihály Frigyes püspök 1730-, illetve 1733-ban üresedésre — a Tridentinumnak megfelelően — felállította a két pre-

¹ Győr 1757, 1762, 1766, 1771 és utóbbiról készült előterjesztés, 1775-ös jelentés. L. a 144, 146, 148, 150—53. l.

² Szepest 1780, 1793, 1801 és a referátumok s feleletek. L. a 204, 215, 217, 219 20. l.

³ Hornig i. m. 227. — Zeng 1795, 1802, 1822; Nyitra 1823, 1832. Az 1823-as jelentésről készített előterjesztésben és a rá adott feleletben világosan ki van fejtve a Szentszék álláspontja e dologban. L. a 390, 394, 398, 167, 171, 173. l.

bendát. S amikor a teológus már hosszabb ideje nem teljesítette kötelességét, Eszterházy Károly gr. püspök célt nem ért előzetes figyelmeztetések után a hanyag kanonok terhére helyettest állíttatott. Kimondott teológus-javadalom volt még a *szatmári székesegyház*-ban is, de penitenciárius már nem, hanem utóbbi tisztelet megbízásból egy kanonok teljesítette. A 19. sz. első felében egyébként ez az általánosan elterjedt gyakorlat: *van teológus és penitenciárius kanonok, de nincs külön prebenda*.¹ Zágrábban szintén nem honosodott meg a két javadalom, bár teológus és penitenciárius volt. Az okot, amely — bár nem említik — valószínűleg a többi magyar káptalannál is szerepet játszott, megmondja az 1816-i jelentés. Minden kanonoknak a közös jövedelmen kívül külön prebendája is volt, s e téren üresedésor optáltak. Hogy ilyenkor a teológus és penitenciárius se legyen megfosztva esetleg jobb javadalom elnyerésétől, ezért az említett tisztségek nem kapcsolódtak határozott prebendákhoz. A 19. sz. elején a *király elrendelte*, hogy minden székeskáptalanban egy kanonok — skolasztikus vagy teológus néven — a szenttudományok valamelyik részét tanítsa. Ezt meg is csinálták a magyar és csatolt részek egyházmegyéi, azonban az illetőknek külön stallumuk e címen nem volt.²

A trienti zsinatnak a papság, különösebb módon a lelkeskedő klérus fegyelmének megújításánál főként két szempont lebeggett szeme előtt: egyrészt a papság méltóságát és súlyát iparkodott emelni a már szerzett kiváltságok fenntartásával és hangsúlyozásával, valamint e kiváltságos testülethez illő életmód és erkölcsök erélyes megkívánásával; másrészt az így megújított lelki hadsereget az Egyház külső és belső terjeszkedésének szolgálatába akarta állítani. A keresztény papságnak ősrégi kiváltsága volt a **privilegium fori**, amelynél fogva nem tartozott a világi bíró ítélkezése alá, hanem az Egyház ítélkezett felette. A Tridentinum számos új intézkedést alkotott fegyelmi téren, de a bíraskodási eljáráson változtatást nem igen tett. Századok folyamán lépésről-lépésre fejlődött ez ki, a maga nemében tökéletes volt.³ A zsinat szerint a bíraskodási kiváltságot élvezi mindaz, akinek egyházi javadalma van, vagy klerikusi ruhát és hajkoronát viselve a püspök parancsából valamely egyháznak szolgál, illetve a szeminárium-ban vagy más iskolában a püspök engedélyéből a nagyobb rendekre készül elő. (Sess. XXIII. 6. de ref.) *Hazánkban* a privilegium fori egyidős a királysággal, s törvényeink ismételten kifejezetten elismerték. *Csupán két pontban nem tudott mindig és egyöntetűen érvényesülni*: a birtokügyekre nézve már az Árpádok korában ingadozás figyelhető meg, a Hármaskönyv pedig ezeket végleg világi bíróság elé utalja; a tizedügyekre vonatkozó kiváltsá-

¹ Vác 1733, 1761; Szatmár 1816, Csanád 1841, Kalocsa 1827 stb. L. a 257, 263; 189, 85, 155 l. Schematismus Hist. Dioec. Neosoliensis. 1876. 49.

² Zágráb 1816 és 1820. L. a. 346. és 350. l.

³ Ragats, A privilegium fori Magyarországon. Győr, 1904. 104.

got Mátyás kezdi ki, s az 1608-i koronázás utáni országgyűlés fejezi be, a tizedet teljesen kivonva a szentszékek hatásköréből.¹ De hogy a törvénnyel ki nem vett esetekben is *nem egyszer érvényesült a hatalom szava* a kiváltsággal szemben, arról meggyőző bennünket Lippay primás jelentése. Ebben részletesen kitér a privilegium fori megsértésére s az egyházi bíróság semmibevételére. Készerűen panaszkodik, hogy a lelki fórum elé tartozó összes ügyeket — a házasságiakat kivéve — nemcsak a király, hanem a nádor, országbíró, személynök, sőt az ítélőmesterek mandátumára is át kell küldeni a világi bíróságnak, s így az egyházi pörök mind átmennek a világi bíróság kezére. Az egyházi bírák pedig nem tudnak többé dorgáló parancsokat kiadni, sem a kiközösítés büntetésével megparancsolni a világi katolikusoknak, hogy a lelki fórumot illető ügyektől tartózkodjanak. A tizedügyeknek világi fórum elé kerülése folytán pedig az egyháziakat nagy károsodás érte. Főként pedig az árt az egyházi immunitásnak, hogy az egyházi személyeket és tetteiket világi bírásnak rendelték alá, úgy-hogy már csupán a halálos ítélet hozatalának joga hiányzik. De ezt is sürgetik a világiak.² A szoros értelemben vett *egyházi immunitásnak*, azaz a személyes terhektől és az adózástól való mentességnek megsértését is felhossa Lippay jelentésében: az egyháziak az országos rendelkezések szerint adózásra kötelesek, s ha a világi birtokokkal egyenlő arányban történnék ez, még tűrhető lenne; de az egyháziakra sokkal többet vetnek ki, mint a világiakra. — Az egyháziak hadi célból történő megadóztatása gyakran szereplő téma e korszak nunciusi jelentéseiben, amelyek ezenkívül a Habsburg-uralom alatti területre nézve ismételtlen megállapítják a világi és egyházi joghatóság közti diszharmóniát és nyíltan szólnak a hivatalnoki hatalmaskodás illetéktelenül elkövetett határsértéseiről.³

Visszatérve a bíraskodási kiváltságra az 1733-as jelentés alapján *Althann Frigyes* bíboros váci püspököt idézzük. Megállapításai a világi hatalommal történt ismeretes összeütközése után tán kissé túlzók, de jellemző erejüket nem lehet elvitatni. A reláció szerint a papság személyi immunitása és bíraskodási kiváltsága lassankint annyira korlátozódik, hogy hovatovább csak *névleges lesz*. Mert a plébánosokat bármily koholt ürügy alapján, akármilyen ügyben világi bírák, még kisebb helyi bírák is a legszabadabban világi törvényszék elé idézik, és ott megítélik őket, személyi ügyekben is.⁴ Ennek a kiváltság külső köntösébe burkolt,

¹ Ragats i. m. 37, 41, 92, 86, 110.

² Huszár i. m. 103—104.

³ Huszár i. m. 105. — Az 1666—83. évek nunciusi jelentéseinek anyagát, amelyre hivatkozunk, később fogjuk közzétenni. — V. ö. (Forster:) A katolikus klérus sérelmei, Bpest, 1892. 6. skv. — A trienti zsinat az egyháziak immunitását a világi uralkodóknak igen szívükre köti. (Sess. XXV. 20. de ref.)

⁴ Vác 1733. 258. l.

de igazában ellene irányuló fejlődésnek szükségképen el kellett jutnia a végső állomáshoz, a privilegiumnak *II. József általi eltörléséhez*. A telivér jozefinizmus idejében írja Batthyány Ignác gr. erdélyi püspök jelentésében, hogy a császár rendelkezései közt főként három dolog aggasztja, s ezek egyikének épen a papság világi bíróságnak történő alávetését mondja. II. Lipót ugyan visszaállította a szentszékeknek a papság bűnügyeiben való bíraskodási jogát, de II. József intézkedései mégsem múltak el e tekintetben minden nyom nélkül: utódainak módot adott arra, hogy amidőn visszaállítják a kiváltságot, bizonyos *megszorításokat* tegyenek, s ezeket meg is tette *I. Ferenc*. Alatta mintegy hivatalos elismerést nyert az az irányzat, amely a nagyobb bűntényeket világi bíróság illetékessége alá igyekezett vonni. Négy esetben egyébként már a *Hármaskönyv* is megszűntnek nyilvánította a kiváltságot: fölségsértés, nyílt hazaárulás, szándékos gyilkosság és rablás esetében; ha ilyenkor halálos az ítélet, akkor előbb az egyházi hatóság lefokozza a bűnöst. A kiváltságnak a kegyelemdőfést a hazánkba 1852-ben, illetve 1853-ban behozott *osztrák polgári perrendtartás* és büntetőtörvénykönyv adták meg; utóbbi az egyházi személyek bűnügyeit kivétel nélkül a világi bíróság elé utasítja, és csak a papoknak állásuk, hivatásuk ellen elkövetett bűntetteit hagyja a szentszékek joghatósága alatt.¹

A trienti zsinat elrendelte, hogy az egyházi személyek kivétel nélkül mindnyájan rendjüknek megfelelő ruhát viseljenek, s e határozat megszegői ellen szigorú büntetést állapított meg. (Sess. XIV. 6. de ref.) A megkívánt **papi öltözetet** általában a talár, vagyis a bokáig leérő öltöny, az öv és a collare képezik. A szabásnak, színnek stb. meghatározása az egyes püspököket, a megyei vagy tartományi zsinatokat illette. Nálunk mindjárt az 1566-i nagyszombati megyei zsinat intézkedett erre nézve, kimondva, hogy a papok egyházi öltözetet hordjanak, nem pedig világít, csikosat, tarka-barkát, kivágott nyakút, hanem papoknak alkalmas talárt. A *szombathelyi* zsinat még hozzátette, hogy a hajkoronát nem-viselők részesüljenek büntetésben. (1579.) A nagyszombati tart. zsinat (1611. II. 1.) szintén megkívánja a papságtól a papi ruha és a *hajkorona* viselését, és csupán a fekete s viola színt engedi meg.² Martinich Vince *zeng-modrusi* püspök 1615-i jelentésében panaszkodik, hogy papjai illír módra, egyházi személyekhez annyira nem illően öltözködnek, hogy a világi emberektől semmiképen sem lehet őket megkülönböztetni. Úgy látszik, hogy az 1670-es években a *zágrábi* egyházmegyében is a ruha szabására és színére nézve meg nem felelő viselet kezdett meghonosodni, mert az 1687-i zágrábi megyei zsinat hosszan foglalkozik a papi

¹ Erdély 1788. 101. l. — Ragats i. m. 126—27, 92. — V. ö. Erdély 1819. (133. l.) — Ragats i. m. 134—35.

² Szeredy, Egyházjog³ I. 376—77. Szvorényi, Synopsis critico-historica decretorum synodaliū, Vesprii, 1807. 229. — Péterfy i. m. II. 208.

ruha kérdésével, külön megemlékezve az említett visszaélésről; s elrendeli, hogy a felső hosszú ruha csak fekete színű lehet, az alsó vagyis a tunica csak fekete vagy viola. Ugyanezt állapítja meg az övre és a téli időben, utazáskor használt köpenyre is.¹ *Keresztély Ágost* bíboros, esztergomi érsek 1712-ben — a trienti zsinatra kimondottan hivatkozva (Sess. XIV. 6. de ref.) — az egész ország papságára kötelező *rendeletet* adott ki a ruházkodásról. Ebben a hierarchia minden osztályára nézve részletes utasítást nyújt. A violaszínt, mivel a hazai klérusnál divatba jött, megengedi, de az alsóbb papságnál csak fekete gombokkal, övvel és kalapszalaggal.² Egy század múlva a ruhaviselet a zágrábi egyházmegyében újra szabályozásra szorult. Verhovác Miksa püspök a fegyelemnek e téren tapasztalt hanyatlása miatt 1793. március 1-én papjainak megparancsolta, hogy bent a házban és azon kívül állandóan egyházi ruhát viseljenek, kivéve a hosszabb utazást, valamint az orvosi tanácsra vagy tisztességes szórakozás céljából végzett lovaglást; de ekkor is legyen a ruha kissé szűkebb, egyszerűségénél és alakjánál fogva ajánlásra méltó. Előírta továbbá a széles hajkoronát, fekete mellényt, collarét és cipőt. A felső ruha hamuszürke, fekete vagy legfeljebb violaszínű lehetett. A hiúságot jelentő arany és ezüst díszeket eltiltotta. A 18. sz. végén a zengi egyházmegyében a talár viselése a falusi papságnál kiment a használatból, sőt még a székesegyházban is elhanyagolták. Jesich János püspök ezért a legszigorúbb rendelkezéssel a fegyelmet ismét helyreállította. Ugyanekkor a *székesfehérvári* püspökségben is hanyatlás állott be e téren, Milassin Miklós püspök erre a legszigorúbban megtiltotta, városban és falun egyaránt, a világi öltözet használatát. Negyven év múltán Barkóczy László azt jelenti, hogy a papok állandóan viselik a papi ruhát, nemcsak az egyházi előírás, hanem a hazai törvények folytán is. Az 1784-i *pécsi* jelentés szerint az egyházmegye papjai nyilvánosság előtt mindig papi ruhában jelennek meg, a *szepesi* püspökségben ugyanekkor az időben a papok, sőt a klerikusok is mind talárt viseltek; rövidebb ruhát csak utazáskor használtak, de akkor is felismerhető papi mivoltuk. Hajkoronát szintén viseltek a *szepesi* papok. A *besztercebányai* egyházmegye papjai a 19. sz. elején szintén megtartották az egyházi öltözetre vonatkozó törvényt, s hajkoronájuk is volt. Mártonfi *erdélyi* püspök a század elején a ruhaviseletről hasonlóképpen kedvezőt jelent. A *nagyvárad*i egyházmegyére nézve az 1836-os jelentés tanuskodik a törvény megtartásáról, csak utazáskor és a gazdaságban használnak egyesek világi ruhát, de a bokáig érőt. A ruha- és tonzúra-viselet a kispapokra is kiterjedt. A *nyitrai* püspökségben e korban szintén divott az egyházi ruha, s a hajkorona is „hazai szokás szerint”,

¹ Zeng 1615. 360. l. Zágrábi zsinat 1687. VII. c. Péterffy i. m. II. 402.

² Károlyi, Speculum Jaurinensis Eccl. Jaurini, 1747. 123—25. Kivonatossan közli Lányi, Magyarföld. egyh. története III. 219—20.

csupán hosszabb utazás vagy nagyobb hideg alkalmával öltöztek egyesek, de csak kevesen, bizonyos elnézés és gyakorlat folytán világi ruhába. Róma a teljesen világi módra történő öltözködést nem helyeselte, s Kluch püspököt e szokás megszüntetésére intette.¹

A kiváltságokban és mentességben részesülő, megkülönböztetett ruhájú papság életének is kiváltságosnak s a köznapi emberek erkölceit felülmulónak kell lennie. Különösen szükség volt erre a hitszakadás után, hiszen köztudomású, hogy ennek megindulása és nagymérvű terjedése sok szállal kapcsolódik az akkori papság erkölcsi állapotához. Ezért a Tridentinum lelkükre köti a püspököknek, hogy különösképen ügyeljenek papjaik ártatlan és tisztességes életére. Mert a zsinat szerint semmi sincs, ami inkább vinné az embereket a jámborságra, mint a papok élete és példája. Ezért elrendeli a zsinat, hogy öltözetükben, járásukban, beszédjükben és minden más dolgukban komolyak, fegyelmezettek és istenesek legyenek; a kisebb bűnöket is, mert bennük ezek is igen nagyok, kerüljék. (Sess. XIV. prooem. de ref. és XXII. 1. de ref.) A trienti szellemnek megfelelően a hazai zsinatoknak is szinte mindegyike tartalmaz intézkedést a **papság erkölcsi életére** és tisztességére nézve. Messze vagyunk még attól, hogy a magyar katolikus papság erkölcsi életének rajzát adhassuk, mert az eddigi kutatások erre megközelítően sem elégségesek. A magyar klérus érdemeiről már nem egy tanulmány látott napvilágot; foglalkozásairól szintén sokan írtak immár, de legtöbbször csak mellékesen, csupán egy-egy forrás kiaknázásával, sokszor a szépítgetés vagy befekettítés hibájába esve, és ami a leginkább érezhető hiány: a korral való összefüggés elhanyagolásával, a fejlődés vonalainak kiemelése nélkül. Mi e helyütt munkánk és anyagunk természete és célkitűzésünk miatt a felépítendő műhöz szintén csak adalékokat szolgáltatathatunk. A trienti zsinat utáni két évtized a *délnémet és osztrák egyház-megyéekben*, a süllyedés mélypontja, de utána megindul a megújulás, amelynek azonban a harmincéves háború kitörése véget vet. A *belga püspökségekben* a 17. sz. elején szintén nagy tisztító munka folyik: Van den Burch cambrai-i érsek pl. négy év alatt 100 papot mozdított el a lelkészi hivatásból a szükséges tudás hiánya és erkölcsi hibák miatt. De már a protestánsokkal érintkező területeken, ahol a háborús zavarok is hozzájárultak az erkölcsök romlásához, s ahol a paphiány és a fedelmi akarat is beleszóltak a megújhódás munkájába, a belga püspökök is kénytelenek voltak megtérni a konkubinárius és aposztata papokat. Belgiumban is bajok voltak a kocsmázó plébánosokkal, és

¹ Zágráb 1794, Zeng 1795, Székesfehérvár 1800 és 1842, Pécs 1784, Szepes 1780, Besztercebánya 1805, Erdély 1803, Várad 1836, Nyitra 1823 és az 1824-es ref. és felelet. L. a 343, 391, 226, 230, 181, 211, 69. l. Az 1803-i erdélyi jelentés id. része kéziratómból való, a nyomtatásban kimaradt; 301, 170, 172. l.

a parókiák női cselédségének kérdése is kemény dió volt a püspökök számára.¹ A 17. század papságának erkölcsi megítélésében nálunk még fokozottabban kell számbavenni a *protestánsokkal való együttélés, a háborús viszonyok és a paphiány következményeit*. Így pl. az 1600-i *boszniai* jelentés szerint Radinpotoch plébánosa, akit a törökök kegyelnek, nem engedelmeskedik a püspököknek, s Balicsevics püspök nem talált módot megrendszabályozására, mert különben a törökök üldözését hívná ki. Muhacevo papjával szintén nem tudott boldogulni az említett főpásztor, bár gyilkos volt és konkubinárius, de a törökök pártfogolták.²

A 17. sz. elején a Délvidék másik egyházmegyéjében, a *zengiben* is nagyon *elszomorító viszonyokat* találunk. A papi felkészültségben, erkölcsökben, az egyházi szabályok megtartásában, egy szóval az egyházfegyelemnek szinte minden terén hosszú időn át meghonosodott rossz szokásokkal és vétségekkel találkozunk. A keresztelték, béráltak, házások és megholtak beírására szolgáló anyakönyvvvel egy pap sem rendelkezett. A gyóntatóknak fogalmuk sem volt a fenntartott esetekről, s minden nehézség nélkül adtak alóluk feloldozást. Engedély nélkül gyóntattak abban a hiszemben, hogy elégséges hozzá a papirend. A misézésben is hibákat követtek el: bármilyen, éjjel-nappal nyitva álló s a barmoknak szállásul szolgáló magányos templomokban, akármilyen, szabályszerűen föl nem szerelt oltáron is bemutatták a szentáldozatot; a délután bármely órájában temetésekre miséztek; a halotti misében a lépcsőimából nem hagyták ki a ludicát, és áldást is adtak; sokan egy gyertya mellett s egyetlen ampolna vízzel kevert borral mondtak misét, s a népet püspök módjára háromszor áldották meg. Újmisekor ebéd után a templom előtt táncoltak, legelőnek az újonnan felszentelt egy nővel, majd pedig az archipresbyter. Űrnap egész nyolcada alatt egyetlen lámpa fényénél kitéve tartották az Oltáriszentséget, szokatlan zivatarkor pedig minden tiszteletadás nélkül addig hordozták a templom körül, amíg a vihar meg nem szűnt. Beteghez karing, stóla és világítás nélkül, zacskóba tett kis ezüst szelencében, hónuk alatt vitték a Szentséget. Az erkölcsiekkel is rossz lábon állt a zengi papság: sok plébános és pap 40 évig s azon túl is ágyasokkal élt, gyermekeik születtek, de a misézéstől sohasem tartózkodtak, és a szabálytalanság alól sohasem kértek feloldozást. A nép tanításában is hibákat követtek el. A nagybőjt szombatjain a kanonokok a templomban nyilvánosan felolvasták a Bold. Szűz csodáit, főként azoknak a rablóknak történetét, akik sok gaztett után a Bold. Szűz iránt tanúsított bármily csekély jámbor cselekedet révén megszabadultak a rossz haláltól. Egyáltalán mindenkinek szabad volt a szószékre lépni, s ott valamilyen könyv olvasásával kapcsolatban — minden műveltség

¹ Schmidlin i. m. I. k. XLVIII. — Pasture i. m. 230, 233—34.

² Hodinka i. m. 106.

nélkül is — szónokolni.¹ A Délvidék harmadik egyházmegyéjében, a *zágrábiban* a papság a 17. sz. első felében egy más alapvető kötelességet hanyagolt el, a *papi zsolozsmát*. 1634-ben Ergely Ferenc zágrábi püspök azt írja Rómába, hogy egyrészt a falvak szétszórtságával járó lelkeszi fáradalmak miatt, másrészt a vásár- és ünnepnap kötelező prédikáció következtében a plébánosok közül csak kevesen végzik el egészen a napi breviáriumot. Az említett püspök szerint ennek orvoslására nincs más mód, mint hogy a pápa kizárólag a plébánosokon oly értelemben könnyítene, hogy a napi zsolozsmát három zsoltárra és három leckére szállítaná le, amint az egész egyházmegye papsága a püspökség alapításától kezdve húsvétból pünkösd nyolcadáig a papi zsolozsmát a zágrábi breviáriumból végezni szokta. A kellően meg nem okolt kérelemre Róma válasza nem lehetett kétséges: a legkevésbé sem tartotta megengedhetőnek.²

Az esztergomi főegyházmegyében is lassan haladt a javulás. A *primás alá tartozó* barsi kerületben az 1626-os vizitáció szerint a 33 pap közül csak 13 volt nőtlen és törvényesen felszentelt, kettőt eretneknek bélyegez meg a vizitátor. A sasvári kerületben ugyanekkor szintén találkozunk *konkubinárius* papokkal; az egyiket a hívek alkalmazták, s a főesperes kénytelen volt ideiglenesen megerősíteni, hogy a hívők a szentségekhez járulhassanak. Pázmánynak Senkviczi Mátyás prépost által Rómában benyújtott jelentése is nyíltan megvallja, hogy a Bethlen-féle zavarok folytán az egyházmegyében alaposan megcsappant papok közül egyesek konkubináriusok, akiket pótolhatatlanságuk miatt túrni kénytelen. Igaz, hogy a következő Pázmány-féle jelentés már arról értesít, hogy immár az egész országban nincs egy konkubinárius pap sem.³ Pázmány 1636-os jelentése után 22 évvel a nagyszombati megyei zsinat ügyrendjének első pontja újra a *konkubinátussal* foglalkozott, mert itt-ott már megint elterjedt. Az 1690-es *zágrábi* megyei zsinat kimerítően szól a plébániák női személyzetének kérdéséről, s pontosan megállapítja, hogy ezek életkora (a vérrokonság és sógorság negyedik fokán belül kivéve) nem lehet 12 és 40 (vagy legfeljebb 35) év közötti. Nemcsak a jelenben meglevő, hanem állandóan fennállott jó hírt kíván továbbá tőlük. A személyzetnek a pap szobáival tözsomszédos lakását a régi zsinatok értelmében súlyos büntetés alatt kiküszöbölendőnek jelenti ki, s ha a személyzet lakásául szolgáló új helyiség felépítése hat hónapon belül nem következik be, akkor a templom interdictum alá kerül, a papnak pedig a rendelkezés teljesítéséig semmiféle korú női személyt nem szabad házában tartani. A zsinat még azt is megparancsolta, hogy a plébánián élő nőknek sohasem szabad a pap hálószobájába

¹ Zeng 1615. 357—58. l.

² Zágráb 1634. és a referátum. L. a 333, 334. l.

³ Frankl i. m. II. 254—56. — Hanuy i. m. I. 788. és II. 770.

lépniök.¹ Ezekből a határozatokból láthatjuk, hogy a kényes kérdést nem sikerült teljesen megoldani. Ezt egyébként a 17. sz. második felére vonatkozó részletkutatásaink is megerősítik. Nem beszélhetünk a konkubinátusról többé oly értelemben, mint akár még a század első harmadában², de a gazdasszony korára és gyanús voltára vonatkozólag bizony sok helyen megjegyezni valója volt a vizitátornak. Megszűnt tehát a külső és szinte kérkedő gonoszság, de *nem lett vége teljesen a belsőnek és burkolt formájúnak*. Az említett eltévelyedésen kívül még főként két bűnt kell jellegzetesebbként megemlítenünk, az *iszákosságot* és az *egyenetlenkedést*. De ezek sokkal ritkábban fordultak elő. Az erkölcsi állapot festésénél az igazság kedvéért általában meg kell jegyeznünk, hogy a *vizitációk negatív jellegű források*, mert sokszor csak a jótól, rendestől eltérő eseteket örökítették meg, míg a megfelelőket magától értetődőknek veszik. Az említett bűnökhöz csatlakoznak még a gyakori *kötelességmulasztások* és a szabályellenesen végzett egyházi ténykedések (temetés, keresztelés stb.)³

A *javadalmi fegyelem* is hanyatló állapotban volt a 17. sz.-ban. Ekkor is folyvást tartott a főpapi javadalomhalmozás, bár a trienti zsinat ezt szigorúan megtiltotta minden lelkészi és helybenlakást kívánó javadalomra nézve. (Sess. XXIV. 17. de ref.) Az 1611-i nagyszombati zsinat (III. 3.) is kimondotta, hogy több lelkészi javadalom birtokosa a jog által valamennyitől meg van fosztva. Az 1638-i (IX. 5.) szintén tiltotta a két javadalmat. A gyakori püspöki áthelyezések káros volta miatt pedig ugyanez a zsinat szükségesnek látja kérni Ófelségét, hogy ettől tartózkodjék. (IX. 8.) A nagyok rossz példája a kisebbekre is hatott, s nagyon elterjedt az a visszaélés, hogy a lelkészek felszentelés után *szabadon bármely helyre mentek*, s előzetes püspöki vizsgálat nélkül ott lelkészkedtek, ahol nekik tetszett; továbbá gyakran a főpásztor tudta nélkül elhagyták lelkészi állomásukat és másra költöztek. Ezért az 1611-es nagyszombati zsinat (I. 5.) elrendelte, hogy csak a püspök írásbeli engedélye alapján foglalható el bármely paróikia, s ugyanaz szükséges a helyváltoztatáshoz is. De az egy helyen székelő plébánosok közt is káros szokás kezdett meghonosodni, hogy t. i. vásár- és ünnepnap ügyeik elintézésére elutaztak, és így a nép nem jutott miséhez és szentbeszédhez. Ezen akart segíteni az 1629-i nagyszombati zsinat (III. 7.) ama rendelkezésé-

¹ Az 1658-as nagyszombati zsinat Péterffy-nél i. m. II. 389. Az 1690-es zágrábi id. VII. fej. 2. pontja u. o. 407.

² Kivéve a székely, elsősorban a háromszéki papságot, amely a papszentelés előtt, néha utána is házasságra kelt. Az erdélyi vikáriusnak nem engedelmeskedett, hanem csak a maga választotta főesperesnek. Erre pedig jellemző az 1649: 13. tc., amely a hívek panaszára elrendelte, hogy ezentúl nőtlen lelkész is lehessen főesperes, ha a házas papok olyant választanak. Lányi, Magyarország egyháztörténete II. 397—98.

³ Vanyó, A katolikus restauráció Nyugatmagyarországon. Pannonhalma, 1928. 67—69. és a győri püspökség sopronmegyei vizitációiból készített kéziratok kivonataim alapján.

vel, amely a lelkészek eltávozását csak hétköznapi s akkor is ritkán engedi meg, mert a lelkipásztori köteleességek — úgymond — könnyen elfoglalják a hét minden napját. A *klérus rezideálására* nézve nálunk később az a gyakorlat fejlődött ki, hogy egy napon túli távolléthez az esperes, három napon túlihoz a főpásztor írásbeli engedélye volt szükséges. A székhelykötelezettség megsértése miatt a püspökök nem igen panaszkodnak jelentéseikben. — A papság fegyelme szempontjából nagy jelentőségűnek kell mondanunk a 17. században a *római mise- és zsolozsmáskönyv* használatának minden egyházmegyére kötelező elrendelését az 1630-i nagyszombati nemzeti zsinat által. E határozatnak sokáig nem vetette magát alá a *zágrábi egyházmegye* püspöke és papsága: az egész püspökségre csak közel másfél évszázad múlva Verhovác Miksa püspök tette kötelezővé a 18. sz. végén, a papság nagy ellenkezése mellett. Az esztergomi szertartáskönyv — bár nem volt egyetemesen kötelező — a 17. sz. folyamán szintén nagy hódítást tett.¹

A magyar katolikus papság lelkét a hitújítás, az utána következő katolikus újjászületés s a párhuzamosan változó belső politikai viszonyok nem hagyták érintetlenül. A török terjeszkedés, a protestáns térhódítás és a belső zavarok közepette felbomló katolikus egyházi szervezet, az alkalmas vezetők hiánya s a mindenfelé mutakozó aposztázia egyideig a tehetetlenséget szinte beleszuggerrálták a még ép szellemű és erkölcsű papságba is. A katolikus klérus kimerültségének hosszú évtizedeiről tanuskodik a 16. század. A 17. sz. elején megkezdődik a tartós jellegű ébredés, de még ekkor is vissza-visszajárnak a beteg álmok, a fél megoldások és megalkuvások: az egyetemes Egyháztól jövő segítség, a trienti szellem — már az eddigiekben is láttuk — csak lassan jut el az alantas, távoli szervekhez. A század első és utolsó negyedében a *belső háborúk* alatt a katolikus papságot sok szenvedés éri², anyagiakban pedig a század közepén nagy károsodás, úgyhogy *kialakul a lemondó, tűrő*, de egyúttal szükség esetén *keményen küzdő lelkési típus*. A 18. sz. elején megint ugyanilyen tűzpróbába jut az alsópapság. A Rákóczi-féle mozgalom után nyugodtabb élete lesz a klérusnak, eljön a *barokk katolicizmus* kora. De nem kell azt gondolnunk, hogy a fényes külső köntös alatt is minden ragyogó és drága, jólétről tanuskodó és kiművelt. Az egykorú szemlélő túlzott, de nem minden alap nélküli gúnyversében élesen szembeállítja a fényűző, sokat építettő, gazdag főpapsággal a szegény falusi plébánosokat. Az *alsópapságnak* igen nagy erény gyakorlásában kellett kiválnia a 18. században: a *lemondásban*. A katolikus lelkészek a panaszait és kívánságaitak összefoglaló iratban 1785-ben ruházatra és bútorra egy évre csak kb.

¹ Lányi i. m. II. 396. — Péterffy i. m. II. 211, 371—72, 204, 253. — Karácsonyi i. m. 202. — Zágráb 1794. 341, 342. l.

² V. ö. Magyar Sion, 1868. 603—604, 680—83, 760—63, 843—45. (Szelepcsényi 1684-es jelentéséből.)

120 frtot kérnek, élelemre 140-et, italtra 48-at, személyzetük számára 130 frtot. Szellemi igényeik még csekélyebbek: papírra, tintára és postapénzre 10 frt. Egy 1790-es kimutatásban a könyv is szerepel 3 frt értékben. A plébánosok számára egyébként a lelkésziségek rendezésével foglalkozó bizottság 1734-ben 150 frt *kongruát* állapított meg (nem számítva parókiát, a telket és a stólat), s ez a legcsekélyebbnek minősített kongrua érvényben maradt a 19. sz. elejéig, amikor 1802-ben 300 frtra emelte az uralkodó. Sándor Lipót főherceg nádor 1795-ben felterjesztett memorandumában szintén a papi kongrua emelését látja szükségesnek, mivel — úgymond — sok falusi pap nyomorúságosan tengődik, s ezért méltóságán aluli munkákkal is foglalkozik.¹

A 18. század első felében forrásaink tanúsága szerint a *zeng-modrusi* püspökségben — amely más vonatkozásban is jelentősen eltér a magyarországiaktól s bizonyos dolgokban olasz hatást mutat — volt *legrosszabb állapotban a papság tudása és fegyelme*. Itt több pap élt minden javadalom nélkül, pusztán a misékért járó alamizsnából. Ezek nagyobb része *glagolita* volt, akik cirillbetűs, glagolit misekönyvet és breviáriumot használtak. Pohmajevich Miklós püspök (1728) a glagolitokat alkalmatlanoknak tartja a szószék számára, s kijelenti, hogy a jövőben nincs is szándékában többé glagolitokat felszentelni. Ezeknek az ószláv szertartású papoknak műveltségéről egyébként már második elődje, Bedekovich Benedek is kiállította 1708-i jelentésében a szegénységi bizonyítványt, amikor azt írja, hogy egész klérusából, főként a zengiből, az egyik kanonokon kívül alig tud valaki latinul, sőt más nyelven sem. Minthogy pedig szláv nyelvű papi könyvek nem igen voltak, elgondolhatjuk elmaradottságukat. Nem is volt meg a rendes papi képzésük: kevesen tanultak közülük, s ezek közt is ritka volt a filozófus és moralista, a teológus pedig a legtrikább, vagyis még a leegyszerűsített, nélkülözhetetlen papi tanulmányokat is csak kevesen végezték el. Cerovacz János püspök kormányzása elején (1731) papságát nagyon műveletlennek találta. Ezért a Szentszék engedélyével néhány kiváló tehetségű kispapot felszentelt, hogy a misepénzből megélhessenek, s elküldte őket a bécsi és gráci egyetemre. Onnan a teológia elvégzése után hazatértek, és más arcot öltött az egyházmegye: a régi tanulatlan lelkipásztorok helyét kevés kivétellel a latinban és a teológiai tanulmányokban jártas papok foglalták el. Úgy látszik azonban, hogy a sok hiányt 14 éves kormányzása alatt nem tudta kellően pótolni, mert halála után három évre (1748) azt jelenti az utód, hogy az egyházmegye klérusában vannak ugyan művelt és kiváló erkölcsű teológusok, de a legtöbben mégis elégséges, sőt szükséges tudás

¹ Karácsonyi i. m. 198. — Kelemen, Keresztély Agost herceg kat. restaurációs tevékenysége a győri egyházmegyében. Pannonhalma, 1931. 36, 39, 40. — Marczali, Magyarország története II. József korában II. k. Bpest, 1885. 493–94; I. k. Bpest, 1831. 297. — Mill. Tört. VIII. 138. — Karácsonyi i. m. 339. — Mályusz, Sándor Lipót főherceg nádor iratai. Bpest, 1926. 844.

nélkül valók, főként a fölös számban levő ilir. papok. Ennek okát egyrészt a tanulási alkalom, gimnáziumok, akadémiák, szeminárium hiányában látja, mert a klérust nem tartja tehetségtelennek; másrészt mivel régebben kellő felkészültség és hasznos patrimonium nélkülieket is felszenteltek, úgyhogy utóbbiaknak még napi misepénzük sem volt fenntartásukra, s így tiltott foglalkozásokra (kereskedés stb.) adták magukat. A püspök a szentelésnél tanusított óvatossággal, a teológus-javadalom felállításával, lelkipásztori gyűlésekkel és növendékeinek más szemináriumokban kieszközölt neveltetésével iparkodott a helyzeten javítani. Chiolich György püspök egyébként elődjével egybehangzóan a papság képmutatása miatt panaszkodik, amely az erkölcsi javulást szinte lehetetlenné teszi.¹

A 18. századból való püspöki jelentéseink általában dicsérik a világi papság tudását és fegyelmi életét. Althann Mihály Frigyes gr. váci püspök jelentésében kiemeli papságának teológiai képzettségét s elődei alatt a belső zavarokban tanusított kifogástalan viselkedését. Mert klérusából egy sem adta magát át — még a belső háborúk idején sem — a szabadosabb életnek, hanem valamennyi híveinek szolgálatára állott. Ritka eset, hogy valaki papjai közül súlyos megrovást érdemelne. Negyedik utódja, gr. Eszterházy Károly szintén a váci papság tanultságát magasztalja: a szeminárium tanáraiért nem kellett más egyházmegyéhez fordulnia, sem a külföldre, mert művelt papjai közül otthon is válogathatott. Gr. Eszterházy Imre nyitrai püspök szerint (1746) egyházmegyéjének papjai mind a nagyszombati egyetemen nyerik kiképzésüket. Nincs is a püspökségben oly pap, aki kora ifjúságától fogva ne nyert volna a lelkipásztorkodásra alkalmas kiművelést. Nem volt egyházmegyéjében kóbor, sem javadalom nélküli pap. A kiérdemült lelkészekről is történt gondoskodás. A szepesi klérusnak szép tulajdonsága volt, hogy az eretnekségből áttérteket nagyon segítette. Batthyány Ignác erdélyi püspök elismeréssel szól papságának engedelmességéről és buzgóságáról.²

Nem áztatjuk magunkat mindezek alapján azzal a meggyőződéssel, hogy az említett hibákon kívül a katolikus papság háza táján minden rendben volt; sőt ki kell emelnünk forrásaink tanúságaként, hogy a papok erkölcsi, fegyelmi állapotát illetően a püspöki jelentések nagyon általánosak, szűkmarkúak. Így nem szólnak a 18. század utolsó negyedéből származó jelentések a *koráramlatoknak betöréséről a klérus gondolatvilágába*. Igaz, hogy a magyar papság nem mutatott nagy hajlandóságot a felvilágosodás eszméi iránt,³ s ez annál nagyobb érdeme, mert a rossz papok mindig számíthattak a kormány védelmére; mégis tagadhatatlan tény, hogy 1773 után nagy számmal léptek be papok, sőt volt jezsuiták és

¹ Zeng 1728, 1708, 1728, 1741, 1748. L. a 375, 372, 376, 378, 380, 386—87. l.

² Vác 1726 és 1761, Nyitra 1746, Szepes 1780, Erdély 1788. L. a 255, 266, 163—64, 211, 103. l.

³ Bár itt nagy szerepet játszott a rendi felfogás.

más volt szerzetesek is a szabadkőműves páholyokba.¹ Sándor Lipót főherceg nádor is szóvátessi felterjesztésében a papság egy részének eme eltévelyedését: egyesek az *akkori elvekkel* annyira *el voltak telve*, hogy a vallásra sem voltak tekintettel, s ezáltal a népnek a legrosszabb példát nyújtották. Ezek a papok egyúttal kötelességeik teljesítésében is hanyagok voltak. Úgy látszik, hogy a hivatásbeli *kötelességek elhanyagolása* meglehetősen el volt terjedve, mert a nádor nagyon hangsúlyozza, hogy a püspököket és papokat a legszigorúbban feladatuk teljesítésére kell szorítani. A nádor állami szempontból, *jozefinista felfogással nézte* a papságot, s így érthető ama megjegyzése, hogy a klérusnak másik része közül viszont nagyon kevesen találják meg a józan mérséklet középútját. Egyeseket vakbuzgalom tölt el — írja —, cselekedeteikből minden érett megfontolást száműznek, gyakran még az uralkodónak tartozó engedelmességen is túlteszik magukat, s a velük nem egy véleményen levőket annyira üldözik, hogy ezáltal gyűlöletesekké válnak és minden tiszteletet elvesztenek. Egyáltalán a lelkeszi állást az emberek kevésre becsülik, úgyszólván *megvetik*, ami — mondja tovább a nádor — a jelenlegi gondolkodásmódnak tulajdonítandó, és *sokakat visszatart* a papi pályától. Ezenkívül még sok lelkipásztor és káplán nyomorúságos ellátásában keresi annak okát, hogy szinte senki sem akar többé e hivatásra vállalkozni.² Az eddig megállapítottakkal teljesen egybehangzó lelkipásztorkodó *papságunknak* 1790-ben a királynak és az országgyűlésnek felterjesztett *sérelmi irata*. Ez a sérelmeket a tisztelet, tekintély és a hivatás gyakorlási szabadságának hiányában, valamint az inséges anyagi viszonyokban látja. Egy másik, ugyanebből a korból származó papi tervezet egyenesen kimondja, hogy a régi időkhez viszonyítva egy társadalmi osztálynak méltósága és *tekintélye* sem *hanyaglott* annyira alá, mint a papságé. A papnak a népre gyakorolt hatása szinte elenyészett: az előkelők csak mint szükséges rosszat tekintik, az alsóbb osztályok előtt sem szavainak, sem példájának nincs meg többé régi hatékonysága; a társaságban való jelenléte pedig ellenszenvet és csípős célzásokat szül. A szókimondó szerző ennek a nagy változásnak okát a papságban látja: nem haladt a rohanó élettel, különösképen a tudomány terén, nem ismeri a könyvnyomtatás folytán széles körben elterjedt téves tanokat, s így nem tud velük megfelelően szembeszállni. A baj forrását a papi képzésben látja s ennek átalakításáért száll síkra.³

Az európai viszonyokat tekintve a katolikus papság hanyatlásának a 17. sz. végén s főként az egész 18. században beszédes tanúi a fellépő eretnek és egyházellenes tanok, a *gallikanizmus*,

¹ Perémy, Tíz év a magyar egyház történetéből, Bpest 1904. 34. és 36.

² Mályusz i. m. 819. és 844—45.

³ Gravamina cleri pastoralis Hungarici. Budae, 1790. 9—10. — Projectum de theologia et theologis . . . ab anonymo theologo Hungaro. 1791. 4—9. — V. ö. Marczali i. m. I. 296.

janzenizmus, febronianizmus. Róma egyre nagyobb távolsággá lesz az Alpeseken túli klérus számára. S felüti fejét és különösképen a felekezetektől kevert területeken elterjed minden természetfeletti-nek halálos ellensége, a *naturalizmus és racionalizmus*. A francia papságnál ennek az egészségtelen fejlődésnek betetőzője, de egyúttal hathatós orvossága is a forradalom. A forradalom utáni papság lelki megújulásának munkájánál eszményképként újra előkerülnek az igazi katolikus reformációnak, a trienti zsinatnak rendelkezései.¹ Köztudomású, hogy a *magyar klérusban* az említett egészségtelen áramlatok nem jutottak nagy elterjedettségre, s hogy Róma iránti hűsége és konzervatizmusa erősebb a Nyugat papságáénál. Nem merül el oly mélyen a hit titkaiba, de nem is téved oly gyakran bennük. Egy dologban azonban erősen megterhelte számláját a korszellem, s itt az *államhoz való viszonyára* gondolunk. A 18. századból hozta ezt magával örökségül, és a 19.-ben keservesen kellett ennek súlyát és következményeit viselnie. Az állam vezetői a vallásosság ápolását a maguk politikai rendszerének sikeres keresztülvitelére múlhatatlanul szükségesnek tartották. Nem kell bővebben kifejtenünk, hogy e szempontból legfőképpen a katolikus vallás jött szóba. De a kormányzat a maga politikai célkitűzései szerint elgondolt vallásápolást szorgalmazta, s rendszerének érdekében az állam szolgájává alacsonyította le az Egyházat. Az Egyháznak szenvednie kellett nemcsak a liberálisok előtti természetszerűnti népszerűtlenségért, hanem a vele szoros kapcsolatban levő kormányzat sok méltán nagy bűnéért is. Ennek legszomorúbb következménye, hogy megtörténik a *szakadás* a katolikus papság és a katolikus világiak között, ami különösen az országgyűléseken volt érezhető 1790 óta, s a kat. önkormányzat elmaradása folytán ezt mindmáig sem sikerült a kívánt mértékben helyreállítani.²

A 19. század első feléből származó *püspöki jelentések nem láttatják ezeket a mélységeket*. Zerdahelyi Gábor besztercebányai püspök meg van elégedve papságával: tisztességes, vendégszerető, józan és szerény. A diakovári jelentés szerint semmi nagyobb botrány nem fordult elő az egyházmegyében, a főesperesek és esperesek öröködnék a papság fölött, s a kisebb bajokat maguk hozzák rendbe. Lonovich József a csanádi papság erkölceit megfelelőnek tartja. A gyengeségből vétkezők megjavítása a kánonok szerint történik (intés, lelkigyakorlat a deficiens házban, felfüggesztés, megfosztás a javadalomtól). A botrányosan vétkezőket kolostorba zárátja, s onnan csak tartós javulási tünetek után szabadulhatnak meg. Mártonfi József erdélyi püspök 1803-i jelentése

¹ Benoit, La vie des clercs dans les siècles passés. Paris (1915), 542—44, 545, 547.

² V. ö. Horváth Mihály, Huszonöt év M. o. történelméből² I. Bpest, 1868. 36—38, 321. — Szombathely 1791. 239. l. — Az említett szempontból legújabbán vigasztaló jelenség a hitközségi szervezet kiépítése és az Actio Catholica.

már kissé pontosabban is megnevezi az árnyoldalakat: egyes plébánosok az ivásnak, henyélésnek és más, ebből származó bűnöknek adták át magukat. Ő bizonyos ideig tartó kolostori fogással iparkodik ugyan megjavítani őket, de mivel ott sem legjobb a fegyelem, nem nagy eredménnyel. Hathatósabb eszközök igénybevételében pedig a paphiány és az általános szegénység megakadályozta. Róma erélyes beavatkozásra sürgette a püspököt. A nyitrai püspökségben néhány pap szintén a világ romlott erkölceit utánózta, de javulni nem akaró nagyon kevés volt köztük. A szatmári egyházmegyének egyik papja húsz év alatt az összes kánoni büntetési fokozatokon végigment, majd a kolostorból, ahová javulás miatt volt bezárva, megszökött, s áttért a protestáns vallásra. Utóbb ugyan vissza akart térni az Egyházba, de Hám János püspök a komoly elhatározás és igazi bűnbánat jeleinek hiánya miatt kérésének teljesítését elhalasztotta.¹

A papság erkölcsi életében igen nagy szerepük van a *lelki gyakorlatoknak*. A püspöki jelentésekben a klérus szentgyakorlatainak első nyomait (nem szólunk e helyütt a szentelések előttiéről) a 18. sz. közepén találjuk. Chiolich György zeng-modrusi püspök klérusának és főként népének romlottságán panaszkodik, s 1748-i jelentésében megemlíti, hogy egy jezsuita misszionárius a papságnak és népnek 8 napos lelkigyakorlatot tartott. A papi lelkigyakorlatok intézményszerű bevezetésében — forrásanyagunk alapján — *Zichy Ferenc gr. győri püspöknek* kell adnunk az elsőséget. Az 1757-es jelentésben azt írja, hogy papságának lelki emelésére egész egyházmegyéjében meghonosította a szentgyakorlatokat, s ezeken már — minden évben 8 napig — a lelkipásztorok mind részt szoktak venni. Fontos rendelkezését nem hagyta elaludni, hanem utóbb is sürgette. Szily János, a szombathelyi egyházmegye első püspöke szintén elrendelte, hogy minden papja évente egyszer 8 napon át valamely kolostorban vagy más csendes helyen szentgyakorlatot végezzen. A fehérvári püspökségben Milassin Miklós tette kötelezővé a 18. sz. végén papjai számára az évenkénti 8 napos lelkigyakorlatot. A 19. sz. első felében már csaknem minden egyházmegyének papsága püspökével együtt valamely kitűzött városban évente legalább egyszer 4 napos szentgyakorlatra szokott összegyűlni.² A rossz papok és sok esetben a nyugdíjasok otthonál a püspökségek székhelyén levő deficiens házak szolgáltak.

A katolikus lelkipásztornál az egyéni lelki tökéletesedésen kell fölépülnie a hívekre hatás, a lélekmentés és népnevelés nagy

¹ Besztercebánya 1805, Bosznia 1820, Csanád 1841, Erdély 1803 és az 1804-es referátum, Nyitra 1832, Szatmár 1848. L. a 69, 82, 87, 128—29, 176, 200. l.

² Zeng 1748, Győr 1757 és 1762, Szombathely 1781, Székesfehérvár 1800. L. a 387, 144, 146, 234, 226. l. — Cherrier, A magyar egyház története. Pest, 1856. 533. — Az évenkénti lelki magányt az 1822-es nemzeti zsinat minden papra kötelezőnek mondotta ki. Oltványi, Acta synodalia. Temesvári, 1859. 33.

munkájának. Ennek a tevékenységnek középpontját kezdettől fogva a tanítás és megszentelés alkotja. A *lutheri reformáció után* — minthogy a különbség elsősorban a tanban mutatkozott, míg a külső szertartásokban még élt egyideig a hasonlóság — a tanítás s így annak két legjellegzetesebb formája: a *szentbeszéd és hitoktatás kerül az érdeklődés homlokterébe*. Mivel pedig a magyar katolikus egyház a nagy pusztulás folytán szervezetlen és tehetetlen, a *kezdeményezést a világi hatalom, az országgyűlés* veszi kezébe. Az 1542-es, 1548-as, 1550-es és 1553-as országgyűlések egymásután intézkednek a katolikus hitszónoklat érdekében. Az 1560-as nagyszombati *zsinattal* megkezdődik e tárgyra vonatkozó egyházi rendelkezéseknek hosszú sora. Az előbb említett elvnek megfelelően hangsúlyozza, hogy a plébánosok a népnek az evangéliumot és szentleckét betűszerinti értelemben magyarázzák, azonkívül a segédkönyvek használatában óvatosságra inti a lelkészeket. De éppen e téren voltak bajok katolikus részen: a hitújítás hirtelen elterjedése folytán nem voltak oly művek, amelyek a szónokoknak a fennforgó válságos jelenségekkel szemben irányt és támogatást adtak volna. A nagy paphiány is igen éreztette káros hatását. Ezért főpapjaink, illetve népünk vallási szükséglete a licenciátusi intézménnyel iparkodtak a bajon segíteni. A licenciátusok is közreműködtek az igehirdetésben egyrészt evangéliumi magyarázatok felolvasásával, másrészt prédikálással.¹

A trienti zsinat, mint annyi más téren, itt is felismerte a korszükséglet kívánta eszközöket, s a szószékre különös figyelmet fordított. A hierarchia minden lelkészi javadalommal rendelkező fokozatára nézve megállapítja az *igehirdetés* kötelezettségét a tanulmányunk elején már ismertetett mértékben. (XXII. l.) A szentbeszéd módját illetően a hívek felfogásához való alkalmazkodást hirdeti, az alapigazságoknak röviden és könnyedén történő tanítását. (Sess. V. 2. de ref. és XXIV. 4. de ref.) Láttuk, hogy Oláh Miklós már a zsinat befejezése előtt is rendelkezett az igehirdetés ügyében. Őt követik a Tridentinum utáni *magyar zsinatok* is. Ezek legalább vasár- és ünnepnap megkívánják a lelkészeketől az ige hirdetését, s végigvonul bennük a trienti zsinatnak a *hallgatók értelmi színvonalához* történő alkalmazkodásról vallott elve.² A szónokoknak elsősorban azokkal a hitigazságokkal kellett foglalkozniuk, amelyeket a hitújítók támadtak; de az 1638-i nagyszombati zsinat külön hangsúlyozza, hogy ezt csak a kérdéses dolgokban kellően jártas papok tegyék, a többiek elégedjenek

¹ Mihalovics, A katolikus predikáció története Magyarországon. I. Bpest, 1900. 316—19. 347, 333—34. — Juhász, A licentiatusi intézmény Magyarországon. Bpest, 1921. 43. Természetesen még más szerepük is volt, minket azonban e helyütt csupán az igehirdetés érdekel.

² Szombathelyi zsinat 1579, nagyszombati 1611, 1629, 1638, zágrábi 1690, diakovári 1706. Szvorényi i. m. 227, Péterffy i. m. II. 211, 254—55, 358, 406, 411.

meg a katolikus igazságoknak egyszerű előadásával, és vitába ne bocsátkozzanak.¹ Hogy mennyire az *egyetemes Egyház szellemében* intézkedtek az említett zsinatok, azt szépen bizonyítja az a körülmény, hogy a 17. sz. első feléből származó s a szentbeszéd tárgyára és kidolgozására vonatkozó belga főpásztori utasítások teljesen megegyeznek velük.² A hitszónokok előzetes vizsgájára nézve is átvette a magyar egyház a Tridentinum határozatát.³

A magyar katolikus egyházi szónoklat fellendülésére a protestantizmusnak szinte versenyre kihívó fellépésén kívül főként két tényező volt döntő hatással: a trienti szellemből fakadóan az egyházi ékesszólásnak fokozott mérvű felkarolása a papképzésben és Pázmány Péter működése. Pázmány korában mindkét tényező tetterős akarásban eggyé olvad, s a szerzetes papságnak közreműködésétől kísérve — mert a 17. sz. első felében a világi papság hitszónoklati működése csekély számánál és kellő képzettségének hiányánál fogva még nem nagy — megteremti a magyar szentbeszédnek aranykorát. Megszületik nálunk a prédikáció tökéletes formája, amely a következő századokban egészen napjainkig mintául szolgál.⁴ Az igehirdetésnek ez a nagyszerű lendülete a 17. századból a 18.-ba is átnyúlik, s elmondhatjuk, hogy egy korszak sem volt oly gazdag buzgó és rátermett szónokokban, mint a Pázmánytól II. Józsefíg terjedő. A 18. sz. szentbeszéde azonban nyelvben hanyatlást mutat.⁵

Veit összefoglaló egyháztörténetében a 18. sz. második felében Németország püspökeinél fellépő „*egyházi felvilágosodást*” az eddigi túlnyomóan elítélő állásponttal szemben védelmébe veszi, s a mi tárgyunkat érintően többek közt megállapítja, hogy az egyházi felvilágosodásnak képviselői a katolikus Németországban különös gondnal törekedtek a lelkipásztorkodás kiépítésére, s ez a szempont sok, amúgy látszólag csak tiszta újítási kedvtelésből származó rendelkezésüket megérteti. Ez a szellem szorította rá a lelkészeket, hogy az egyházi hatóság kívánságára beszédeiket beküldjék, továbbá évente ugyanezt tegyék az anyakönyvi kivonatokkal, és plébániai krónikát vezessenek. Ezáltal a lelkészek jobban együtt éltek parókiájukkal.⁶ Ennek a törekvésnek teljesen hasonló megnyilvánulásait a mi püspökeinknél is megtaláljuk. Gr. Forgách Pál váradi püspök elsősorban a székesegyházi, de az egész egyházmegyei istentiszteletre, illetve lelkészi teendőkre nézve is pontos szabályokat állapított meg. A plébánosoktól megkívánta, hogy

¹ Péterffy i. m. II. 361, 358.

² Pasture i. m. 225—27.

³ Péterffy i. m. II. 358. (1638-i nagyszomb. zsinat.) — A plébánosi, bennfoglaltan tehát a hitszónoki vizsga anyagáról bő tájékoztatást ad egy a 17. sz. első feléből való kézirat. L. Mihalovicsnál i. m. II. 26—28.

⁴ V. ö. Rézbányay, Az egyházi szónoklat egyetemes története. I. Esztergom, 1904. 175—176. — Mihalovics i. m. II. 31—40, 3.

⁵ Mihalovics i. m. II. 42, és Rézbányay i. m. I. 173, 196—97.

⁶ Veit, Die Kirche im Zeitalter des Individualismus, I. Hälfte: 1648—1800. Freiburg i. Br. 1931. 275. skv, különösen 292.

prédikáció előtt a szentleckét is felolvassák, s a végén a néppel együtt felkeltsék a hitet, reményt és szeretetet, ünnepeken pedig a végén a közös szükségletekért a régi könyörgéseket mondják el.¹ A szentbeszéd tárgyát is általánosságban megállapította. Ünnepeken erkölcsi kérdésekről kellett szólniuk a plébánosoknak, advent vasárnapjain a négy utolsó dologról és ezekkel rokon témákról, nagybőjtben az Úr szenvedéseiről, a többi vasárnapon pedig kateketikus beszédeket kellett mondaniuk.² *Salbeck Károly* szepesi püspök a szentbeszéd formáját és előadásának módját, valamint a gyermekek és tanulatlanok oktatásának mikéntjét is előírta. Ugyanő a parókia fontosabb eseményeit tartalmazó könyv vezetését is megparancsolta. (Szepes 1780. 206. l.) Az 1784-es pécsi jelentésből arról értesülünk, hogy a plébánosok beszédeit a püspöki szentszék cenzurázta. Erdélyben *gr. Batthyány Ignác* püspök rendelte el a szentbeszédeknek az egyházi főhatóság elé írásban történő beküldését, s a plébánosok azóta buzgóbban hirdették az igét. A nyitrai püspökség lelkészeinek a negyedévenként tartott espereskerületi gyűléseken kellett írásban benyújtani prédikációikat, ezek aztán a püspök elé kerültek, hogy készülletükről tudomást szerezzen.³

A *jezsuitarend eltörlése* a hitszónokok számát megtizedelte, s ezen a válságon a rendnek visszaállítása után hazánkban csak kis mértékben való elterjedése nem tudott segíteni. A nagy úrt egyideig látszólag pótolta a plébániai rendszer kiépítésével együttjáró világi papi szaporulat, de ez nem sokáig tartott. Láttuk már fentebb (26. l.), hogy a 18. sz. végén több oknál fogva nagy paphiány köszönt be nálunk, s ez az állapot csupán a 19. sz. második felében javult. Örömdetes jelenség a 18. században, hogy a lelkipásztorkodásban *külön tanszéket* kap, a hitszónoklat tanítására pedig nagyobb gondot fordítanak. De ennek a 19. században is érvényesülő teológiai oktatásnak világias, államilag befolyásolt és egyházas szempontból hideg szelleme nemhogy segített volna, hanem csak rontott az igehirdetésen. A 19. század egyházi beszédeit a száraz *moralizálás* jellemezte, esetleg még szép és fellengzős kifejezések a kiáltó belső üresség és hiányzó lelkiség pótlására. Mindennek következtében elkövetkezett a *szónokok és a hallgatók válsága*. A szónokoké, mert a teológiai oktatás iránya miatt javulás nem igen volt várható; a hallgatóságé: mivel a szentbeszédek alatt a templomok egyre üresebbek lettek, a műveltebbek pedig kezdték magukat teljesen fölmentve érezni az ige hallgatásának kötelezettsége alól. Az igehirdetés és az élet messze kerültek egymástól, a lelkek vezetése kezd erőteljesen kicsúszni az Egyház kezé-

¹ Ezt az imádságot már a 16. században is mondták a szentbeszéd végén. Szövegét l. Mihalovics i. m. l. 357.

² Várad 1754. 290. l.

³ Pécs 1784, Erdély 1788, Nyitra 1832. L. a 181, 102. és 176. l.

ből.¹ A kor püspökei észrevették a veszélyes fejlődést, s intézkedéseikkel iparkodtak is a bajokon segíteni, de az imént említett tényezők állandó érvényesülése folytán csak nagyon lassan tudtak az áldatlan állapotokon javítani. Fuchs Ferenc nyitrai püspök, majd egri érsek, gr. Eszterházy László rozsnyói, Szepesy Ignác br. erdélyi, Makay Antal besztercebányai püspökök, Kopácsy József primás, valamint az 1822-es nemzeti zsinat mind behatóan foglalkoztak a szentbeszéd válságával és a gyógyulást biztosító orvoslással. *Rendelkezéseiknek közös vonásai* a következők: kívánják a természetfölötti elemnek fokozottabb érvényesülését, a másvallásúakkal való vitázás kerülését, az anyanyelv jogainak érvényesülését, a hallgatókhoz való alkalmazkodást, a kétpapos helyeken a reggeli misén is szentbeszédet, végül az ellenőrzés és felelősség szellemében a beszédeknek leírását.² Zerdahelyi Gábor besztercebányai püspök adventben és nagybőjtben a székesegyházban mise közben tartandó német beszédről saját költségén gondoskodott. Az év minden vasárnapján az általánosabban elterjedt tót nyelvre való tekintettel tótul prédikáltatott a katedrálisban. Egyházmegyéjének papjai a népnek anyanyelvén szónokoltak. A temesvári székesegyház hitszónokának a vasárnaponkinti beszéden kívül nagyobb ünnepeken a szertartások és az ünnep célját és jelentését kellett kifejtetnie. Klobusiczky Péter szatmári püspök, mivel a székesegyházban csak egy szónok volt, aki reggel 8-kor beszélt, amely szentbeszédre főként az előkelőbbek nem mentek el, saját költségén még egy, későbbi prédikációt honosított meg. A váradi egyházmegyében az istentiszteletet szabályozó rendelet megkívánta, hogy a plébánosok beszédei még a nagyobb ünnepeken is inkább kateketikus jellegűek legyenek. A már említett moralizáló iránnyal szemben pedig hangsúlyozta, hogy a szónokok az erkölcsi tanítást a hittől ne különítsék el. Elrendelte továbbá az evangéliumnak anyanyelven történő hirdetését, és a káplánnal rendelkező helyeken a reggeli órákban tartandó második, homiletikus beszédet.³

A **hitelemzés vagy keresztény tanítás** ugyan nem tipikusan trienti intézmény, mert az Egyház — ha talán más formában is — hivatásánál fogva kezdettől gyakorolta. Mégis szorosan összefügg a trienti reformmal, mivel a középkor végén nagyon elhanyaglott templomi hitelemzést az említett zsinat hívta új, százados életre. A püspököknek kötelességévé tette, hogy legalább minden *vasár- és ünnepnap* a gyermekek mindenegyes parókián

¹ V. ö. Mihalovics i. m. II. 457—68. — Nem értjük Rézbányay álláspontját, aki szerint (i. m. I. 226.) 1790—1830-ig az egyházi szónoklat rohamosan emelkedett. Egyáltalán felfogását a hagyományos és részben már idejét mult történelmi és irodalmi keretbe kényszeríti bele.

² Szépen és részletesen ismerteti Mihalovics i. m. II. 470—82.

³ Besztercebánya 1805, Csanád 1841, Szatmár 1816, Várad 1836. L. a 67—68, 86, 189, 300. l.

a hit elemeiben s az Isten és a szülők iránti köteles engedelmes-ségben az illetékesektől oktatást nyerjenek. E cél érdekében szükség esetén cenzúrák igénybevételét is megengedte, s minden ellentétes kiváltságot és szokást megszüntetett. (Sess. XXIV. 4. de ref.)¹ Az 1566-ban megjelent *Catechismus Romanus* által pedig az Egyház a lelkipásztoroknak biztos vezérfonalat adott, amelyet a hívek lelki oktatásában követhessenek, hogy a híveket koruknak és állapotuknak megfelelően taníthassák. A hívek, elsősorban az iskolások használatára más katekizmusok szolgáltak, ezek közül a 17. sz. elején az egész katolikus Egyházban *Canisius* Sz. Péter jezsuita atya *katekizmusa* volt legjobban elterjedve. Magyarra Oláh Miklós megbízásából Telegdi Miklós fordította le, s már 1562-ben meg is jelent.² A magyar főpapok a hitoktatás elrendelésével nem sokat késlekedtek, hanem a kezdeményező lépést még a trienti zsinat befejezése előtt megtették az 1560-i nagyszombati zsinaton. E zsinat meghagyta a plébánosoknak, hogy a katekizmust magyarázzák, s az alapvető imádságokat tanítsák. Másrészt a tanítókat is bevonta a hitelemzés művébe — s ez a későbbi időben is meglevő jelenség — a legfontosabb tudnivalók megtanítása céljából. Az Oláh Miklós alatti többi zsinat szintén foglalkozott a hitbeli oktatás kérdésével, részben megerősítve az előbbi határozatokat, részben továbbépítve. Az 1579-i szombathelyi zsinat a Tridentínus szellemének teljesen megfelelően minden vasár- és ünnepnapra elrendeli a templomi katekézist. Az 1611-i nagyszombati tartományi zsinat életrevaló eszmét pendít meg, amikor felhívja a papokat, hogy a katekézis sikere érdekében vegyék igénybe jóravaló világi emberek segítségét. Továbbá kiterjeszti a hitoktatás körét, mert a tudatlan serdültebbek gondozását is sürgeti. Ez szintén oly jelenség, amellyel a hazai gyakorlatban később is ismételten találkozunk. A tanítótól — mint több más zsinat is — megkívánja hivatalbalépése előtt a hitvallást. A hittanítás egész ügyét pedig a vizitáló főesperesek ellenőrzése alá helyezi. Az 1629-es nagyszombati zsinat tovább halad egy lépéssel: a templomi és iskolai hitelemzés mellett a fontos családi katekézis érdekében száll síkra. Meghagyja a plébánosoknak, hogy sürgessék az imádságban és az alapigazságok elsajátításában a szülők és gyermekek együttműködését. Pázmány Péter alapvetőnek tartja a hitoktatás ügyét, s főként szemináriumokkal és papneveléssel iparkodik az eszme haladását szolgálni. Az 1638-as nagyszombati nemzeti zsinat hathatós segédeszközként a keresztény oktatás társulatának megszervezését ajánlja, sajnos azonban ez az életrevaló egyesület csak a következő században jutott nálunk nagyobb szerephez. Még több zsinat is foglalkozik

¹ V. ö. Érdújrhelyi, A kat. hitelemzés Magyarországon. Zenta, 1906. 47, 54.

² U. o. 55—56, 67—68.

a hitelemzéssel, de határozataikban az eddig említettekkel szemben semmi újat nem találunk.¹

A rendelkezések és szabályok után fordítsuk figyelmünket a *megvalósításra*. A már két évszázad óta elhanyagolt hitoktatási fegyelemnek megújítása természetesen *nehezen és lassan indult*. A *zengi* egyházmegyének még a székhelyén, Zengben sem volt tanító, sem iskola, hanem a legnagyobb műveletlenség és barbárság. A lelkipásztorkodásban nagy visszaélések kaptak lábra, katekézist senki sem tartott. A vele szomszédos és a töröktől sokkal inkább zaklatott, török uralom alatt álló *boszniai* püspökségben az 1600-as jelentés szerint mind a 13 ferences kolostorban volt iskola, ahol olvasást, írást, kevés grammatikát és hittant tanítottak a szerzetesek, s ezt lehetőség szerint a parókiákon is megtették. Fényes példa ez arra, hogy mennyire összefügg a papság fegyelmi életével a hívők gondozása.² — A 17. sz. első felében még erősen érezhető a paphiány, a meglevő papok kiképzése is gyenge, a tanítók többnyire igen műveletlenek. A plébánosok közül sok a hanyag és rossz erkölcsű, ilyenek pedig az újonnan bevezetett kötelelességek teljesítésében nem szoktak serények lenni. A katolikus megújulás vezetőjének, *Pázmáynak egyházmegyéjében is* gyengén állott a hitelemzés ügye. Az 1626-os vizitáció szerint a népnevelés ügye nagyon szomorú volt. A vizitátor pl. az egész sásvári esperesi kerületben a gyermekek nevelését nagyon elhanyagolva találta. S ezek az állapotok Pázmány kormányzásának utolsó éveire sem javultak meg nagy mértékben. A főegyházmegyének legjelentősebb részében, a primás székhelyét magában foglaló népes (83 plébánia, 55 áldozópap, 30.000 hívő) pozsonyi főesperességben hitelemző oktatást csak kevés lelkész tartott. Azzal mentegették magukat, hogy a gyermekek nem jelennek meg, s a szülők sem küldik őket. A pásztoremberekre szintén kevés gondot fordítottak, ennél fogva azok ritkán látogatták a templomot.³ A 17. sz. második felében, amikor már a szemináriumokból tanultabb és buzgóbb papság került a parókiák vezetésére, a hitelemzés terén *haladást* tapasztalunk. A legfőbb lendítő erőt az ügynek természetesen nálunk is a jezsuita hírhirdetés adta. A 17. sz. második feléből származó vizitációs jelentések, amelyeket Sopronmegyére nézve tanulmányoztunk, ritkán említik kifogásként a plébánosoknak a hitelemzésben előforduló hanyagságát. Ebből legalább is arra következtethetünk, hogy a nagy átlag megfelelt köteletségének. A népoktatás kiépítettsége pedig Sopronmegyében meglepően kedvező képet mutat, minden plébánián volt tanító, sőt némely filiában is. Ha a viszonylag szerencsés sorsú és fekvésű Sopronmegyének eme eredményeit nem is éri

¹ U. o. 75—79. és 105—10. Az 1579-i szombathelyi zsinat Szvorényi i. m. 228.

² Zeng 1600 és 1615. L. a 355. és 357—58. l. — Hodinka i. m. 111.

³ Frankl i. m. II. 266. III. 128, 131; a papok és tanítók műveltségére v. ö. III. 129—30. és 139.

el a szabad terület többi püspöksége, mégis szólhatunk bizonyos javulásról.¹

Németországban az 1650-től 1770-ig tartó időben szinte kizárólag csak a templomi katekézis jöhet tekintetbe. Erre azonban a német püspökök nagy gondot fordítottak. A világi papság hitelemzése sok kívánnivalót hagyott maga után, jobban állt az ügy a szerzeteseknél, míg a tanítók kateketikus működése egészen jelentéktelen volt. A 17. és 18. század fordulóján a kapucinusok és jezsuiták népmissziói voltak a német lelkipásztorkodásnak igen hatékony, rendkívüli segítői.² Nálunk e tényezők a 18. sz. folyamán szintén mind számbajönnek — a kapucinusok kivételével — de más időben és más mértékkel. A hitoktatás rendszeres megszervezése és kiépítése csak a 18. században, a nyugalom és béke helyreálltával lesz országsszerte eredményes. Keresztély Ágost, a győri püspökség adminisztrátora 1720-ban erélyesen lép fel azzal a „néhány” plébánossal szemben, akik ismételt sürgetései ellenére sem tartották meg a trienti zsinatnak a hívők hitbeli oktatására vonatkozó intézkedéseit.³ Utóda, Sínzendorfi Fülöp szintén szigorúan meghagyta a katekézis megtartását. A nyitrai egyházmegyében az 1725-ös jelentés szerint minden plébániatemplomban megvolt vasárnaponként a katekizmus tanítása. A zengi püspökség székhelyén Pohmajevich Miklós püspök kérésére királyi rendelkezés folytán a pálosok latin iskolát nyitottak, ebből a püspök szónokokat és katekétákat remélt, tehát volt keresztény tanítás. Az 1741-es jelentés szerint a zengi székesegyházban a hitelemzés római módon folyik. Cerovacz János püspök is megjelenik olykor rajta és jutalmaz. Ő egyébként az egész egyházmegyében is elrendelte, s vizitációjakor tapasztalta is ennek áldásos hatásait.⁴

A 18. sz. hazai hitelemzésének egyik kiválóan fontos és különleges alkotóeleme volt a *keresztény oktatás társulata*. A fejletlen iskolai viszonyok nem tudták kielégíteni az Egyház szándékait, ezek pótlására és kiegészítésére alakították a jezsuiták az említett társulatot. E *tipikusan jezsuita* intézménynek eredete a 16. századba nyúlik vissza. Igazi célja a világiaknak a hitoktatás munkájába történő bevonása volt, hogy közreműködésükkel a papokon könnyítsenek, és az öntevékenység s a verseny folytán nagyobbodjék a buzgalom. A társulat hamarosan elterjedt, Belgiumban pl. még a 16. század végén, s igen áldásos tevékenységet fejtett ki a nép hitoktatásában. Ausztriában csak jóval későbbben honosodott meg, 1750-ben Bécsben. Nálunk még későbbben, 1758-ban.⁵ Magyarországi fennállásának rövid ideje alatt (II. József törülte el) az országsszerte elterjedt társulat hazai hitelemzésünket egé-

¹ Vanyó i. m. 68. és 88—90. V. ö. Érdujhelyi i. m. 108—117.

² Veit i. m. 55.

³ Kelemen i. m. 18.

⁴ Győr 1730, Nyitra 1725, Zeng 1278 és 1741. L. a 141, 161, 375, 380. l.

⁵ Érdujhelyi i. m. 163—64, 166. — Pasture i. m. 363. skv.

szen átalakította: a papok vásár- és ünnepnapokon rendszeresen katekizálnak, az ifjúság szent versengéssel tanulja a hit igazságait. A lehető legrövidebb idő alatt *virágzó templomi hitelemzés* alakult ki hazánkban. A társulatot legtöbbször jezsuita misszionáriusok szervezték meg egyházmegyénkben az általuk tartott ú. n. kateketikus missziók alkalmából.¹ Legnagyobb kateketikus tevékenységet a jezsuiták a *győri* egyházmegyében fejtettek ki. Itt kezdték meg a magyarországi hitelemző missziókat, s itt volt a legtökéletesebben megszervezve a keresztény oktatás társasága.² Zichy Ferenc gr. püspök eleinte csak az egyházmegye nagyobb parókiáin állíttatta fel, de utóbb az összesekre is elrendelte, s a római főtársulathoz csatoltatta. Hamarosan örvendetes eredményt is jelenthetett Rómába: a nép erkölcsi a társulat felállítása által jobbakká lettek.³ A *kalocsa*i egyházmegyében Batthyány József gr. érsek jezsuita atyák missziója révén szintén minden parókián megszerveztette a társulatot. Az egyháziakon kívül tekintélyes urakat és úrnőket is bevontak a jezsuiták a társaságba. Az *esztergomi* egyházmegyében nem érseki parancsszóra, hanem az egyes plébánosok buzgó-sága folytán terjedt el, szintén jezsuiták közreműködésével. A *váci* püspökségben, ahol a meghonosítás első nyomaait 1759-ben találjuk, szintén sűrűn el volt terjedve. *Erdélyben* 1761-ben kezdték meg e munkát a jezsuiták, s ott is szépen virágzott. A *zág-rábi* egyházmegyében ugyancsak a jezsuiták állították föl a társulatot, 1768-ban. A *Jézustársaság eltörlése* halálos csapás volt a hitoktatás társaságára. A testvérületek egymásután szűntek meg.⁴ Bár meg kell említenünk, hogy a *szombathelyi* püspök, Szily János épen az eltörlés utáni időben — mint mondja — a királynő akaratára a keresztény oktatás társulatát egész megyéjében minden plébánián és filiában felállíttatta. Sopronmegyében az 1781-ben meglátogatott plébániák mindegyikénél történik róla említés. Az 1785-ös *váci* jelentés szintén arra enged következtetni, hogy a társulatok jóval túlélték a jezsuiták eltörlését.⁵ Az utolsó szót II. József feloszlató rendelete mondta ki felettük.

A hitelemzés újkori történetében elvitathatatlanul nagy szerepe van a *Ratio Educationis-nak*, amely új korszakot nyit meg. A hitelemzés súlypontja a templomból az *iskolába kerül*, és tervszerűen ki van építve valamennyi iskolai fokozaton. A Ratio egyúttal a külön hitelemzői állások szervezésének első kezdeményezője. Hatása hosszúéletű, hisz 1868-ig a közoktatás terén minden-

¹ Ezekről megkülönböztetendők a közkeletűen misszión értett népmissziók. Erdúj helyi i. m. 179. — A kateketikus misszió lefolyására nevezve I. Piszker, Barokk világ Győregyházmegyében Zichy Ferenc gr. püspöksége idején. Pannonhalma, 1933, 37—39.

² Erdúj helyi i. m. 166—67, 182—83.

³ Győr 1757, 1762 és 1766. L. a 144, 146, 149. l.

⁴ Erdúj helyi i. m. 170—82 és 183—84.

⁵ Szombathely 1781, Vác 1785. L. a 233. és 271. l. — Csóka, Sopron vármegye katolikus egyházi és tanügyi viszonyai III. Károly és Mária Terézia korában. Pannonhalma, 1929. 67.

ben zsinórmértékül szolgál; és áldásos, mert vallásos szellem hatja át. De a rendszer, amely a Ratiót létrehozta, magában rejtette a jövő veszedelmét: az állami mindenhatóság elvét, az iskolák elvilágiasítását és a hitoktatás háttérbeszorítását, néhol teljes megszüntetését.¹

Az említettek és a német példa alapján azt gondolhatnók, hogy a tanítóknak nálunk is csak nagyon csekély szerep jutott a hitelemzés szolgálatában. De ez koránt sincs így. A püspöki jelentések azt tanúsítják, hogy a Ratio bevezetése előtt is a *tanítónak jelentős feladatuk* volt a gyermekek vallásos oktatásában s plébánosnak való segítségben, ami egyébként Fináczy kutatásaiból is közismert.² Forgách Pál gr. *várad*i püspök elrendelte, hogy a tanítók a gyermekeket az iskolában olvasásra és a katekizmusra tanítsák, a plébános pedig havonta legalább kétszer köteles a tanulókat kikérdezni. Ugyanő a görög egyesültek hat községében iskolát emeltetett s klerikusokat helyezett élükre, hogy az ifjúságot olvasásra, énekekre és a katekizmusra oktassák. Salbeck Károly *szepesti* főpásztor nagyon szorgalmazta az iskolázást. Vízitációkor serkentette a tanulatlan népet, hogy gyermekeit iskolába küldje; s hogy a szegénységet ne hozhassák fel ürügyül, az egyes községeket rászorította, hogy tandíj helyett a tanítónak a megélhetéshez szükséges fizetést megadják, hogy így még a legszegényebbek is elmehessenek az iskolába, s ott az anyanyelvi imádságokat, a szükséges hitigazságokat s még legalább az írást és olvasást megtanulják. A papoknak pedig megparancsolta az iskolák gyakori látogatását, és évenként jelentést kívánt tőlük. Biró Márton *veszprémi* püspök sok helyre, ahonnan a protestáns prédikátorokat eltávolította, s ahová katolikus plébános nem jutott, legalább kat. tanítót helyezett a hívő nép vigasztalására. A plébánosok átlag hetenkint egyszer-kétszer tartottak elmenni az iskolába hitelemzésre.³

Még a *templomi hitelemzésnek idejéről* szeretnénk röviden szólni. E téren a főelv a *néphez való alkalmazkodás* volt. Ezért a legtöbb egyházmegyében nem volt minden vásár- és ünnepnap keresztény tanítás, hanem inkább csak az enyhébb évszakokban, továbbá adventi és nagybőjti időben. A *szepesti* püspökségben az 1780-as jelentés szerint a katekézis nyáron volt minden vasárnap, továbbá a nagybőjt minden napján. A *váci* egyházmegyében szintén főként a nyári időben. Erdélyben az idő enyhülésével kezdődött. Ugyanez az elv érvényesült a 19. század első felében is. Besztercebányán a nyári időben tartották a papok a templomi

¹ V. ö. Érdújrhelyi i. m. 213. skv, különösen 218. és 222—23. Megállapításunk másik fele az európai viszonyokra is áll, befejezése viszont a mi fejlődésünkre nem érvényes.

² A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. Bpest, 1899. 246.

³ Várad 1754, Szepes 1780. L. a 290. és 208. l. — Hornig i. m. 318. — Csóka i. m. 80. — Csanád 1841. 87. l.

hittanítást, a váradiban fehérvasárnaptól sz. angyalok vasárnapjáig, a nyitraiban a vásár- és ünnepnapokon kívül főként advent idején, amikor a nép a kenyérkereset gondjaitól szabad. A zeng-modrusi püspökségben csoportosan települt községekben vásár- és ünnepnapokon volt a hitelemzés, szétszórt telepeken egész adventben mindennap a Rorate-mise alatt, mivel arra a gyermekek mind nagyon szívesen összejöttek, inkább mint a parancsolt vasárnapokon.¹ A felsorolt példák közül egyúttal azt is látjuk, hogy az iskolai hitelemzés mellett azért még a templomi is nagymértékben fennmaradt.

A papság lelkipásztori gyűlései (conferentiae casuum, a közölt püspöki jelentésekben: papi gyűlések, kerületi összejövetelek, gyűlések, esperesi korónák néven) ugyan nem kimondottan trienti intézmény, mivel azonban a Tridentinumtól sürgetett papi fegyelemmel és intenzív lelkipásztorkodással a legszorosabban összefügg, továbbá bizonyos mértékben a trienti rendelkezésektől megkívánt, de a 18. és 19. században szinte teljességgel elhanyagolt zsinatokat pótolta, foglalkozunk vele. A lelkipásztori gyűlések régtől fogva megvoltak az Egyházban. A hitszakadás után ezeket az illetékesek különösképen a klérus épülésére és okulására akarták felhasználni. *Nálunk* (a trienti zsinat előtti intézkedéseket nem tekintve) az 1638-i nagyszombati nemzeti zsinat (V. 7.) az esperesi kerületenkint évente legalább négyszer tartandó plébánosi összejöveteleket sürgeti, pasztorális kérdések megbeszélésére. (Péterffy i. m. II. 365.) A közlendő adatokra támaszkodva aligha hisszük, hogy ennek az intézkedésnek fogamatja lett volna. Az újkori egyház életében a pasztorális konferenciáknak *igazi megalapítója XIII. Benedek* pápa. Ő a ritus- és kázus-konferenciákat az 1725-ös római zsinaton a római egyháztartomány számára elrendelte, s megkívánta, hogy a püspökök ezekről jelentéseikben beszámoljanak. Az egész Egyházra is szeretne volna kiterjeszteni ezt az intézményt, de ez nem történt meg.² XIV. Benedek is foglalkozott a papi gyűlésekkel, s az említett római zsinat és az ő rendelkezései szolgáltak az egyházi gyakorlatban zsinórmértékül. A rendelkezésünkre álló anyagból azt látjuk, hogy *nálunk* a papi gyűlések *csak a 18. sz. második felében* honosodnak meg egyházmegyéinkben. Az 1741-es *zengi* jelentés szerint Cerovacz János püspök oly helyeken, ahol kettőnél több pap él, kifejlesztette a kázus-konferenciákat. Utóda, Chiolich György alatt a székhelyen, Zengben a székesegyház sekrestyéjében minden szombaton volt konferencia. Ezt a teológus-kanonok tartotta, akit épen ezért honosított meg Chiolich püspök. E gyűlésen a helybeli papságnak meg kellett jelennie. Az egyházmegyében a püspöki

¹ Szepes 1780, Vác 1792, Erdély 1788, Besztercebánya 1805, Várad 1836, Nyitra 1823, Zeng 1822. V. ö. még Kalocsa 1827, Székesfehérvár 1800, Vác 1835. L. a 210, 277, 102, 69, 300, 170, 399; 158, 226, 284. l.

² Wetzser-Welte, Kirchenlexikon² III. 860—62.

rendelkezés szerint a káplánoknak a plébánosokkal kellett e célból összejönniök, a gyengébb felkészültségű plébánosoknak pedig a közelben levő jobban képzett kollegáikhoz kellett menniök. Jesich János püspök 1795-ben már hanyatlásról értesít: a gyűléseket teológus-javadalom hiányában nem tartják meg; de a jelentés szerint aggodalomra nincs ok, mert a növendékek csaknem mind külföldön nyerik kiképzésüket. Úgy látszik, hogy ez az állapot a 19. századba is átnyúlt. Az 1822-es jelentésben u. i. azzal mentegeti magát, Jesich püspök, hogy nincs szükség papi gyűlésekre, egyrészt mert a papság mindenképen alkalmas, másrészt mivel a távolság miatt a klérus nem gyűjthető össze. Róma azonban nem elégedett meg ezzel, hanem a kázusoknak legalább *írásbeli megoldását* kívánta. Utóbbi a püspök meg is valósította. Ezenkívül évente két generális konkurzusa is volt a papságnak.¹ A *győri* püspökségben a távolság és a plébánosok szegénysége miatt nem voltak papi gyűlések a 18. sz. második felében sem, Zichy Ferenc gr. püspök a plébánosok és káplánok gyakori vizsgáláival, utóbb a negyedévenként feladott írásbeli kázusmegoldásokkal vélte helyettesíteni őket. Szily János *szombathelyi* püspök szintén az utóbbi módon járt el, bár az 1785-i jelentés szerint ezenkívül évente egyszer kerületi gyűlés is volt.² A *váci* egyházmegyében gr. Eszterházy Károly rendelte el e gyűléseket, mégpedig évente négyszer. A váci papok e konferenciákon a szónoklatban és a szertartásokban is gyakorolták magukat. Egyeseknek meghatározott beszédet kellett mondaniok, mások missa sicca-t mondtak és a szentségek kiszolgáltatásának szertartásait végezték el. A *veszprémi* püspökségben is — az 1769-i jelentés szerint — negyedévenként voltak lelkipásztori gyűlések, ezeken főesperességenként az egész lelkészkedő papság, így a plébániai teendőket végző szerzetesek is résztvettek. Az egyenként is és közösen is megoldandó kázusokat a püspöki szentszék adta föl és ellenőrizte. A *pécsi* egyházmegyében szintén gyakrabban voltak papi gyűlések. Ezeknek anyagát a püspöki szentszéknek írásban küldték be átvizsgálás végett.³ *Szepesben* az első püspök, Salbeck Károly parancsolta meg, hogy az esperesek kerületük papjaival évente négyszer gyűlést tartsanak. A keretet is megadta: a Szentlélek segítségülhívása után szentmise volt, majd a résztvevők egyike — sorrendben — szentbeszédet mondott. Az üléseken a nép hibáiról s orvoslásukról, a gáncsnélküli papi életről, a papi együttműködésről, a templomok díszítéséről, szertartásokról s nehezebb lelkipásztori esetekről kellett tárgyalni. Az előző gyűlésen feladott eseteket a következőn mindig a kisorsoltnak kellett megoldania.⁴

¹ Zeng 1741, 1748, 1795, 1822 s a referátum, 1826-os jelentés. L. a 379, 386, 391, 399, 400, 401. l.

² Győr 1757, 1771, 1775. — Szombathely 1781 és 1785. L. a 145, 151, 153; 234, 236. l.

³ Vác 1761 és 1792, Veszprém 1769, Pécs 1784. L. a 265, 277, 326, 181. l.

⁴ Szepes 1780 és 1793. L. a 206. és 218. l.

Erdélyben Batthyány Ignác gr. püspök hozta be a lelkesi gyűléseket, mégpedig havonként. Szerinte ebből az intézményből igen nagy előmenetel származik: elúzi a tudatlanságot és számúzi a henyélést. Voltak olyan papok, akik megvallották, hogy egész életükben a jó könyveknek nem szenteltek annyi időt, mint a gyűlések meghonosítása óta. A nagy püspöknek rendelkezését halála után csak csökkentett mértékben tartották meg. Az 1819-i jelentés már csak annyit mond, hogy a plébánosok alkalomadtán a főesperes vezetése alatt összegyűlnek, főként házassági kérdések megvitatására. *Besztercebányán* a 19. sz. elején a negyedévenkénti gyűlések szintén a legjobb hatással voltak a papság tudására: mindnyájan szorgalmasan tanulták az erkölcstant.¹ A *zágrábi* egyházmegyében egészen a 19. sz. elejéig nem voltak lelkesi gyűlések, csak Verhovác Miksa rendelte el őket 1803-ban, évente kétszer. A teológiai és fegyelmi kérdések mellett a liturgikus anyagot is felvette a tárgyalandók közé. Lefolyásukat XIV. Benedek intézkedései szerint szabályozta. A *kalocsai érsekség* papjai az évente kétszer megoldásra feladott kázusokat a tavasszal és ősszel tartott espereskerületi gyűléseken megbeszélték, s a közös és magán megoldásokat egyaránt átvizsgálásra a püspöki székszékeknek küldték be. A *székesfehérvári* püspökségben az 1800-as években negyedévenként voltak papi gyűlések. Itt különösen szigorúan vették ezek látogatását: a meg nem jelenők 1 arany büntetést tartoztak fizetni. A század közepére azonban — mint írja a jelentés: a távolság miatt — megszűntek az összejövetelek, csak évente néhány kérdésnek írásban való megoldása maradt belőlük hírmondónak. A *diakovári* püspökségben sem a 18., sem a 19. sz. első felében szintén nem voltak papi gyűlések, hanem az 1820-as jelentés szerint a püspöki székszéktől írásbeli megoldásra feladott esetek pótolták őket.² A *várad* és *csanádi* püspökségekben csak később, a 19. sz. huszas, illetve harmincas éveiben lettek kötelezők az esperesi gyűlések. Az előbbiben Vurum József, az utóbbiban Lonovich József rendelte el őket.³ A *nyitrai* egyházmegyében évente többször voltak gyűlések. Ezeken a lelkeseknek írásban kellett beadni szónoklataikat, valamint a megoldásra kitűzött eseteket. Ott megvitták őket, s az eredményt felterjesztették a központba. A püspöktől feladott kérdések az egész teológia területéről vett időszzerű problémákat tartalmaztak. A *szatmári* püspökségben a negyedévenkénti kerületi gyűlések eredményeként az esperes kimutatást nyújtott be az egyházi hatóságnak a szétváltan élő házassokról, a jámbor alapokról, a templomok pénzéről, a prédikációkról, misékről stb.⁴ *Róma* minduntalan a gyűlések gyakorabbiságát sürgette,

¹ Erdély 1783 és 1819, Besztercebánya 1805. L. a 103, 133, 69. l.

² Zágráb 1794 és 1820, Kalocsa 1827 és 1833, Székesfehérvár 1800 és 1842, Bosznia 1783 és 1820, L. a 343, 352, 158, 404, 225, 230, 78, 82. l.

³ Várad 1836, Csanád 1841. L. a 299, 301, 86. l. Csanádegyházmegyében úgy látszik az írásbeli megoldás is életben maradt.

⁴ Nyitra 1823 és 1832, Szatmár 1820 és 1848. L. a 170, 176, 191, 199—200. l.

s ámbár, mint láttuk, szigorúan nem volt kötelező, a XIII. és XIV. Benedek rendelkezései szerinti megszervezést óhajtotta.¹

A trienti zsinat az egyházi élet megújítása érdekében a gyökérig nyúlt le, s a **szemináriumokban** az újkori egyházfegyelemnek és lelkipásztorkodásnak alapjait vetette meg. Ennek az intézménynek megalkotásával egyrészt emelni akarta a papság műveltségét, másrészt — okulva a 15. és 16. sz. egyetemeken tanuló klerikusainak viselkedésén — a tant és az életet összhangba akarta hozni, nemcsak ismereteket, hanem erkölcsöt is adni, a szó igazi értelmében papokat akart nevelni.² A XXIII. ülésen (de ref. c. 18.) hozta meg a zsinat nagyfontosságú határozatát. Elrendelte, hogy minden püspök állítson fel egyházmegyéjében szemináriumot, amelyben kora gyermekségüktől (12 éves koruktól) fogva neveltesse a papi pályára növendékeit. A kispapok rögtön kapják meg a hajkoronát, s viseljenek mindig papi ruhát. Tanulmányul a zsinat a grammatikát, éneket, egyházi komputust, a szabad művészetek egyéb ágait, a Szentírást, egyházi könyveket, homiliákat, a szentségkiszerzés módját s az egyházi szertartásokat írta elő. A lelkiélet ápolása céljából megkívánta a napi szentmishallgatást, a legalább havokinti gyónást s a gyóntató ítélete szerinti áldozást, továbbá sürgette az istentiszteletnél való segédkezést. A költségek fedezésére megengedi a zsinat az összes javadalmak megadóztatását. A püspök elsősorban szegény gyermekeket vegyen fel, s ezek ingyenes eltartásban részesüljenek, míg a gazdagok fizessenek. A szemináriumot a püspök két bizottság segítségével kormányozza: a két kanonokból és két székvárosbeli papból álló, részben a papság által választott bizottság a vagyoni ügyekkel foglalkozik; a két idősebb, tapasztaltabb s a püspöktől kiválasztott kanonokból álló bizottság tanácsával pedig az összes szellemi ügyek intézésénél él az egyházfő. Ha egy egyházmegye nem képes szeminárium felállítására, akkor több tartson föl közösen egyet.³

A Tridentinum rendelkezésének *megvalósítása* legkönnyebben és leggyorsabban Olasz- és Spanyolországban ment, Németországban a megindulás nehezebb, de még a 16. században sok egyházmegyében felállítják a szemináriumot. Franciaországban a kezdet sok nehézséggel járt a parlament és a közvélemény részéről a trienti zsinattal szemben megnyilvánult ellenkezés miatt, de a 17. sz. bő kárpótlást nyújtott: sehol sem keletkezett rövid idő alatt annyi papnevelő intézet, mint itt. A Belgium északkeleti részén fekvő, protestánsokkal szomszédos és részben tőlük lakott püspökségekben, a többi belga egyházmegyével ellentétben, a 16.

¹ Szepes 1793-as referátum, Besztercebánya 1805-ről szóló referátum, Zágráb 1816-ról referátum, Szatmár 1848-ról készült referátum. L. a 219, 70, 349, 202. l.

² V. ö. Mihályfi, A papnevelés története és elmélete. I. Bpest, 1896. 74—75, 130.

³ Mihályfi i. m. 128—29.

században még csak kísérlet sem történt szeminárium felállítására.¹ Magyarországon, amelynek szomorú kül- és belpolitikai helyzetét e téren is nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni, a megindulás gyors és biztató: *Oláh Miklós* 1566-ban állítja fel az első szemináriumot, a nagyszombatit; s így csak két évvel maradtunk hátra a Németbirodalom mögött, amelyben az első papnövelde, az eichstätti 1564-ben keletkezett, Franciaországot pedig hat évvel meg is előztük. De ezután a zágrábi szeminárium (1574) s ugyanezen püspökség bécsi kollégiumának felállításán kívül két nemzedéken át, a Pázmáneum megalapításáig (1624) nem történt semmi e téren. Minthogy közben a nagyszombati szeminárium is egyideig szünetelt, ebben a korban a magyarok számára 1580-ban pápai akarrattal megnyitott római Collegium Germanico-Hungaricum (S. Apollinaris) gondviselésszerű szerepet töltött be.²

A Tridentinumnak megfelelő *gyermek-szemináriumok* igazi megalapítója Borromei Sz. Károly. Míg e küsszemináriumok Olasz-, Franciaországban és Belgiumban megvalósultak és fennmaradtak, addig német területen és hazánkban nem terjedtek el. Csak Lósy alapított küsszemináriumot Pozsonyban. Nálunk a 17. és 18. században részben pótolták őket a jezsuita gimnáziumok és a Mária-kongregációk. A Szentszék ismételten sürgette a magyar püspököket, különösen a 19. században, hogy a szemináriumban az alsóbb tanfolyamokat is honosítsák meg, mert féltette az állami iskoláktól a papnak készülő fiatalság lelkét. Ennek ellenére még ama néhány helyen is, ahol küsszeminárium létesült, ott sem a trienti előírás szerint, hanem *csak 14—16 éves kortól* nevelték a jelentkezőket.³

A trienti zsinat a papnöveldek felállításával kapcsolatban megadta ugyan a püspököknek a jogot, hogy a klérust megadóztassák, de ez sok nehézséggel járt. Ezért a legtöbb szeminárium nem is keletkezett ily módon, hanem pápák, püspökök, fejedelmek alapítványaiából. Nálunk a *püspökök áldoztak* legtöbbet a szemináriumok létesítésére. II. Ferdinánd a püspöki hagyaték felét le is kötötte papnevelő intézetek alapítására. (1625.) A püspökökön kívül még a kanonokok is nem egy helyen sokkal hozzájárultak a szemináriumi alap kialakulásához. Az egyházmegyei papság is adakozott a papnöveldek céljaira, de nem a Tridentinumtól emlí-

¹ Mihályfi i. m. 131—36, 138—39. V. ö. Benoit i. m. 510.— Pasture i. m. 189.

² Mihályfi i. m. 183, 132, 138. — Steinhuber, Geschichte des Collegium Germanicum Hungaricum in Rom. I. Freiburg i. Br. 1895. 142—43, 325, 457. — A 16. sz. végén Kassán felállítandó, Speciani prágai nuncius által sürgetett hatalmas szemináriumra nézve I. Tóth László, A kassai székesegyház rekatolizálása. Századok, 1932. 487.

³ Mihályfi i. m. 169, 144, 213, 242—43, 388. — Faragó, A csanádi kisebb papnevelde története. Temesvár, 1925. 71—74. — Pasture i. m. 173. — Vác 1830-ról készült referátum, 1836-os referátum és 1842-es felelet; Csanád 1848-i felelet. L. a 282, 285, 286, 90. l. — Zágrábban a 18. században grammatikát tanuló ifjakat is felvettek, s ezeknek belépéskor 200 frtot kellett fizetniök. Zágráb 1794. 344. l.

tett kötelező egyházmegyei *taksa* formájában. Sem a papság, sem a növendékek részéről fizetendő szemináriumi taksával nálunk egyáltalán nem találkozunk. Legfeljebb a szabad művészetek, illetve a filozófia hallgatói — nem tartozván a klérushoz — fizettek egy-két helyen.¹ Azonban épen a miatt, mivel az egyházmegyei papság adózással nem járult hozzá a szemináriumok felállításához, a püspökök sem tartották szükségesnek a papság tanácsával való kormányzást. Ennélfogva *szemináriumi bizottságok* csak kevés helyen létesültek. A püspöki jelentésekben is igen ritkán olvasunk róluk. Így tudjuk, hogy a *várad*i egyházmegyében a 18. sz. közepén megvolt (1754. 288. l.) a fegyelmi ügyek elintézésére szolgáló kéttagú bizottság. Az *erdélyi* püspökségben Batthyány Ignác gr. gondoskodott a trienti zsinatnak megfelelő szemináriumi bizottságról, s ez utódja alatt is fennállt. *Zágrábban* az általános viszonyok ellenkezője érvényesült; a 18. században a szeminárium a káptalan irányítása alatt állott. Az igazgatásra vonatkozó püspöki jog érvényesülését csak Verhovác Miksa állította vissza az egyetemes papnöveldék megszűnése után.²

A magyar szemináriumi mozgalom eredményes megindítója igazában *Pázmány Péter*. Az ő hatása alatt foglalkoznak *zsinataink* is ezzel az életbevágó kérdéssel, s adnak országos keretet az addigi elszórt törekvéseknek és megvalósításuknak. A szellemi alap a trienti rendelkezés, az anyagi pedig a főpapok áldozatkészsége, amelyet a zsinatok nem csupán általánosságban hangsúlyoznak, hanem pontosabban és határozottabban is körvonalaznak.³ Pázmány Péter személyében egyúttal az egész magyar szemináriumi szellemnek utána közel másfél századon át érvényesülő két jellegzetes vonása egyesül: a *római és jezsuita*. A szemináriumot alapító magyar püspököknek 1800-ig több mint kétharmada, a 19. sz. közepéig számítva több mint fele a római német-magyar intézetben, jezsuiták vezetése alatt nevelkedett; szemináriumaink vezetése pedig a Rend felosztásáig teljesen a jezsuita rendszer szerint történt.⁴

Láttuk, hogy a Tridentinum a *szemináriumi tanulmányokra* nézve meglehetősen szabadságot engedett a püspököknek, csak a elemi ismereteket, éneket, szabad művészeteket, a Szentírást, a

¹ Mihályfi i. m. 129—30. — Frankl i. m. II. 222. — A közölt jelentéseknek a szemináriumokról szóló része. Fizetésre: Zágráb 1794, Székesfehérvár 1842. L. a 344. és 231. l.

² Mihályfi i. m. 130. — Erdély 1788 és 1803, Zágráb 1794. L. a 106, 128. és 344. l. — Rudnay primás figyelmét is felhívja a Kongregáció válasza a szemináriumi bizottságra. Huszár, A vis. lim. 92.

³ Nagyszombat 1630: VI. és XV, 1633: VI, 1638: VIII, 1648: IX. stb. Péterffy i. m. II. 309—11, 328, 368—69, 379.

⁴ V. ö. Karácsonyi i. m. 186—87, 319. és 322, valamint Steinhuber i. m. II. 423—25, 513—16, továbbá Mihályfi i. m. 213—37. és 242. — Karácsonyinál nem pontos a diakovári szeminárium megnyitása (322. l.): nem 1810 táján, hanem 1806-ban; a zengi nem 1857-ben, hanem 1806, illetve 1807-ben. L. az 1807-i diakovári, az 1814-es és 1822-es zengi jelentéseket. 79, 396, 398. l.

szentségkiszolgáltatást, a szertartásokat s az egyházi könyveket és homiliákat írja elő. A 17. században papjaink képzése a hazai szemináriumokban meglehetősen gyenge és a szükséglethez mért volt. Még a rendezett viszonyok közt élő Sopronmegyében is voltak oly papok, akik az akkori középiskolát sem végezték el, s filozófia nélkül részesültek gyarló teológiai kiképzésben. Az esetek zöme ennél jobb eredményt mutat: filozófiát és erkölcstant tanultak.¹ Az utóbbinak keretében természetesen egyéb lelkipásztori ismereteket is elsajátítottak a kispapok. A 18. században már magasabb és egyenletesebb volt a papképzés, bár a helytartótanácshoz intézett 1733-i királyi leirat szerint úgy látszik, hogy még ebben a korban is fölvettek a szemináriumokba oly növendékeket, akik a gimnáziumi tanulmányokat sem végezték el.² Egyházmegyei papnevelő főiskoláink tudományos szempontból ki nem elégítő viszonyaira eléggé rávilágít az a körülmény, hogy még a 18. sz. közepén is pl. a veszprémi szemináriumban csak egyetlen piarista oktatta a növendékeket, a nagyváradiban pedig egy pálos. A század negyvenes éveitől *javulnak a viszonyok*: az egyházjog, az ágazatos hittudomány és szentírástudomány is a tanulandó tárgyak sorába kerül. Ezek mellett a trienti zsinattól megkívánt énekekben, rubrikákban és szertartásokban is gyakorolták magukat a kispapok.³ A jezsuita akadémiákra és a nagyszombati egyetemre járó növendékek papok természetesen sokkal tökéletesebb oktatásban részesültek.

A magyar papnevelés szelleme a 17. sz. elejétől kezdve kb. a 18. sz. közepéig a jezsuitáktól vezetett szemináriumokban és egyetemeken kitűnő volt. A század dereka táján az atyáktól vezetett magyar szemináriumokban nagyobb mérvű és tartós *fegyelmetlenség* lépett fel. Ennek okai azonban nagyrészt nem ők voltak, hanem a jezsuiták ellen egyre jobban fellépő ellenszenv. Ezt nem egyszer magasabb egyházi körök is szították, s a növendékek panaszainak könnyen és egyoldalúan hitelt adtak. A szemináriumi előjárók így szinte tehetetlenségre voltak kárhóztatva. — A *tanítás terén* is bajok jelentkeztek. A Jézustársaságnak a 17. században elnyert tanítási egyeduralma — amelynek akkor a korviszonyok bőségesen megadták az értelmét, s amelynek segítségével európaszerte el nem múló érdemeket szerzett — idő multával már nem volt annyira indokolt és nagyon jelentős hangok szólaltak fel ellene. Teológiai oktatása részben elszakadt az élettől, kevés volt benne a gyakorlati elem, viszont sok a tisztán elméleti vitatkozás; más szavakkal kifejezve: a rendszer kissé öreg volt és megmerevedett. A Rend eltörlése után a német szemináriumokban a püspökök megreformálják a

¹ Vanyó i. m. 58–59. — Az újonnan alapított *egri* szemináriumban a 18. sz. elején a tanfolyam csak egy évig tartott, utána a növendékeket — a paphiányra való tekintettel — felszentelték s parókiákra helyezték. Bozsik, Az *egri* papnevelés története a XVIII. sz. Eger, 1910. 83–84.

² A sopronmegyei papságról (18. sz.): Csóka i. m. 38. — Mihályfi i. m. 247.

³ Hornig i. m. 238. — Várad 1754. 288. l. — Karácsonyi i. m. 319.

papképzést a lelkipásztorkodás szempontjainak megfelelően.¹ Veit-nek a német viszonyokról tett fenti megállapításai bizonyos mértékben a mi kispapképzésünkre is állanak. Nálunk azonban a jezsuitáknak a közoktatásban való szükségessége sokkal nagyobb volt, mint Németországban, az ellenük felhozott kifogások viszont sokkal ritkábbak és jelentéktelenebbek. A Rend eltörlése után az addig jezsuita alapon nyugvó papképzést királyi rendeletek szabályozták, az ügynek nem különösebb hasznára. Ezt a papi kiképzést bírálja meglehetősen egyoldalúan egy 1791-ben névtelenül megjelent irat. De írójának, aki papiember volt, lényegében igaza van, amikor időszerű és gyakorlatiasabb kiképzést sürget.²

Mária Terézia alatt a magyar papnevelés új korának kezdő jelenségeivel találkozunk, az *állami beavatkozással*. A szekularizációnak szelleme anyagi és lelki téren egyaránt *II. József* alatt éri el tetőpontját. Az egyetemes szemináriumokban a fiatal papi lelkekért folyt a harc: az Isten szolgáit az állam szolgálivá akarják szekularizálni. S amint szemináriumainkat a római és jezsuita szellem emelte fel, akként e két tényezőnek kiküszöbölése, illetve elhanyaglása a magyar papnevelés történetének *mélypontját* jelenti. Tanárok és növendékek egyaránt meg vannak fertőzve, a hit és erkölcs egyképen megtámadva. A romlásnak nem vet véget *II. József* halála, hanem ami alatta nagy mértékben és egyesítve folyt, az most megtalálja *folytatását az egyházmegyei szemináriumok* szűkebb keretei között. A *győri* papnevelőben pl. a 18. sz. utolsó évtizedében a tanárok jozefinisták, és magának Fengler József püspöknek nézetei sem mindenben ortodoxok. A kispapok fegyelme pedig a püspök intései ellenére fokozatosan romlik. *1803-ban újra királyi rendelet* szabályozza a teológia tanítását. A helytartótanács pedig — amelyhez a főpásztorok minden egyházmegyei intézetről részletes tájékoztatást terjesztettek föl a primás útján — mindenben intézkedik, s a papnevelésbe való eme atyáskodó beavatkozása egészen 1847-ig tart.³ *Róma* látta a veszedelmet, de nem tehetett mást, mint hogy kifejezte a dolgok fájdalmas tudomásulvételét és buzdította a püspököket, hogy növendékeiket a tanítás és erkölcsök tisztaságában neveljék. *II. József* uralmától kezdve lép föl mindgyakrabban s a 19. sz. első felében minduntalan ismétlődik a római referátumokban és feleletekben a szemináriumi *tanítás* és a tudományos források *tisztaságának hangsúlyozása*. *Róma* éberségre inti a püspököket a tanárok erkölcsére, jellemére s a tankönyvekre vonatkozólag, felhívja figyelmüket az idegenben

¹ Mihályfi i. m. 247. Kollányi, Régi históriák a Pazmaneumból. (Magyar Sion, 1892. 351—53.) — Bozsik, Az egri papnevelés tört. 88—90, 117—19, 125, 127—28. V. ö. Fináczy, A magyarorsz. közokt. tört. I. 186—87. — Piszker, Barokk világ Győregyházmegyében, 6. — Veit i. m. IV/1. 46—50.

² Projectum de theologia etc. 6, 9—11.

³ V. ö. Mihályfi i. m. 266—75, 368—71. — Perémy i. m. 136—47. — Kardos Benő t. rendtársam szakvizsgálati dolgozata: A győri egyházmegye a 18. sz. végén. (Kézirat.)

tanuló kispapok felfogásának és jellemének szorgos megvizsgálására, s az egyházmegye összes iskoláira nézve hangoztatja a józan és szeplőtelen oktatást.¹

A szemináriumi nevelés végső célja a papi életre és működésre történő előkészítés, utóbbinak pedig kapuja a *fölszentelés*. Ezzel a trienti zsinat behatóan foglalkozott, s megkívánta az erkölcsi bizonyítványt, a fölszentelés előtti vizsgálatot, a szentelési időnek és időközöknek megtartását és megfelelő szentelési címet.² Az említett határozatoknak hazai megtartására nézve érdemes megemlíteni, hogy a török alatt a legnehezebb viszonyok közt élő *boszniai* egyházmegyének püspöke, Balicsevics Ferenc 1600-ban jelenti a Szentszéknak, hogy az arra szolgáló időben, ha talált alkalmas személyeket, megfelelő vizsga után körútja alkalmából fölszentelte őket. Domitrovich Péter *zágrábi* püspöknek viszont a Szentszék a paphiányra való tekintettel néhány évre megengedte, hogy időn kívül is szentelhessen a klerikusoknak parókiákon történő alkalmazása végett. Utódja, Ergely Ferenc ennek a kegynek további 15 évre szóló engedélyezését kérte Rómától. A Kongregáció a pápa elé terjesztette az ügyet, az eredményről nincs tudomásunk.³ Hogy a zsinat rendelkezéseit a *többi magyarországi egyházmegyében* is szemelőtt tartották a 17. században, arról a Lósy idejéből fennmaradt, a fölszentelendők megvizsgálásáról szóló utasítás tanuskodik.⁴ A 18. századi jelentések szintén a vizsgának és a szentelési időknak megtartását mutatják. Az egyik váci jelentés meg is mondja a vizsga tárgyait a 18. sz. végén. Ezek: a Szentírás, a Catechismus Romanus, Amatus Pouget „Institutiones Catholicae” c. műve és erkölccstan. Érdekes megemlíteni, hogy a zeng-modrusi egyházmegyében még a 18. sz. végén is divatban volt a *patrimoniumra* való felszentelés (olasz hatás), de ez ott valóban nagyobbbrészt csak titulus sine vitulo volt. A püspökök a paphiányra való tekintettel azonban kénytelenek voltak megengedni. A korszellemre találó Szily János szombathelyi püspök jelentésének ez a kitétele: ordinált, valahányszor a szükség kívánta és Ófelsége megengedte.⁵ Már a 18. sz.-ban is megtaláljuk a szentelés előtti *lelkigyakorlatokat*, amelyek a 19. sz.-ban sokkal szélesebb körben terjednek el. Tartamuk három-, nyolc- vagy tíznapos volt. Róma az olaszországi fegyelemnek megfelelő tíznapos szentgyakorlat mellett tört lándzsát, bár ez Itálián kívül

¹ Erdély: 1789-es felelet, Pécs: 1789-es felelet, Szombathely: 1818-as referátum, Kalocsa: 1827-ről ref. és 1828-as felelet, Szatmár: 1820-as ref., 1821-es felelet; Várad: 1838-as és Székesfehérvár: 1844-es felelet stb. L. a 126, 185, 244, 159–60, 193–94, 304, 231. l.

² Sess. XXIII. 5, 7, 8, 11. de ref. és XXI. 2. de ref.

³ Hodinka i. m. 111. — Zágráb 1634. 334. l.

⁴ Péterffy i. m. II. 436.

⁵ Győr 1730, Szombathely 1781, Szepes 1780 és az 1782-es felelet, Pécs 1784; Vác 1792, Zeng 1795 s a róla készített referátum, Szombathely 1785. L. a 141, 233, 210–11, 215–16, 181; 277, 392, 393, 236. l.

nem volt kötelező.¹ A felszentelés egész Magyarországon az *egyházmegye címére* történt a 19. században, a titulus patrimonii nem volt gyakorlatban. Jesich János püspök a zeng-modrusi egyházmegyében is hozzáfogott a patrimonium körüli bajok megszüntetéséhez.²

Még röviden a magyar papképzésre fontos *külföldi szemináriumokról* kell megemlékeznünk. A 16. sz. végén és a 17. sz. első harmadában a külföldi papképzés volt — Oláh nagyszombati szemináriumán kívül — egyetlen mentsvára a magyar növendékeknek. A római német-magyar intézet, a gráci egyetem, a zágrábi egyházmegyének bécsi és bolognai szemináriumai a legfontosabbak. A Pázmáneum megalapításával nagyobb szabású, új és állandó tere nyílik meg a magyar kispapnevelésnek. Pázmány még a pápai kollégiumokat is meg akarja nyitni a fiatal magyar klérusnak, de e téren az eredmény csak kisebb jelentőségű volt. Az említett római, bécsi, bolognai kollégiumok százados kulturmunkáján kívül meg kell még említenünk a loretoi illír szemináriumot, amelyben a boszniai és zengi egyházmegyéknek helyet juttatott a Szentszék; továbbá a gráci Ferdinandeumot, a bécsi Borbála-, a görzi és fiumei szemináriumokat, a római Propaganda-kollégiumot, amelyekben a papnövelde nélküli zeng-modrusi egyházmegye kispapjai nyertek hosszabb-rövidebb ideig kiképzést. A magyar katolicizmusra legnagyobb hatással kétségtelenül a római német-magyar intézet működése volt.³

Luther hitszakadásakor a **szerzetesség** intézménye hanyatló állapotban volt, a vallási forradalom s megindítójának példája és izgatása pedig még több szerzetesi lélekben borította föl az egyensúlyt. A *trienti zsinat* ennél fogva részletesen foglalkozott ennek az életbevágóan fontos intézménnyel felemelésével. Megkívánta, hogy minden szerzetes-testület regulája szerint rendezze be életét, felhívta az előjárókat a fegyelmi megújódás szorgos keresztülvitelére, külön foglalkozott a szerzetesi szegénységgel, stabilitással, klauzúrával; szabályozta a szerzetesi élet legkülönbözőbb eseteiben követendő eljárást a felvételtől kezdve a szerzet elhagyásáig, határozott a püspök és a szerzetesek közötti viszony döntő fontosságú kérdésében, s végül a szerzetesi fegyelem hanyatlásának egyik legfőbb oka, a komenda-rendszer ellen lépett fel.⁴ A

¹ Zágráb 1707, Zeng 1741, Szepes 1780, Szombathely 1781, Erdély 1819, Székesfehérvár 1842, Nyitra 1823 és 1832, Várad 1836, Csanád 1841; Szombathely 1818-as referátum, Nyitra 1824-es és Várad 1838-as felelet. L. a 338, 380, 210, 234, 133, 230, 170, 176, 301, 87; 245, 172, 304. l. — V. ö. Mihályfi i. m. II. k. 128.

² Csanád 1841, Székesfehérvár 1842, Zeng 1802. L. a 87, 230, 394. l.

³ Mihályfi i. m. I. 117, 208—209, 240. — Karácsonyi i. m. 187. — Steinhuber i. m. I. 324. és II. 118—19. — Zágráb 1634 és 1707, Bosznia 1783 és 1784-es felelet; Zeng 1741, 1748 és 1757. L. a 330, 338, 77—79, 379, 386, 388. l.

⁴ Sess. XXV. De regularibus et monialibus, c. 1—22.

trienti rendelkezéseknek visszhangját a *hazai zsinatok* határozataiban is megtaláljuk, különösen a püspök és a szerzetesek közötti jogviszonyra és az apácákra vonatkozólag.¹ Mi e helyütt forrásaink természetének megfelelően a szerzetesi fegyelemmel, valamint a szerzetesek lelkipásztorkodásával s a püspökhöz való viszonyukkal fogunk röviden foglalkozni.

Míg a nyugati államokban s a szomszédos osztrák és német területen is a szerzetességnek néhol igazán igen erős hanyatlását a Tridentinum érvényesülése folytán a 16. sz. végén és a 17. elején virágzás váltja fel, nálunk sajnos nem szólhatunk erről. *Magyar földön* a szerzetességre vonatkozólag a trienti zsinat nem tudott érvényesülni, mert nem volt, hogy hol érvényesüljön. A 16. sz. második fele s a 17.-nek első fele a *kolostorok példátlan pusztulásának ideje*. Csak két rend kivétel az értékek és intézmények eme egyetemes megsemmisülésének korában, a jezsuita és a ferences. A *Jézustársaság*, amely mesteri szervezeténél fogva amúgysem állítható a többi rend fegyelmi életével párhuzamba, fiatalkorát éli s mintaszzerű szellemével egyaránt alkalmasnak mutatja magát a szenvedésekben való kitartásra és a lelkek birodalmában való utólérhetetlen hódításra. *Szent Ferenc rendje* ugyanazt a szerepet tölti be Erdély és a török hódoltság életében, mint a jezsuiták a királyi Magyarországon. A rendelkezésükre álló eszközök és a fegyelmi lendület ugyan nem oly hatalmasak, s életük lelki és anyagi téren egyaránt több zökkenővel jár, de viszonyaik is nehezebbek.² A *pálosrend* a 17. sz. első felében fegyelmielg annyira elhanyaglik, hogy a megsemmisüléshez áll közel. A *bencés* élet még Pannonthalmán is szünetel, *Zirc* címét világi papok bírják, az országban egy ciszterci sem található. S ami a legszomorúbb, az *1638-i nagyszombati zsinat*, (IX. 6.) a helyett, hogy a trienti zsinat szellemének (Sess. XXV. 21.) megfelelően a kolostoroknak újra szerzetesi kézbe juttatását szorgalmazná, az elévülés jogára hivatkozva a világi klérusnak kívánja őket továbbra is fenntartani.³

A 17. sz. *közepe fordulópontot* jelent a magyar szerzetesség történetében. Megtörténik a pálosok reformja, megkezdődik a bencés szerzetesi élet és Zirc is újra ciszterci kézre kerül. Megjelenik továbbá hazánk földjén a későbbi századokban nagy feladatokat betöltő piarista rend és több kisebb jelentőségű szerzet. A jezsuiták házai egyre szaporodnak, a ferencesekéi hasonlóképen. A pannonthalmi bencések szigorúan élnek, az osztrák kongregáció

¹ Nagyszombati zsinatok: 1611: I. 14, 1629: III. 17, 1630: 9, 1638: VI. 4, 5, 7; zágrábi zsinatok: 1634: 11, 1669: VIII. és 1673: III. Péterffy i. m. II. 207, 257, 310, 365—66, 395. Az 1634-es zágrábi zsinat Szvorényinél i. m. 258—59.

² V. ö. Boros, Az erdélyi ferencrendiek. Kolozsvár, 1927. 55—57. — Karácsonyi, Szt. Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. II. Bpest, 1924. 229—38.

³ Balanyi, A szerzetesség története. Bpest, 1923. 180—81. — Pannonthalmi Rendtört. IV. (Molnár Szulpictól) Bpest, 1906. 65, 85—88. — Horváth, Zirc története. Veszprém, 1930. 78. skv. — Péterffy i. m. II. 371.

szabályai szerint. A ferencesek I. Lipót birodalmának összes rendtartományaiban — a horvátországiak kivételével — elfogadják a szigorúbb szabályokat és szokásokat.¹ A 17. sz. közepén kezdődött *fellendülés* több mint egy századig tartott, s tetőpontját a 18. században érte el. Az élet még az előző kor szigorú szabályai szerint van berendezve, vagy ha újabbak is a fegyelmi intézkedések, nem lanygulásról, hanem legfeljebb emelkedésről, illetve emelkedni akarásról tanuskodnak. A napirend szigorúan beosztott; a karima és a fogadalmak megtartása, a szegénység és a klauzúra intézményszerű biztosítása bizonyos elszórt ellentétes jelenségek ellenére is a Világegyház viszonyaival egybehangzó szerzetesi életkeretet mutatnak.²

A 18. sz. második felében, az 1770-es években új korszak aggasztó megnyilvánulásai jelentkeznek a szerzetesi élet terén. A hitetlen *felvilágosodásnak* és a féltékeny *államnak beavatkozása* Nyugatról hozzánk is elért, s mindenekelőtt elszigetelte a szerzetes-testületeket Rómától, hogy azután végezzen velük.³ A jezsuiták feloszlata után az állam fog hozzá a szerzetesség bomlasztásához, s mikorra elvégezte munkáját, akkor maguk a még megmaradt, majd utóbb a visszaállított szerzetesek *önként folytatják* ezt az utat a fegyelmet nehezen tűrő s a könnyítéseket gyorsan fölkaroló és továbbfejlesztő emberi gyengeség folyamán. A magyar egyháziak közül *piarista* rend a kezdő a felvilágosodás terjesztésében. Ez az irány még nem egyházellenes, de utóbb II. Józsefnek a szerzetesi élet terén végrehajtott újításaival párosulva szükségképpen a rendi fegyelem nagymérvű süllyedéséhez vezetett. Szinte ingott az egész intézmény alapja nem külső, hanem belső viharok pusztítása folytán. Csakhamar hasonló folyamat megy végbe a fel nem osztatott rendek közül a legjelentősebben, a *ferencrendben*. A magyarországi ferencesek közt ugyan a bomlás jelei már a század közepén jelentkeznek, a század végére pedig a Rómától való elszigeteltség folytán még jobban megérnek. A szentferenci szegénység elhanyagolásával pedig a rendnek életalapja forog kockán.⁴ A 19. sz. elején megtörténik az eltörölt rendeknek feltámasztása s egyúttal új munkakörbe, a középiskolai oktatásba való bevonása. A bencés, ciszterci és premonstrei rend a jezsuiták és pálosok örökébe lép, s tanári működésük mindenképpen dicséretükre válik. Mi azonban e helyütt csupán a szerzetesi fegyelem alakulása szempontjából nézzük a dolgot. A kezdet

¹ Balanyi, i. h. — Phalmi Rendtört. IV. 85. skv. — Horváth i. m. 85. skv. — Karácsonyi M. o. egyháztört. 177. skv. — Karácsonyi Szt. Ferenc rendjének tört. II. 298.

² Phalmi Rendtört. V. 617, XI. 651. — Horváth i. m. 157. skv. — Boros i. m. 116. és 143.

³ V. ö. Karácsonyi, M. o. egyháztört. 301–302.

⁴ Eckhardt, a francia forradalom eszméi Magyarországon. Bpest, é. n. 165–67. — Hóman-Szekfü, Magyar Történet VI. 333. — Palmann, A magyar piaristák II. József uralkodása alatt. Kolozsvár, 1914. 31–33. és 40. — Boros i. m. 153–54. és 156. — Szabó, Ferencrendiek stb. 389–92. és 424.

bíztató: a tanári működés a szerzetesi életformának az elmúlt századokkal összefüggő, megfelelő keretei között indul meg. Napirend, közös imádságok, klauzúra, fogadalomszerű szegénység s a világtól való elvonultság szerepelnek a szabályokban. De ez nem sokáig maradt így. A régi premontreiek a tanári működés elvállalásakor egyenesen ki is fejezték abbeli aggodalmukat, hogy a tanári hivatás káros hatással lesz a szerzetesi fegyelem alakulására. Sejtésük valóra vált az összes tanítórendekre vonatkozólag. A rendfőnökök ugyan, különösen a század elején, szilárd igyekezettel rajta vannak az egyensúly fenntartásán, az élet mégis ennek ellenére feltartóztatlanul a szerzetesi szellem elvilágiasításának irányában halad. A reguláris élet alapvető alkotóelemei egymásután tűnnek el a székházak gyakorlatából, s néhány évtized alatt a kezdet kereteiből legfeljebb csak halvány csökevények maradnak meg. A trienti szellem szempontjából¹ szemlélve a viszonyoknak ilyen változását különösen azt kell kiemelnünk, hogy e fegyelmi hanyatlásnak következményeként magyar földön a *tanítórendek elvesztik igazi egyéniségüket*, jellegzetes egyedi vonásaikat, tehát igazában sajátos rendi szellemüket. Ennek eredményeként kialakul nálunk a más és más színezetű életeszményt megtestesítő szerzetestanárhelyébe az *uniformizált paptanárhely* típusa.² Ha mindehhez hozzávesszük még, hogy a nagyszámú *ferencrendben* a 19. században csaknem három emberöltőn át a rendi szellem szinte kihalt, s a könnyebb élet példája a többi kisebb rendnél is szorgos követésre talál, akkor általánosságban is megállapíthatjuk, hogy a 19. sz. hazánkban a *szerzetesintézmény nagymérvű hanyatlásának kora*. Ekkor leszünk a szerzetesi élet terén is a Világegyház egyetemes fejlődéséből kieső, tőle különböző „magyar glóbus.”³

Ennek az átalakulásnak a püspöki jelentésekben még csak halvány sejtetését sem találjuk meg. Igaz, hogy a *szerzetesi fegyelem* ügye általában nem tartozott a *püspöki joghatóság* kereteibe. A trienti zsinat és későbbi pápai rendelkezések értelmében a nullius-terület kivételével a lelkipásztorkodással foglalkozó szerzetesek lelkipásztori kötelességeik teljesítésére vonatkozólag s a szentségeket kiszolgáltatók ugyanerre nézve a püspöki joghatóság alá tartoztak, hasonlóképen a rendházon kívül élők s azon kívül botrányt okozók is bizonyos körülmények közt, továbbá a hatnál kevesebb tagból álló házak belső élete.⁴ A szerzetesek

¹ A trienti zsinat (Sess. XXV. 1. de regul.) minden rendre nézve a maga sajátos szabályai és berendezkedése szerinti életet sürgette.

² Phalmi Rendtört. VI. 894—95. és 955—62. — Horváth i. m. 202—207. — A Jászóvári Premontrei Kanonokrend jub. névtára. Bpest, 1902. 45—48.

³ Félreértések elkerülése végett ki kell jelentenünk, hogy a tanítást nem tartjuk összeegyeztethetetlennek a szerzetesi élettel, sőt a magyarországi tanítórendek *létalapjának* tekintjük. A „magyar glóbus” kifejezést a Világegyházzal, tehát nem egy-két szomszédállam egyházi viszonyaival való összevetés érzékeltetésére használjuk.

⁴ Sess. XXV. 11, 14. De reg. és Sess. VI. 3. de ref. — V. ö. Huszár, A vis. lim. 62—64.

lelkipásztorkodása hazánkban a 17. században alapvető jelentőségű. Erre a működésre jellemző, hogy nem a rendes parókiái keretek közt történik, hanem egyes rendházakból kiindulóan és vándorlelkészkedéssel. Egy-egy szerzetesháznak munkálkodására legyen elég példaként megemlítenünk, hogy a *nagyszombati jezsuiták* 1615-től 1690-ig 50 főnemes, illetve nemes családot, 25 községet és kb. 40.000 hívet vezettek vissza az Egyházba. Ez azonban csupán a konverziós eredmény, amelyhez még hozzá kell számítanunk a katolikusok közt kifejtett s kevésbé fogható rendszeres lelkési munka gyümölcseit. S ha meggondoljuk, hogy ezt a feladatot a Jézustársaság a 17. sz. folyamán 15 nagy kollégiumban, 12 rezidenciában és százat meghaladó hosszabb-rövidebb tartamú missziós állomáson teljesítette a királyi Magyarországon, a hódoltságban és Erdélyben egyaránt, akkor némi fogalmat nyerünk erről a páratlan lélekhódító munkáról.¹ Ugyanakkor a boszniai püspökség területén kizárólag a *ferencesek* a nép lelkipásztorai, mert világi papoknak belépését a törökök tiltják. Erdélyben is fönntartották magukat, a hódoltságban pedig a kevés jezsuita és világi pap mellett ők a katolikusok igazi lelkipásztorai, hiszen egyedül csak gyöngyösi kolostorukból egy időben 300 falura terjedt ki lelki gondoskodásuk.² Ezek alapján túlzás nélkül megállapíthatjuk, hogy a 17. sz. hazánkban a szerzetesi lelkipásztorkodás fénykora. S erre a lelkési munkára még az is jellemző, hogy nagyrészen nem a névszerint illetékes, de valóságban a hívekkel nem törődő, megfelelő magyar püspökök irányítása mellett történik, hanem a pápától kinevezett belgrádi püspök és boszniai apostoli vikárius rendelkezése szerint. E körülmény egyúttal a püspök és szerzetesek közti esetleges ellentéteknek is elejét vette, annál is inkább, mert a boszniai egyházfők mindig, a belgrádiak pedig kettő kivételével ferencrendiek voltak.³

A szerzeteseknek eme nagyarányú lelkési működése *átnyúlik a 18. századba* is, a jezsuiták pl. e század második és harmadik évtizedében nagyérdemű pasztorális tevékenységet fejtettek ki a töröktől visszafoglalt temesi bánságban. A ferencesek lelkési munkája még tovább tartott a Délvidéken. Lassankint azonban kiépül a rendes egyházmegyei szervezet, Mária Terézia királynő pedig mindenképen azon volt, hogy a ferencesek helyét világi papok, illetve utóbb — a nyugdíjteher csökkentése miatt — exjezsuiták foglalják el. A szerzeteseknek a plébániák vezetéséből való *nagyobb mérvű eltávolítását a század közepétől számít-*

¹ Velics, Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II. Bpest, 1913. 154. és 159. A 17. sz.-i pasztorális működésre nézve l. még i. m. I. 123, 126—27. és II. 70, 72, 122—23, 127—29, 132—33, 135—36, 138.

² Bosznia 1650 és 1658. L. a 74—75 l. — Szabó, Ferencrendiek stb. 149—65. — König, Hatszázéves ferences élet Szécsényben. Vác, 1931. 172.

³ Szabó i. m. 147.

hatjuk.¹ Ebben a korban egyúttal *ellentét támad* a lelkészi munkába beálló világi papság és a szerzetesek között, másrészt a hosszú ideig címzetességgel beérni kénytelen s most tényleges jogaiba és munkakörébe lépő *püspöki hatalom és a szerzetesség között*. Ezek a 19. századba is átnyúló viszályok, illetve határsértések a lelkipásztorkodás és az exemtio, továbbá a püspököknek a szerzetesek fölötti delegált joghatósága körül keletkeztek. A püspökök nem mindenütt és nem mindig tartották szem előtt a trienti zsinat világos megkülönböztetését az exemtio és a nullius-állapot között, és nem kutatva a kiváltságok természetét és multját, sokszor erőszakosan törtek ellenük. Viszont a szerzetesek egyszer megkapva a gyóntatási és prédikálási felhatalmazást, a püspököt semmiben sem akarták elismerni; mások ismét birtokaikat lelkipásztori szempontból is exemteknek tekintették, s a lelkek gondozására nézve se voltak hajlandók magukat alávetni a püspököknek.²

A püspököknek mint az apostoli Szentszék delegátusának joghatósága volt a trienti zsinat értelmében a kolostoron kívül élő szerzetes esetleges megfenyítésére, joghatósága alá tartoztak a nem-nullius rendek lelkipásztorkodása és XV. Gergely rendelkezése folytán a szentségeket kiszolgáltató szerzetesek is utóbbi szempontból.³ A házikáplánként a szerzetesházon kívül élő rendtagokról a püspöki jelentések minduntalan megemlékeznek, Róma pedig állandóan sürgeti ennek megszüntetését, de hiába. Míg ebben a püspökök engedékenyek voltak, addig viszont a delegált joghatóság alkalmazásában — amint különösen egyes 19. századi jelentésekből kitűnik — *túlmentek* a Tridentinumtól megszabott *határon*, s nemegyszer az egyházmegye összes kolostorait vizitálták, mint írják: átruházott joghatóságuk alapján. Róma ez ellen állandóan felszólalt, s a visszaélésnek gyökerére is rámutatott kiemelve, hogy a német államokban és Magyarországon a püspökök II. József törvényeihez hasonlóan maguknak kívánják a szerzetesek fölötti rendelkezés jogát és exemtiójukat nem ismerik el.⁴

A **szerzetesnőket** a Tridentinum szinte teljességgel a püspökök joghatósága, illetve felügyelete alá rendeli. A püspök vizitálja őket, még az exemteket is mint a Szentszék megbízottja; ő a klau-

¹ Velics i. m. III. 63—66. — Szabó i. m. 410—25. Utóbbinak aláfestésével azonban nem mindenben azonosítjuk magunkat.

² Phalmi Rendtört. V. 8. — Hornig i. m. 232—37, 258, 295, 361—69. Szentillónay esztergomi ált. helynök levelét l. e mű 306—307. l. — A győri püspökök és a pannonhalmi főapátság közti viszályokra nézve l. a győri jelentéseket a 140. és 149. l. — Zeng 1741, Veszprém 1769, Szombathely 1817. L. a 380, 381, 321—23, 243. l.

³ Sess. VI. 3. de ref. és XXV. 11. De reg. — Huszár i. m. 62—63.

⁴ Szombathely 1781 és a róla szóló referátum, Szombathely 1785, Nyitra 1824-es felelet stb. L. a 234—35, 237, 172. l. — Székesfehérvár 1800, Szombathely 1817, Erdély 1819, Várad 1836, Nyitra 1832, Kalocsa 1827-ről készült ref. és 1828-as felelet, Vác 1830-ról szóló referátum. L. a 226, 243, 133, 295, 176, 159—60, 282. l.

zúrának öre, ő gondoskodik a joghatósága alá tartozóknál a legalább havonkénti gyónásról, évente kétszer-háromszor pedig rendkívüli gyóntatót ad. Az anyagi javak kezelésének egy későbbi rendelkezés szerint szintén a püspök legfőbb ellenőrzője.¹ A magyar zsinatok csak röviden emlékeznek meg a szerzetesnőkről hangsúlyozva a trienti rendelkezéseknek a klauzúrára, a szentségekhez járulásra és a gyóntatókra vonatkozó megtartását.² Míg Nyugaton a hasonlíthatatlanul nagyobb számú apácakolostorok a 16. sz. végén és a 17. sz. elején fegyelmileg mélyre süllyedtek, s reformálásuk csak lassan s nehezen haladt elő a század első felében³, addig nálunk a legtöbb női kolostor megszűnt, a megmaradt *klarisszák* pedig szigorú életet éltek. Rajtuk kívül a 18. sz. közepéig csak az *orsolyák* néhány kolostora jön számba. A 18. sz. közepe után ugyan meghonosodik néhány új női szerzet, a női zárdák igazi virágkora azonban csak a 19. sz. második felében következik el. Addig is a meglevő zárdákban a klauzúrára, püspöki vizitációra, rendkívüli gyóntatóra és az anyagi javak kezelésére nézve az előbb említett határozatok figyelembevételét láthatjuk a püspöki jelentésekből. A Szentszék különösen a 19. sz. első felében állandóan buzdítja püspökeinket, hogy egyházmegyéjükben női kolostort alapítsanak.⁴

Az eddigiekben — ugyan csak az első kísérlettel együttjáró sok gyarlósággal és hézagosan — figyelemmel kísértük a Tridentinumnak hazai érvényesülését a főpapságra és a papságra vonatkozólag. Most még a vezetők után a vezetettekkel, a **hivőkkel** fogunk röviden foglalkozni a trienti rendelkezések szempontjából. Már az előzőkben is érintettünk néhány, a nép lelkiéletének emelésére hivatott trienti határozatot s végrehajtásukat: a prédikációt, keresztény tanítást, az egyházi jellegű szociális tevékenységet stb. A Tridentinum azonban nem elégedett meg a tüneti kezeléssel, hanem a társadalmat alkotó alapsejtig nyúlt le, amikor az igazi keresztény család érdekében a házasságjog terén alapvető újításokat hozott be. Miután dogmatikailag körülbástyázta a társadalomnak eme legfontosabb intézményét, a reformhatározatokban megkötésének új módját állapította meg, mégpedig érvénytelenség terhe alatt s megtiltotta a clandestin házasságokat. (Sess. XXIV. de ref. matr. c. I.)⁵ E fontos határozat szerint a **házasságot** a saját plébános, illetve tőle vagy a megyéspüspöktől megbízott

¹ Sess. XXV: 9, 5, 10. De reg. A későbbi rendelkezésekre nézve l. Huszár i. m. 66—68.

² 1611: I. 14, 1629: III. 17, 1638: VI. 7. Péterffy i. m. II. 207, 257, 366.

³ V. ö. Paquay, Les rapports etc. 15, 96, 112, 147. — Pasture, La restaur. relig. 315—28. — Schmidlin, Die kirchl. Zustände I. 20. stb.

⁴ Karácsonyi. M. o. egyháztört. 183, 314—17. — Fraknói, Pázmány Péter és kora III. 262. — Győr 1730, 1757, 1766; Vác 1785, Erdély 1788 és 1803, Várad 1836, Zeng 1822; Szombathely 1818-as referátum, Bosznia 1823-as, Csanád 1848-as felelet. L. a 139, 145, 149; 271, 105, 128, 301, 399; 244, 84, 90, I.

⁵ V. ö. Pastor, Geschichte der Päpste VII. 286. — A zsinatnak a házasságra vonatkozó többi rendelkezésével itt nem foglalkozunk.

más pap előtt kell megkötni, s utóbbi cselekményt háromszori kihirdetésnek kell megelőznie. Ezt a fejezetet („Tametsi”) a Tridentinum rendelete szerint minden plébánián külön kellett kihirdetni, és csupán e kihirdetés után 30 nappal kezdett kötelezni. *Nálunk ez a kihirdetés* az eddigi kutatások szerint nem történt meg. Hiszen még a Tridentinumnak általános kihirdetése is egy-két egyházmegye kivételével nem jött létre. A magyar királyoknak, Ferdinándnak és Miksának hangulata amúgy sem volt kedvező a kihirdetésre. A zavaros közállapotok és a papi fegyelem hanyatlása is a kihirdetés ellen szólnak. Az 1615-i zengi jelentés szerint ott a házasságot nemegyszer csupán tanuk jelenlétében, pap nélkül kötötték meg, mégpedig otthon, s minden előzetes kihirdetés nélkül. A házassági anyakönyvek vezetése nem volt szokásban. (357. l.) *Zsinataink* a házassággal nagyon ritkán és keveset foglalkoznak (1611-es nagyszombati, 1706-os diakovári, 1714-es pécsi, Péterffy i. m. II. 211—12, 410—11. és 419.), s még e néhány helyen sem teszik magukévá az egész trienti reformot, sőt a legfontosabbat, a másként történő kötés érvénytelenségét nem is említik. A trienti forma gyakorlata ellen bizonyít ama tény is, hogy a 17. sz. közepén az ausztriai protestánsok gyakran jöttek Magyarországra házasságot kötni, mivel itt nem voltak kénytelenek a trienti formát megtartani. Az esztergomi primási levéltárban őrzött 17. századbéli házassági perek is még mind a trienti zsinat előtti jog álláspontját tükröztetik vissza. Mindezek alapján abban állapodhatunk meg, hogy a trienti zsinat házassági határozata *hazánkban csak 17. sz. végén vagy a 18. sz. elején jutott kötelező erőre.*¹ Utóbbiról a tőlünk közreadott anyagból biztos tanúságot nyújt az 1726-os *váci* jelentés. E szerint a házasságra nézve a trienti zsinat megtartatik, csak a hirdetések körül csinálnak zavart nagyobb világi urak, mintha e pontban nem lenne elfogadva; de a gyakorlatban azért inkább a püspökhöz fordulnak felmentésért, semhogy követeléseikhez ragaszkodnának. Hasonló értelmű az 1733-as *váci* jelentés is. Az 1761-iben azonban már azt olvassuk, hogy a Tridentinumot a házasságra vonatkozólag a katolikus nép és a mágnások egyaránt megtartják.² A házasságra vonatkozó trienti rendelkezések, elsősorban a trienti forma, a meghonosodás után egészen a polgári házasság törvénybe iktatásáig *zavartalanul érvényesülnek* a magyar katolikusok házasságkötésében, nemcsak egyházi, hanem állami szempontból nézve is. Még II. József laicizáló törekvései is tiszteletben tartották a trienti formát. Házassági rendeletén kétségtelenül meglátszik a Tridentinum hatása, ámbár határozatait egészen más szellem élteti.³

¹ Br. Roszner, Régi magyar házassági jog. Bpest, 1887. 121—23. és 127—31. — A trienti formának a 17. sz. végén Magyarországon való kötelező volta mellett bizonyít Kollonics primás alább idézendő határozata 1696-ból. L. Hanuy, A vegyesházasságok jogtörténete. Pécs. 1904. 59—60.

² L. a 254, 259, 265—66. l.

³ V. ö. Kováts, A házasságkötés Magyarországon. Bpest, 1883. 33—34, 52—55.

A trienti formának nemcsak a katolikusok, hanem az akatolikusok egymásközi és katolikusokkal kötött vegyesházassága szempontjából is nagy jelentősége volt. A *protestánsok egymással kötött házasságainak* a trienti rendelkezésekhez való viszonya a zsinat „Tametsi” határozatának kihirdetésével és a protestáns egyházközségek szervezésével függ össze. A Tridentinum törvényei u. i. ott, ahol a kihirdetés megtörtént, viszont a külön protestáns szervezkedés még nem következett be, a katolikus egyházjog felfogása szerint a protestánsokat is kötelezték. Mivel nálunk a megkívánt kihirdetés nem történt meg, a házassági határozatok pedig csak több mint egy század múlva emelkedtek gyakorlat útján törvényerőre, a protestáns egyházközségek szervezkedés ezt jóval megelőzte, s így a katolikus egyházjognak fentemlített jogvédelme alapján a magyarországi protestánsokat — hacsak egyes esetekben az ellenkező nem bizonyítható — a trienti forma alól menteseknek kell tekintenünk.¹

A *vegyesházasság* magyarországi jogtörténetére jellemző, hogy lényegében egészen 1868-ig *kánoni alapon áll*, ezért a trienti szellem érvényesülése szempontjából erre a fejlődésre is ki kell térnünk.² A 16. században a vegyesházasság még ritkán fordult elő, hiszen mindkét fél mereven ragaszkodott tilalmazásához. Magyarországon vegyesházasságról szoros értelemben véve csak a protestánsok elismerése, a *bécsi béke után* beszélhetünk. S mint a külföldön, akként nálunk is a protestánsok ismerték fel előbb ezek kihasználásának jelentőségét, s ők kezdték meg a gyermekek vallása tekintetében való hódító fellépést. A katolikus plébánosok látva a két vallás közt kifejlődött versengésnél a katolikus Egyház károsodását, a kánonjog tilalma ellenére *összeadtak vegyesvallású feleket*, ha a katolikus fél nemebeli gyermekek katolikus neveltetése volt is csak biztosítva. *Kollonich* primás rendelete (1696) sem volt képes feltartóztatni ezt a fejlődést. Utóda, *Keresztély Ágost* — minthogy III. Károly a vegyesházasságból származó gyermekek vallásának állami szabályozását nem teljesítette — a maga hatáskörében intézkedett (1715- és 1716-ban). Ezzel a rendelkezésével, amelyben a vegyesházások egyházi összeadását csak a nemkatolikus féltől írásban adott *reverzális ellenében* engedte meg, két évtizeddel megelőzte az egyetemes egyházi fejlődést, a XIV. Benedek pápától bevezetett, eleinte csak részleges jogi jelentőségű kaució-rendszert. A reverzálisnak államilag kötelező voltát csak Mária Terézia mondotta ki, de rendelete nem volt hatályos minden szempontból.³

A vegyesházasságok legtöbbször, még reverzális adása esetén is a *katolikusok kárával* jártak, mert a protestánsok különféle meszterkedésekkel és ürügyekkel megtalálták a katolikus hitben neve-

¹ V. ö. Roszner i. m. 123. skv.

² Kováts i. m. 127. — Hanuy i. m. 54.

³ Hanuy i. m. 54—56, 40—41. 58—62, 38, 67—68.

lendő gyermekek vallásuktól való elidegenítésének módját.¹ Ezért püspökeink a 18. sz. folyamán — különösen Mária Teréziának említett rendelete előtt — egymásután *teljesen eltiltják* egyházmegyéjükben a *vegyesházasságot*. Így a váci egyházmegyében már gr. Leslie Vilmos (1716—17.) alatt honosodott meg e szokás a sok előfordult kellemetlenség miatt. A győri püspökség területén Zichy Ferenc gr. hozta be ezt a szigorítást, a protestáns félnek meg kellett térnie a házasságkötés előtt, megfelelő okból utána. A veszprémi egyházmegyében Bíró Márton mindjárt kormányzása elején teljességgel megtiltotta a vegyesházasságot, s ennek eredményeképpen szerinte, valamint gr. Althann Mihály Frigyes váci püspök szerint is sokan visszatérnek az Egyházba.² *II. József* megszüntette a reverzálisokat, s új módon szabályozta a vegyesházasságból származó gyermekek vallását. Batthyány József gr. primáson kívül a főpapok közül főként Salbeck Károly szepesi és Andrássy Antal br. rozsnyói püspökök tűntek ki a katolikus elvek megvédésében. Továbbra is a régi gyakorlat folytatására utasították papjaikat.³ Batthyány Ignác erdélyi püspök ugyanúgy mint Salbeck Károly papjainak külön utasítást adott a vegyesházasság mindenképpen való megakadályozására, ha pedig ez sikertelen, az esketésről történő döntést magának tartotta fenn.⁴ A vegyesházassághoz adandó *püspöki engedély* szükségessége egyébként nálunk a 18. sz. elején meghonosodott reverzális-rendszerrel függ össze, s egyházmegyéinkben általános elterjedettségre jutott. 1791 után azonban ritkák lévén a reverzálisok, ritkábbá lett a püspöki felmentésnek kérése is, később egészen el is maradt.

A 19. sz. első évtizedeiben hazánkban egyáltalán *igen laza gyakorlat* állott fenn a vegyesházasságok megkötése terén: az ország legtöbb vidékén a papok mindenféle vegyesházasságot activa assistentiában v. i. egyházi áldásban részesítettek. Ezzel az egyházi szabályokkal ellentétes gyakorlattal *Lajcsák Ferenc* váradai püspök számol le először 1839-i nevezetes pásztorlevelében. Rendelkezése, vagyis a reverzális nélküli vegyesházasságoknak pusztán passiva assistentiában való részesítése, általánossá lesz az országban és véget vet az addigi laza fegyelemnek. Ezek az események a vegyesházasságok kérdését újra az országgyűlés elé hozták. Míg itthon folyt a nagy vihar, addig *Lonovich József* csanádi püspök a király s a magyar és osztrák püspöki kar megbízásából *Rómában* járt, s küldetésének eredményeként a Szentszék egyrészt megadta a passiva assistentia alkalmazásának jogát, másrészt

¹ A 18. sz. elejére, közepére és végére vonatkozó ily értelmű megállapításokat l. Kelemen, Keresztély Ágost 64; Várady, Lonovics József római küldetése, Bpest, 1924. 20. és Hornig i. m. 339.; Batthyány Ignác 1788-as erdélyi jelentése, 120—21. — A 19. sz. első felére: Besztercebánya 1805 és Szombathely 1833. L. a 68. és 247. l.

² Vác 1733, Győr 1752. L. a 259, 143—44. l. — Hornig i. m. 340—41.

³ Hanuy i. m. 68. és 70.

⁴ Erdély 1788 és Szepes 1780. L. a 107. és 207. l.

ezen messze túlmenően érvényeseknek ismerte el a trienti forma nélkül, tehát nem a katolikus plébános előtt kötött vegyesházasságokat. Utóbbi hazai közjogunk az 1844:3. törvénycikkben tette magáévá. Ezzel egyházi és világi szempontból egyaránt *megszűnik nálunk* a vegyesházasság terén *a trienti formának egyeduralma*. A gyakorlatban azonban úgy látszik lassan ment az átkapcsolódás, mert Hám Jánosnak jelentése szerint, ámbár a reverzális nélküli vegyesházasságok a törvény értelmében a protestáns miniszter előtt is megköthetők, ez mégis ritkán történik meg.¹

Ezzel a trienti rendelkezések magyarországi sorsának tárgyalásában befejezéshez jutottunk. Tudjuk és írásközben éreztük is, hogy némely helyen igen szűkmarkúak voltunk, más kérdéseket pedig egészen érintetlenül hagytunk. Erre a nem kívánatos eljárásra azonban egyrészt az anyag hiányossága, másrészt a helyszűke kényszerített. A jelentések alapján rendelkezésre álló anyag magyarázza meg egyúttal az egyes részek közti esetleges aránytalanságot is. Tanulmányunk folyamán a magyar egyházi élet fejlődését eszményi mértékhez, a trienti zsinat határozataihoz és a későbbi pápai rendelkezésekhez mértük. Eredményeink nem mindenben megnyugtatók ugyan, de a szabályok és végrehajtásuk közt minden téren, s így a tanulmányozott kérdésben is, nemcsak nálunk, hanem a külföldön is különböző mérvű eltérések tapasztalhatók. Tanulmányunknak épen az volt a célja, hogy *az eszmény és a való közti viszonyt, különbséget* az egyházfegyelmi élet egész területén fölfedjük. A mondottak helyes értékelésére nézve nem szabad megelégednünk azokról a *sajátos körülményekről*, amelyek közt a magyarországi r. kat. egyház élete folyt s amelyeket iparkodtunk tanulmányunkban kellően hangsúlyozni: az állami befolyást, a főkegyúri jogot, a török megszállást s ennek hosszú időre kiterjedő és az egyházi újjáépítést gátló következményeit. A sok negatív jellegű megállapítás mellett azonban figyelemre kell méltatnunk *a magyar katolicizmusnak* e mű természete folytán itt megfelelő arányban ki nem domborodó *érdemeit* is, különösképen a vallás dolgában tanúsított konzervativizmust s a Szentszék iránti hűséget és ragaszkodást, amiben a magyarság nem egyszer nagy katolikus nemzeteken is túltett, s amit pápák és nunciusaik sokszor dicsérőleg elismertek.

¹ Hanuy i. m. 81, 97—99, 105—109, 100, 124. — Szatmár 1848. 201. l.

